

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Dr. Valt. in obung - Vir - domžale - 6. XI - 1946.

Volilci! VABILO! Volilke!

Krajevni LO Vir sklicuje v nedeljo
dne 13. okt. t. l. ob 3. uri popoldne
na vrtu gost. Leonardi, Vir

★ **veliko masovno
predvolilno zborovanje**

na katerem bo govoril naš kandidat, minister
za delo **tov. Tomo Brejc**
Dolžnost vseh volilcev je, da se zborovanja
sigurno in v največjem številu udeleže.

S Titom k obnovi!

Tajnik : **Zajc Ivan, l. r.** Predsednik : **Pangeršič Andrej, l. r.**

Vir, 9. 10. 1946.

Tiskarna Velt in drug Domžale.

Mladina!

**V pripravi za volitve izboljšuj
in utrjuj svoje sodelovanje
z ljudsko oblastjo!**

Žene! 26. marca 1950 bomo
glasovali 100% za kandidate
OF ter s tem zasigurali našim
otrokom boljše življenje

Na naslovnici je gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo in posebne zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič):

VABILO! [volilni lepak], stari fond ZDT

[ŽENE!] [volilni lepak], stari fond ZDT

[MLADINA!] [volilni lepak], stari fond ZDT

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*:
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

www.ukm.um.si

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Letnik 90 – Nova vrsta 55
1. zvezek 2019

Review for History and Ethnography

Year 90 – New Series 55
Volume 1, 2019

Maribor
2019

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglenečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Izr. prof. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospejna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan

zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.

Kazalo – Contents

RAZPRAVE – STUDIES

- Rajmund Lamprecht, *Politični koncept kranjskih ustavovernih veleposestnikov v 60. letih 19. stoletja – njihovi koncepti razmišljanja o političnih, nazorskih in nacionalnih vprašanjih* (The Political Concept of Carniola Constitutional Big Landowners in the 1860s – their Way of Thinking about Political, Ideological and National Questions) 5
- Mateja Ratej, »Kaj žalujete za ovim vragom«. *Odzivi na smrt kralja Aleksandra Karađorđevića (1934) na Štajerskem* ("Why are you Mourning for this Devil?": Reactions in Styria to the Death of King Alexander I of Yugoslavia (1934)) 28
- Jože Javornik, *Sindikalne knjižnice v Mariboru 1945–1951* (Union Libraries in Maribor between 1945 and 1951) 45
- Bojan Musil, *Misliti rusko revolucijo skozi perspektivo kolektivne akcije* (Thinking the Russian Revolution through the Perspective of a Collective Action) 66
- Leon Senčič, *Vsebina erodiranega napisa na rimskem nagrobniku v Jakobskem Dolu* (Contents of Eroded Inscription on a Roman Tombstone in Jakobski Dol) 84
- Drago Unuk, *Stilizacija oglasnih sloganov v medijskem oglaševanju* (Stylisation of Advertisement Slogans in Media Advertising) 88

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Franc Rozman, Petra Svoljšak – Gregor Antoličič: <i>Leta strahote. Slovenci in prva svetovna vojna</i>	109
Marjan Toš, Drago Božac: <i>Ponosni nase (Razvoj TO in njen prispevek pri osamosvojitvi Slovenije na Krasu in v Brkinih)</i>	111
Marjeta Ciglencečki, Dvorec Betnava (ur. Franci Lazarini, Miha Preinfalk)	113
Marjan Toš, Uroš Lipušček: <i>Prekmurje v vrtincu pariške mirovne konference 1919. Vloga ZDA in kartografa Douglasa W. Johnsona pri določanju slovenskih (prekmurskih) mej</i>	117
Boris Golec, <i>SLO časi, kraji, ljudje. Slovenski zgodovinski magazin</i>	119

R A Z P R A V E – S T U D I E S

Politični koncept kranjskih ustavovernih veleposestnikov v 60. letih 19. stoletja – njihovi koncepti razmišljanja o političnih, nazorskih in nacionalnih vprašanjih

Rajmund Lamprecht*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94(497.4):32"18"

Rajmund Lamprecht: Politični koncept kranjskih ustavovernih veleposestnikov v 60. letih 19. stoletja – njihovi koncepti razmišljanja o političnih, nazorskih in nacionalnih vprašanjih. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 90=55(2019), 1, str. 5–27

Avtor v prispevku obravnava kranjski politični klub Ustavoverni veleposestniki. Pri tem ugotavlja, da je bil klub nadnacionalno orientiran. Člani so bili proti delitvi prebivalstva na podlagi nacionalnosti. Njihovi člani so sicer bili liberalno usmerjeni in se s konkordatom niso strinjali. Slednje je imelo za posledico, da so se zamerili Cerkvi. Kranjski duhovniki so širitev njihovih idej na podeželje uspešno preprečevali in klub na podeželju ni dosegal vidnih političnih uspehov. Ustavoverni veleposestniki so se zavzemali za sobivanje nemške in slovenske kulture ter bili prepričani, da bi morale vse nacije imeti enake pravice, tako slovenska kakor nemška. Bili so pripravljeni podpreti vsako nacionalno pobudo, idejo in željo, dokler ta ni bila nacionalistična. V slovenski ideji o Zedinjeni Sloveniji so videli nacionalistični program ter so jo odklanjali. Ustavoverni veleposestniki so se poskušali na podlagi liberalnih načel združiti s slovenskimi liberalci, a ti niso bili pripravljeni zapustiti Narodne stranke.

Ključne besede: Narodna stranka, ustavoverni veleposestniki, Kranjska, 19. stoletje, volitve, narod, nacionalnost, jezik, konkordat, Deschmann, Schwegel, Vošnjak, Costa, Bleiweis, Auersperg, Nemci, tabori, Suppan, deželni zbor

* Rajmund Lamprecht, univ. dipl. zgod., Selniška cesta 27, SI – 2352 Selnica ob Dravi, rajmundl@gmail.com

1.01 Original Scientific Article

UDC 94(497.4):32"18"

Rajmund Lamprecht: The Political Concept of Carniola Constitutional Big Landowners in the 1860s – their Way of Thinking about Political, Ideological and National Questions.

Review for History and Ethnography, Maribor 90=55(2019), 1, pp. 5–27

In this treatise, the author discusses the Carniola political club *Constitutional Big Landowners* and states that the club was supranational oriented. Its members were against the division of people according to their nationality. They were liberally oriented and were against the concordat, which negatively affected their relationship with the Church. The Carniola priests were successful in preventing the expansion of their ideas in the countryside and therefore the club did not score any political success in this area. The Constitutional Big Landowners promoted the coexistence of the German and Slovene culture and were convinced that every nation should have the same rights, as the German so the Slovene. They were in favour of any national initiative, idea or desire, as long as it was not nationalistic. They understood the Slovene idea of United Slovenia as a nationalistic programme and therefore refused it. Based on the liberal ideas, The Constitutional Big Landowners tried to connect with the Slovene liberals, but they were not ready to leave the National Party.

Key words: National Party, constitutional big landowners, Carniola, 19th century, elections, nation, nationality, language, concordat, Deschmann, Schwegel, Vošnjak, Costa, Bleiweis, Auersperg, Germans, "tabori", Suppan, provincial assembly

UVOD

Vojaški poraz v Italiji leta 1859 je vplival na notranjepolitične razmere v Avstriji. Posledica je bila oktobrska diploma leta 1860. Dva meseca kasneje je sledila še zamenjava za državnim krmilom in na oblast je prišel Anton Schmerling. Ta je razširil volilno pravico in tako omogočil začetke političnega življenja. Leta 1861 je nato sledila februarska ustava, katere osnove so se ohranile do razpada monarhije.¹ V okviru te ustave se je prvi kuriji

¹ Vasilij Melik, Začetki Slovenskega političnega življenja in Lovro Toman, *Kroparski zbornik – ob 100-letnici Plamena*, založba Medium (Radovljica 1995), 160; Jože Žontar, *Die Verwaltung der Steiermark, Kärntens, Krains und des Küstenlandes 1848 bis 1918* (Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918, ein historisch-bibliographischer Führer / Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918, zgodovinsko-bibliografski vodnik / Manuali e carte sulle strutture amministrative nelle province di Carinzia, Carniola, Litorale e Stiria fino al 1918, guida storico-bibliografica, redakcija Žontar Jože, Steirermärkisches Landesarchiv, Graz 1988), 52 in 53, Hajo Holborn, *A history of modern Germany, 1840–1945* (Vol. 3, Princeton university press 1982), 163; Robert A. Kann, *A history of the Habsburg empire, 1526–1918* (University of California press 1980), 327–329; Hugh Le Caine Agnew, *The flyspecks on Palivec's portrait, The limits of loyalty: Imperial symbolism, popular allegiances and state patriotism in the late Habsburg monarchy*, ur. Cole Laurence and Unowsky L. Daniel

oz. veleposestvu zagotovilo skoraj tretjinsko zastopstvo v deželni zborih.² 21. marca 1861 so se začele na Kranjskem volitve v deželni zbor. Volilna pravica je bila omejena in dejansko je smelo voliti le 8 % kranjskega prebivalstva. V prvi kuriji je bilo volilnih upravičencev 77.³ V mestih se je volilo neposredno, na deželi posredno. Volilo se je volilne može, ki so nato v imenu volivcev volili poslance. Volilnih mož je bilo na Kranjskem 908. Približno na 500 volivcev je prišel eden. Volilnih okrajev je bilo 10, najmanjši med njimi pa je bil vipavski volilni okraj, ki je obsegal Vipavo in Idrijo s 46 volivci, ki so volili enega poslanca. Največji volilni okraj je bil trebanjski, ki je obsegal Stično, Litijo, Radeče, Mokronog, Trebnje in Žužemberk s 159 volivci, ki so volili tri poslance. Glasovanje je potekalo tako, da se je prebralo kandidate in glasovi so se oddali ustno. Že vnaprej je bila določena glasovalna ura in zamudnikov niso čakali. Rezultat je bil seveda takoj znan. Uradno klubov oz. strank ni bilo.⁴ Zasledimo dve skupini – Meščanski odbor in Ambroževo skupino. Meščanski odbor je bolj poudarjal slovenstvo, Ambroževa skupina bolj ustavnost, a sta bili dve tretjini kandidatov skupnih. V obeh skupinah najdemo tako slovenske kakor nemške kandidate; na seznamu kandidatov Meščanskega odbora je bil celo Gustav Heimann, po narodnosti Jud, ki je konvertiral k protestantizmu in je bil izrazit zagovornik nemštva in sovražen do slovenstva.⁵ Zato tudi ne moremo potegniti nekih ločnic in definicij. Izvoljen je bil tisti, ki je dobil več kot polovico glasov. Agitacija je potekala večinoma ustno. Prve volitve so vse presenetile. Posledično konkretnih priprav in organizacije ni bilo.⁶ Nemški liberalci so sem ter tja kandidirali tudi na drugih listah.⁷

(Berghan books 2007), 87; Daniel Unowsky, *Reasserting empire, Habsburg imperial celebrations after the revolutions of 1848–1849, Staging the past: the politics of commemoration in Habsburg central Europe, 1848 to the present* (Purdue university 2001), 18; Barbara Jelavich, *Modern Austria: Empire and Republic 1815–1986* (Cambridge university press, New York 1987), 61; Marshall Dill, *Germany: A Modern History* (University of Michigan press, Michigan 1970), 86; Frederick B. Chary, *The History of Bulgaria* (Abc-Clio, Sanata Barbara, California 2011), 27.

² Lothar Höbelt, *Kornblume und Kaiseradler, Die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882–1918* (Verlag für Geschichte und Politik, München 1993), 143–145.

³ Zur Wahlbewegung, *Laibacher Zeitung* (29. 3. 1861), 287.

⁴ Melik, Začetki slovenskega političnega življenja in Lovro Toman, 160; Žontar, *Die Verwaltung der Steiermark, Kärntens, Krains und des Küstenlandes 1848 bis 1918*, 52 in 53.

⁵ Dragan Matić, *Nemci v Ljubljani, 1861–1918* (Historia 6, znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana 2002), 11 in 12.

⁶ Melik, Začetki slovenskega političnega življenja in Lovro Toman, 160; Vasilij Melik, *Slovinci 1848–1918* (založba Litera, Maribor 2002), 155; Vasilij Melik, *Politično življenje v Ljubljani (Od Maribora do Trsta 1850–1914)*, uredila Darko Friš in Franc Rozman, Pedagoška fakulteta, Maribor 1998), 43; Gorazd Stariha, *Politične razmere na Slovenskem od obnove ustavnega življenja 1860/61 do dualizma 1867* (doktorsko delo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ovsiške 2003), 31.

⁷ Matić, *Nemci v Ljubljani*, 75.

NARODNA ZAVEST

Božidar Jezernik je zapisal odlično misel, da *narodne zavesti v takšnem smislu, kot so jo razvila evropska nacionalistična gibanja v 19. stoletju, preteklost ni poznala. Poznala je zavest o pripadnosti stanu, veri, deželi, državi, nikakor ne narodu. Nove politične skupine (narodi), ki so se v 19. stoletju začele oblikovati tudi v avstrijskem cesarstvu, so bile tako brez precedensa v preteklosti, da so morali sodobniki zanje 'izumiti celo zgodovinsko kontinuiteto'*.⁸

Josip Vošnjak⁹ je v svojih spominih kot zaveden Slovenec zapisal: »V naši družini smo med seboj navadno nemško govorili, toda znali smo tudi slovensko. Čutili pa se nismo ne za Nemce ne za Slovence, ker se za narodnost sploh nikdo ni menil do l. 1848.«¹⁰

Tuji popotniki, ki so prihajali na Kranjsko in v Ljubljano pred letom 1848, so opisali Ljubljano kot nemško mesto. Nemški popotnik Joseph Kreil je ok. leta 1817 zapisal, da je bila Ljubljana prvo mesto, gledano iz italijanske smeri, kjer so na ulicah govorili njegov materni jezik – nemščino. Tudi Britanec Charles Frankland, ki je v dvajsetih letih potoval skozi Ljubljano, je »začutil, da se je vrnil v Nemčijo«.¹¹ Razloge za takšne ocene je treba iskati predvsem v dejstvu, da je bila nemščina takrat jezik literature, kulture, izobražencev, trgovcev, obrtnikov in višjih slojev. Neki nemški liberalec, ki je bil po rodu Čeh, je leta 1885 opisal svoje stališče do te problematike tako: »Če se Čehi na Češkem spremenijo v Nemce, to po moji misli ni smrtni greh, zakaj povzpeli se bodo z nižje ravni v sončno višavo zelo omikanega naroda. Toda če bi skušali na Češkem počehiti Nemce, bi bilo to nekaj povsem drugega; to bi bila nesreča, o kakršni še ni bilo slišati v svetovni zgodovini«.¹² Nemščina je znotraj monarhije in tudi izven njenih meja uživala status, kakršnega ima danes angleščina, seveda osredotočeno na 19. stoletje. Slovenska narečja so še v 19. stoletju bila prežeta z nemškimi izrazi in popačenkami.

⁸ Božidar Jezernik, *Od vzpona do nacionalizacije (Slovensko meščanstvo od vzpona do nacionalizacije 1848–1948)*, Mohorjeva založba, Celovec 2008), 26; Pieter M. Judson, *Changing Meanings of »German« in Habsburg Central Europe, The Germans and the East*, ur. Ingraio W. Charles and Szabo A. J. Franz (Purdue university press, 2008), 115.

⁹ Josip Vošnjak, slovenski politik, pisatelj in zdravnik. Rodil se je leta 1834 v Šoštanju in umrl leta 1911 v Visolah. Družina je izvirala iz Vitanja in bili so usnjarji. Zvone Kržišnik, *Slovenski politiki izza pomladi narodov* (založba Grafa, Ljubljana 1994), 88–99; Marjan Drnovšek in Mirko Kambič, *Ljubljana na starih fotografijah* (Zgodovinski arhiv, Ljubljana 1985), 132; Stane Granda, *Mala zgodovina Slovenije* (Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008), 215.

¹⁰ Melik, *Slovinci*, 143.

¹¹ Jezernik, *Od vzpona do nacionalizacije*, 29.

¹² Jezernik, *Od vzpona do nacionalizacije*, 29; Werner J. Cahnman, *Social Issues, Geopolitics and Judaica* (Transaction publishers, New Jersey 2007), 329.

Tudi Vasilij Melik ugotavlja, da je podeželje povečini govorilo slovenski jezik. Mestno prebivalstvo pa je bilo dvojezično. Izobraženci in uradniki slovenskega rodu so si dopisovali povečini v nemškem jeziku, saj slovenščina tedaj še ni bila dovolj razvita. Melik dalje ugotavlja, da velja zaostalost slovenskega jezika pripisati šolskemu sistemu in nizkemu številu slovenske literature. Ta težava je ostala prisotna vse do 80. let 19. stoletja. Tako so številni hišni posestniki ob popisih vprašalnike izpolnjevali raje v nemškem jeziku, čeprav so kot občevalni jezik navedli slovenski jezik.¹³

Začel se je proces narodnopolitične diferenciacije. Ljudje so bili naenkrat postavljeni pred dilemo. Tako je slovensko časopisje še v osemdesetih letih pred popisi nagovarjalo prebivalstvo: »Vsak v svojem krogu ljudi poduči, da svojo slovensko narodnost vpišejo, če tudi včasih še drug jezik govore v hiši.«¹⁴ Tudi identiteta je bila povsem kranjska in šele nato avstrijska. Pod izrazom Avstrijec so takrat razumeli vse prebivalstvo Avstrije, ki se je delilo na Nemce, Čehe, Slovence, Italijane itn.¹⁵ Vse našeto je bilo posebej moteče za slovensko Narodno stranko, ki je tudi sprožila diferenciacijo, in to na oster način po principu »kdor ni z nami, je proti nam«. Slovenec je bil tisti, ki je sprejemal program in politiko slovenske Narodne stranke. Ostali so postali nasprotniki Slovencev, ne glede na njihov materni jezik. Dovolj je bilo zagovarjanje nemščine kot državnega jezika ali nasprotovanje panslovanstvu in že je bila oseba nasprotnik. Na drugi strani postane vsakdo »Slovenec«, ki zagovarja slovenstvo, ne glede na njegov izvor. Tako imamo fenomen, ko postanejo »Slovenci« osebe, ki takrat sploh še niso ali so zelo slabo obvladale slovenski jezik,¹⁶ zagotovo Janez Bleiweis, Etbin Henrik Costa itn. Kot nasprotniki so označeni Slovenci po rodu, recimo Karel Deschmann, Joseph Schwegel¹⁷ itn.¹⁸

¹³ Melik, *Slovenci*, 143 in 146.

¹⁴ Filip Čuček, Vpisal se je med Nemce, dasiravno komaj za silo nemško tolče, *Zgodovina za vse, vse za zgodovino*, št. 2 (Celje 2007), 59.

¹⁵ Vasilij Melik, Slovinci o Germanih, Slovanih in Romanih pred 120 leti, *Zgodovinski časopis*, (Ljubljana 1997, št. 1), 19.

¹⁶ Matić, *Nemci v Ljubljani*, 20.

¹⁷ Rudolf Agstner, Schwegel Joseph (*Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Bd. 12, Lfg. 55, Wien 2001), 37 in 38; Joseph Freiherr Schwegel, *Autobiographie* (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, SB NI Schwegel, strani niso oštevilčene; Josef Schwegel, *Spomini in pisma = Erinnerungen und Briefe* (Zbirka Studia Diplomatica Slovenica – Personae, 01, ur. Franc Rozman, Ustanova Center za evropsko prihodnost, Mengeš 2007), 16; Fran Šuklje, *Iz mojih spominov* (II. del, Slovenska matica, Ljubljana 1995), 42; *Die olympischen Spiele*, Arhiv Republike Slovenije, AS 1062, osebni fond Žvegelj Jožef.

¹⁸ Melik, Začetki slovenskega političnega življenja in Lovro Toman, 160; Jezernik, Od vzpona do nacionalizacije, 29; Janko Lokar, Bleiweis in Novičarji v borbi za slovenski jezik in domače slovstvo, *Bleiweisov zbornik*, zvezek XI. (Slovenska matica, Ljubljana 1909), 130; Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, (Maribor 1967), 201.

Narodnopolitična diferenciacija pa kljub temu ni potekala od danes na jutri. Zaradi vseh naštetih dejavnikov, predvsem problematike jezika in močne deželne zavesti, se del ljudi ni želel nacionalno opredeliti. Melik odlično zapiše: »... ogromno pa je bilo število ljudi, ki so imeli radi dvojezične napise.«¹⁹ In: »... bi marsikdo rad ostal v sredi, ker je čutil, da pripada tako slovenstvu kot nemštvu.« Melik kot primer izpostavi Antona Aleksandra Auersperga. Izpostaviti pa velja še Deschmanna in Schwegla.²⁰

SEKULARIZACIJA

Klub ustavovernih veleposestnikov se ni oblikoval na nacionalni podlagi, temveč na nazorski. V njem so bili dobrodošli vsi, ki so zagovarjali ustavo in bili proti absolutizmu in za ločitev Cerkve od države.²¹ Ker se klub ni oblikoval na nacionalni podlagi ter je bil odprt tako do slovenstva kakor nemštva, je posrkal tudi veliko število nacionalno indiferentnih oseb oz. oseb, ki so se čutile zavezane tako slovenskemu kakor nemškemu kulturnemu prostoru.

Toliko bolj je bila za slovenske politike pomembna sekularizacija prebivalstva. Le z ostrim bojem po načelu, »kdor ni z nami, je proti nam«, so lahko uspeli. Vsakršna zmernost bi ponovno privedla do fuzije obeh nacionalnosti, pri čemer je bilo pričakovati, da bi se jezikovno slovenski elementi vedno bolj umikali visoko oz. knjižno nemškim. Posledično je bilo povsem naravno, da so podpihovali (radikalni) nacionalizem, dobro zavedajoč se, kakšne posledice je imelo to za nasprotno stran. K diferenciaciji moramo prišteti t. i. kulturno prostorsko opredelitev. Slovenska Narodna stranka je nastopila ostro proti nemškemu kulturnemu prostoru in povezovanju z današnjim nemškim prostorom.

Zagovarjala je povezovanje v slovanski prostor s Hrvati, Čehi in Rusi. Toda vsi se s takšno politiko niso strinjali, četudi so bili Slovenci.²² Po mnenju Igorja Grdine je ravno to nestrinjanje s političnimi koncepti Narodne stranke

¹⁹ Op. a. slovenske in nemške.

²⁰ Melik, *Slovinci*, 674 in 680.

²¹ Österreich nach Aussen, *Laibacher Tagblatt* (13. 12. 1871), 1 in 2; Tanja Žigon, *Nemški časnik za slovenske interese – Triglav (1865–1870)* (Knjižnica Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino, zvezek 9, Ljubljana 2004), 29.

²² Melik, *Slovinci 1848–1918*, 335; Andrej Rahten, Der Krainer Landtag, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Zvezek 7 Verfassung und Parlamentarismus, ur. Rumpler Helmut in Urbanitsch Peter, (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 2000), 1741.

in konservatizem gnal določene Slovence v nasprotni, bolj liberalen in odprt tabor, ustavoverno veleposestniški tabor, recimo Deschmanna!²³

Slika 1: Karel Deschmann

Navkljub sekularizaciji, nasprotovanju nemštvu, programu *Zedinjene Slovence* in zagovarjanju povezovanja s slovanskimi narodi to ne pomeni, da so v slovenski Narodni stranki bili proti Avstriji. Slovenski politiki so ostali zvesti Avstriji in dinastiji. Menili so celo, da bi se brez Avstrije slovensko ozemlje razkosalo med sosednje države.²⁴ Frančišek Lampe je leta 1891 najbolj nazor-no razložil dojemanja termina domovina. Pri tem je ločil med »ožjo slovensko domovino« in »drugo večjo domovino, milo Avstrijo«. A z njo Slovenci nismo

²³ Igor Grdina, Doživljanje Nemcev in nemške kulture pri slovenskih razumnikih od prosvetljenstva do moderne *Zgodovinski časopis*, l. 47 št. 1 (Ljubljana 1993), 62.

²⁴ Moj program, *Kmetijske in rokodelske novice* (12. 5. 1869), 154.

bili zadovoljni. Dualizem ni zagotovil vsem narodom enakih političnih pravic in tudi enakost med narodi ni bila zagotovljena.²⁵

Po zmagi slovenstva na Kranjskem so slovenski politiki začeli s taktiko zanikanja obstoja Nemcev na Kranjskem. Trdili so, da na Kranjskem ni bilo t. i. pravih Nemcev. Tisti, ki so se označevali za Nemce, so bili priseljenci ali ponemčeni Slovenci. Ustavoverni veleposestniki so temu vedno ugovarjali in se pri tem sklicevali na avtohtone kočevske Nemce. Dokazovali so tudi, da živijo »pravi« Nemci v Ljubljani. Na vprašanje, koliko je v resnici bilo Nemcev na Kranjskem, ni mogoče odgovoriti. Objektivnih statističnih podatkov nimamo, obstajajo le subjektivne ocene. Melik pri tem izpostavi problematiko in način popisovanja po občevalnem in ne po materinskem jeziku ter politični pritisk na ljudi.²⁶ Število nemško govorečih je začelo v drugi polovici 19. stoletja padati. Razloga sta bila predvsem dva. Prvi razlog je bil pragmatične narave. Po zmagi slovenstva na Kranjskem so se številni »Nemci« prelevili v Slovence, saj jim opredelitev za nemštvo ni prinašala koristi, ravno nasprotno – prinašala jim je škodo. Drugi razlog je bil, da so ljudje začeli ločiti komunikacijski in materni jezik ter s tem povezano nacionalno pripadnost.²⁷ Zagotovo je živelo konec 19. stoletja na Kranjskem še vedno več kot 30.000 Nemcev.²⁸

Na temo diferenciacije je bilo objavljenih mnogo člankov in govorov. V časniku *Kmetijske in rokodelske novice* lahko leta 1862 beremo, kdo so bili narodni nasprotniki. Ločili so med tremi vrstami nasprotnikov. Prva skupina so bili lenuhi, ki se niso hoteli naučiti slovensko ter so ubrali lažjo pot napredovanja z nemščino. Druga skupina so bili pragmatiki, ki so se obračali po vetru ter služili tistemu, od katerega so imeli več koristi. Tretja skupina so bili »vražji pisuni«. Ljudje, ki so imeli dovolj moči, da je njihov glas segel izven dežele, kjer so poročali o razmerah na Kranjskem ter tako blatili program in delo slovenske Narodne stranke. Kdo so to bili? Piše se o šestih ali sedmih osebah in zagotovo so imeli v mislih voditelje ustavovernih veleposestnikov!²⁹ Seveda je takšna definicija omogočala velike razpone in je lahko zajela poljubno število ljudi. Melik je že zapisal, da so vsi drugače misleči postali avtomatično nasprotniki.³⁰

²⁵ Pad Francoske in Slaveni, *Slovenski Narod* (13. 5. 1871), 1; Melik, *Slovenci*, 78.

²⁶ Primer Zrkovci pri Mariboru, leta 1880 16 Nemcev in 299 Slovencev, leta 1890 179 Nemcev in 118 Slovencev ter leta 1900 3 Nemci in 310 Slovencev. Melik, *Slovenci*, 209.

²⁷ Jacob Werner Cahnman, *Jews and Gentiles: A Historical Sociology of Their Relations* (Transaction publishers, New Jersey 2004), 147; Melik, *Slovenci*, 638.

²⁸ 1880 je bilo 29.392 Nemcev in leta 1910 27.885 Nemcev oz. 5,3 % prebivalstva. Melik, *Slovenci*, 211.

²⁹ Kdo so protivniki naši?, *Kmetijske in rokodelske novice* (8. 1. 1862), 10 in 11.

³⁰ Melik, Začetki slovenskega političnega življenja in Lovro Toman, 160.

Laibacher Zeitung je v tistem času urejal Ludwig Issleib, ki je bil liberallec.³¹ Posledično je bil časnik na Kranjskem napol uradno glasilo liberalcev,³² zmotno bi bilo reči nemških liberalcev. V članku *Der Staat und die Nationalitäten* lahko preberemo, za kaj so se zavzemali. Bili so proti absolutizmu, ki je poskušal vse urediti po enem principu. Hkrati so se zavzemali za svobodo in sporazumnost. Nacionalizem bi moral biti temu podrejen in omejen, saj kjer vlada svoboda, ni podrejanja. Narodnost se lahko svobodno razvija ter ne stremi po radikalnem nacionalizmu. Posledično se vsak narod šteje kot sestavni del države in ne kot tujek, ki ga je potrebno odstraniti. Pomembno nacionalno vprašanje je bil jezik. Po mnenju časnika je vsak narod imel pravico negovati svoj jezik in ga plemeniti. Vsakdo bi se moral svojega jezika naučiti pisati in brati v šoli. Tudi v nadaljnjem šolskem in študijskem procesu je časnik priznaval vsakemu jeziku pravico, a pod pogojem, da zaradi tega ni trpela izobrazba. Tudi uradovanju v lastnem jeziku niso nasprotovali. Časnik je še poudaril, da je bila vsaka nacionalna zahteva upravičena, dokler ni rušila države.³³

ZAOSTROVANJE

Prva seja deželnega zbora je bila 6. aprila 1861. Seje so potekale v Lontovžu, deželni hiši na Novem trgu, kjer je danes SAZU. Poslanec grof Anton Auersperg³⁴, znan tudi kot pesnik Anastasius Grün, je predlagal zahvalno poslanico

³¹ Issleib Ludwig, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Bd. 3, Lfg. 11 (Wien 1961), 45; Žigon, *Nemški časnik za slovenske interese – Triglav*, 37.

³² Matić, *Nemci v Ljubljani*, 13.

³³ *Der Staat und die Nationalitäten*, *Laibacher Zeitung* (30. 3. 1861), 1.

³⁴ Dr. Maria Anton Alexander Josef Richard Siegfried Leo von Auersperg, grof, pisatelj, pesnik in politik. Poznan pod psevdonimom Anastasius Grün. Rojen je bil 11. aprila 1806 v Ljubljani in umrl 12. septembra 1876 v Gradcu. Sin grofa Alexandra von Auersperga in baronice Marie Rosalie Cäcilie Bilichgratzove.

Das geeinigte Deutschland muß »doch zu gleicher Zeit der Kern und Mittelpunkt eines neuen politischen System für Europa« werden, »eines System der politischen Probität, einer geordneten Volkswirtschaft und Volksfreiheit und eines gesunden Kulturlebens«; in diesem System wird Österreich eine hervorragende Stellung einnehmen, wird sich Raum finden für die nichtdeutschen Nationalitäten in Österreich.

Dietmar Scharmitzer, *Anastasius Grün, Leben und Werk* (Böhlau Verlag, Weimar 2010), 52–361; Melik, Slovinci, 337; Peter Vodopivec, Die sozialen und wirtschaftlichen Ansichten des deutschen Bürgertums in Krain vom Ende der Sechziger bis zum Beginn der Achtziger Jahre des 19. Jahrhunderts, *Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848–1941*/Zgodovina Nemcev na območju današnje Slovenije 1848–1941, uredila Rumpler Helmut in Suppan Arnold, Schriftenreihe des österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts, Band XIII. (R. Oldenburg Verlag, München 1988), 87; Drago Medved, *Slovenski Dunaj* (Mohorjeva družba, Celovec 1995), 119–121; Karl Pröll,

cesarju. Bleiweis je k temu dodal, da bi bila sestavljena v obeh jezikih. 8. aprila je nato potekala druga seja, na kateri je Auersperg prebral zahvalno poslanico v nemščini in za njim Bleiweis v slovenskem prevodu.

Slika 2: Anton Alexander von Auersperg

To so bile prve slovenske besede v deželnem zboru. Takoj za tem je poslanec Lovro Toman³⁵ predlagal, naj bi bili predlogi sestavljeni v slovenskem ali

Anastasius Grün, ein Vorkämpfer des deutschen Gedankens (Verlag von Karl Rabitsch & Co., Marburg 1904), 5–8; Janko Lokar, *Anastasius Grüns Briefe an Prešeren und Bleiweis, ein Beitrag zu Grüns »Volksliedern aus Krain«* (Kleinmayr & Fed. Bamberg, Laibach 1908), 187 in 188; Jože Šušmelj, *Andrej baron Winkler, 1825–1916, krminski in tolminski okrajni glavar, poslanec v goriško-gradškem deželnem zboru, poslanec v državnem zboru na Dunaju, predsednik dežele Kranjske* (Društvo ljubiteljev narave Planota, Lokve 2014), 158.

³⁵ Lovro Toman, slovenski politik, pravnik, pesnik, deželni in državni poslanec. Rojen je bil leta 1827 v Kamni Gorici in umrl leta 1870 v Rodaunu pri Dunaju. Oče je bil Janez (posestnik in fužinar), mati pa Helena, rojena Hribar.

Arhiv Republike Slovenije, AS 1026, AE 1–3, Toman Lovro; Toman, Vodnikove slovstvene darila *Kmetijske in rokodelske novice* (17. 5. 1862), 154; Toman, O Vodnikovem godu, *Kmetijske in rokodelske novice* (23. 1. 1858), 29 in 30; Toman, Rojakom!, *Kmetijske in rokodelske novice* (11. 1. 1862), 9 in 10; Kržišnik, *Slovenski politiki izza pomladi narodov*,

kranjskem jeziku. Govoril je o večnih pravicah narodov, o pomenu jezika in omike. Tisoč let so bili Slovenci pod tujo oblastjo, toda v tisoč letih jih ni bilo mogoče germanizirati, ostali so Slovenci. Res je, da so večino svoje vzgoje in omike dobili v nemščini, toda napačno bi bilo trditi, da bodo zato nemštvu dali kaj več kot hvalo in priznanje, ali da bi mu za to v bodoče pripadali nadvlada in politična oblast. Zavrnil je trditev, da so bili separatisti in poudaril potrebo po ohranitvi Avstrije. Deželni jezik bi po pravu moral biti jezik razpravljanja v deželnem zboru – torej slovenščina. Pristal je na kompromis, da bi za kratek čas bila to še nemščina. Njegov govor je požel pohvale s strani poslancev slovenskega Narodnega kluba. Bleiweis je izrazil upanje na pravičnost za Slovence tudi v koroškem, štajerskem, istrskem in goriškem deželnem zboru ter izrazil željo po enem upravnem območju za Slovence – *Zedinjeni Sloveniji*. Na koncu je obveljal predlog poslanca Josefa Suppana,³⁶ po katerem ni bilo predpisano razpravljanje v katerem koli jeziku ter se je tako odprlo vrata za slovenski in nemški jezik.³⁷

V Ljubljani je leta 1861 župan postal Mihael Ambrož, ki se je zavzemal za spravo in sodelovanje med Slovenci ter Nemci. Njegov dobri namen je spodeltel in začeli so se napadi nanj z vseh strani. Deschmann mu je očital, da je bil Bleiweisov agent. Kljub temu je Ambrož še naprej užival široko podporo. Šele njegova udeležba na nemški slavnosti v Idriji leta 1863 je pomenila zaton njegove priljubljenosti. S slovenske strani se mu je očitalo, da se je klanjal Nemcem, kar ni bilo res; iskal je le spravo.³⁸

46–51; Mateja Ratej, Toman, *Večer* (14. 5. 2009), 8; Frančiška Buttolo, Toman (*Zbirka Sopotnik* – Slovenska književnost, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996), 471; Igor Grdina, *Narod naš dokaze hrani (Slovenska kronika XIX. stoletja, Nova revija, Ljubljana 2001)*, 375; Melik, *Začetki slovenskega političnega življenja in Lovro Toman*, 159–165; Andrej Praprotnik, *Dr. Lovro Toman* (Matica slovenska, Ljubljana 1876), 5–69; Nataša Budna Kodrič, *Zgodba Josipine Turnograjske in Lovra Tomana, Kronika*, letn. 51, št. 2 (Ljubljana 2003), 197–216; Drnovšek in Kambič, *Ljubljana na starih fotografijah*, 132; Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države, Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja* (Modrijan, Ljubljana 2010), 83; Rajmund Lampreht: *Toman Lovro, Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Bd. 14, Lfg. 66, 384 in 385.

³⁶ Dr. Josef Suppan, politik, pravnik, odvetnik, notar, sodnik, član avstrijskega državnega sodišča, član upravnega sodišča, ljubljanski mestni svetnik, župan Ljubljane, deželni in državnozborski poslanec. Rojen je bil 9. januarja 1828 v Innsbrucku in umrl 5. julija 1902 v Ljubljani. Oče Jakob je izviral iz Zasipa pri Bledu, bil distriktni gozdar v Radovljici in nazadnje okrajni gozdarski mojster v Brucku.

Matič, *Nemci v Ljubljani*, 407.

³⁷ Melik, *Začetki slovenskega političnega življenja in Lovro Toman*, 161 in 162.

³⁸ Matič, *Nemci v Ljubljani*, 22–24; Melik, *Politično življenje v Ljubljani*, 43 in 44; France Škerl, *Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860–1869* (inauguralna disertacija, Zadruga tiskarna, Ljubljana 1938), 20.

Leta 1863 so slovenski poslanci poskušali v deželnem zboru doseči, da bi se deželni zapisniki v celoti prevajali tudi v slovenski jezik. Podpirali so jih tudi ustavoverni veleposestniki: Karel pl. Wurzbach-Tannenberg, Gustav Auersperg in Anton Zois. Deschmann je bil mnenja, da je bila to potrata denarja. Anton Auersperg je zastopal mnenje, da bi zapisniki morali biti zapisani v jeziku govorcev. Hkrati je opozoril, da knjižna slovenščina še ni bila razširjena med prebivalstvom. Vprašal je, zakaj niso zahtevali tudi obratnega prevajanja. Ta predlog je nato tudi takoj predlagal Toman. Franc Kromer je celo trdil, da je prebivalstvo na Kranjskem govorilo nemško in kranjsko in ne tako imenovanega slovenskega pisnega jezika. Slovenski predlog je na koncu propadel s 17 glasovi ZA in 18 PROTI.³⁹

Slika 4: Stenografski zapisniki deželnega zbora Kranjske

Že leta 1865 so se slovenski ljubljanski občinski poslanci maščevali nemškemu poslancem, ker so odklonili prevajanja deželnih zapisnikov v slovenski jezik. Ministrskemu predsedniku Richardu Belcrediju so ljubljanski občinski poslanci poslali slavnostno poslanico, a le v slovenskem jeziku. Poslanec Freidrich pl. Kaltenegger⁴⁰ je sicer ogorčeno protestiral, vztrajal pri načelu enakopravnosti obeh jezikov in predlagal dvojezično besedilo, a zaman.

³⁹ Stenografski zapisnik VII. seje DZK, 28. 1. 1863, 98–117; Melik, Začetki slovenskega političnega življenja in Lovro Toman, 163; Rahten, Der Krainer Landtag, 1747.

⁴⁰ Dr. Friedrich von Kaltenegger, vitez, avstrijski politik, deželni glavar Kranjske, član dvornega sveta, deželni poslanec, ljubljanski mestni svetnik, podžupan in častni meščan Ljubljane. Rodil se je leta 1820 v Trstu in umrl leta 1892 na Dunaju. Bil je potomec stare avstrijske družine.

Slovenska večina je odločila.⁴¹ Ustavoverni veleposestniki so nato sestavili pismo proti županu. V pismu so izrazili mnenje, da je sodelovanje bilo nemogoče.⁴²

Januarja 1867 so potekale druge splošne volitve v deželni zbor. Tokrat se je slovenska Narodna stranka nanje pripravila in nastopila organizirano ter zmagala.⁴³

Do prve resne preizkušnje v Narodni stranki je prišlo leta 1867,⁴⁴ ko je ta podprla konkordat ter se tako opredelila kot katoliški klub. Vsem slovenskim liberalcem ta podpora ni bila po godu. Na Kranjskem je prišlo do peticije liberalnih Kranjcev, na čelu katere je stal grof Anton Auersperg iz vrst ustavovernih veleposestnikov, ki so se postavili proti konkordatu. Peticijo je podpisalo 500 Kranjcev. Podprli in podpisali pa so jo tudi liberalci, med njimi podjetnik Fidelis Trpinc, geograf Peter Kozler in Vinko Fereri Klun.⁴⁵ Slednji je tudi zapustil Narodno stranko in prešel v vrste ustavovernih veleposestnikov.⁴⁶ Ta primer nam ponovno dokazuje, da so ustavoverni veleposestniki rekrutirali nove člane po nazorski in ne nacionalni plati.

Proti koncu šestdesetih let so se začeli krepiti slovenski liberalci. Ti so začeli organizirati tabore, katerim se je nato moralo hočeš nočeš priključiti tudi vodstvo slovenske Narodne stranke. Kljub nasprotjem takrat ne staro-slovenci ne mladoslovenci še niso šli v frontalni spopad, ker so vedeli, da to ne bi prineslo koristi nobeni strani. Bila je kriza v luči generacijske razlike.⁴⁷

Friedrich von Kaltenegger, *Laibacher Wochenblatt* (5. 11. 1892), 1 in 2; Matić, *Nemci v Ljubljani*, 404; Kaltenegger von Riedhorst, OBL, 203 in 204; Josip Vošnjak, *Spomini* (Slovenska matica, Ljubljana 1982), 395 in 396.

⁴¹ Matić, *Nemci v Ljubljani*, 40.

⁴² Arhiv Republike Slovenije, As 16, t.e. 9, konvolut 19, mapa 1368, Pismo 16. 8. 1865.

⁴³ Ferdo Gestrin in Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918* (DZS, Ljubljana 1966), 150; Nataša Podgoršek, *Slovenci in jugoslovanska ideja 1848–1878* (magistrsko delo, Pedagoška fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor 2003), 62.

⁴⁴ Jonathan Kwan, *Liberalism and the Habsburg Monarchy 1861–1895* (Palgrave Macmillan, 2013), 68.

⁴⁵ Vinko Fereri Klun, politik in gospodarstvenik. Rojen je bil 13. aprila 1823 v Ljubljani in umrl 15. julija 1875 v Karlovih Varih na Češkem.

Avgust Pirjevec, Klun Vinko Fereri, *Slovenski biografski leksikon*, SAZU (<http://nl.ijs.si>, 18. 12. 2013); Vodopivec, *Die sozialen und wirtschaftlichen Ansichten ...*, 87, 96–98.

⁴⁶ Vodopivec, *Die sozialen und wirtschaftlichen Ansichten ...*, 87; Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, 83.

⁴⁷ Melik, *Začetki slovenskega političnega življenja in Lovro Toman*, 165; Branko Božič, *Zgodovina slovenskega naroda* (Prešernova družba, Ljubljana 1969), 123; Zdenko Čepič in Jurij Perovšek, *Slovenska narodnopolitična in državna misel ter dejanja v letih 1848–1991*, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, l. 71, št. 3 (Maribor 2000), 375; *Nemci in Maribor: stoletje preobratov: 1846–1946* (ur. Jerneja Ferlež, avtorji besedil Filip Čuček ... et al., Umetniški kabinet Primož Premzl, Maribor 2012), 41.

Ustavoverni veleposestniki so preko svojega časnika *Laibacher Tagblatt* obtoževali slovenske poslance, da so na taborih spodbujali sovraštvo do nemške manjšine in rušili deželni mir.⁴⁸ Na Štajerskem pa so tamkajšnji nemško govoreči Štajerci zbrani v mariborskem društvu Napredek organizirali protitabore ter svarili pred idejo *Zedinjene Slovenije*.⁴⁹

Ustavoverni veleposestniki so upali in menili, da bodo po zmagi na volitvah leta 1869 lahko v svoj klub pritegnili slovenske liberalce ter tako dosegli združitev na programski osnovi. Propagirali so Suppana – župana vseh meščanov.⁵⁰ Suppan je imel govor tako v slovenskem kakor nemškem jeziku. V svojem govoru je poudaril, da niso želeli omejevati nacionalnih ali jezikovnih pravic kogar koli.

Slika 3: Josef Suppan

⁴⁸ »Nicht die Hebung der slovenischen Sprache und Literatur ist die Tendenz der Klerikalen, sondern die völlige Beseitigung des deutschen Elementes ...«

Wie das slovenische Volk belehrt wird, *Laibacher Tagblatt* (19. 6. 1869), 1 in 2.

⁴⁹ Filip Čuček, Tabori in nemški ustavni dnevi, *Nemci in Maribor, stoletje preobratov 1846–1946*, ur. Jerneja Ferlež (Umetniški kabinet Primož Premzl, Maribor 2012), 40.

⁵⁰ Unser neuer Bürgermeister, *Laibacher Tagblatt* (19. 4. 1869), 1.

Zavzemali so se za napredek. Mladoslavenci seveda teh namigov niso sprejeli in so raje ostali v slovenskem Narodnem klubu.⁵¹ Najbolj jasno so to izrazili v članku z naslovom *Mladoslavenci in Nemci in nemškutarski liberalci*.⁵² Treba je dodati, da je v tem času Valentin Zarnik⁵³ podaljšal dogovor s konservativci.⁵⁴

Slika 5: Naslovnica Laibacher Tagblatt

Leta 1869 se je *Laibacher Tagblatt* razpisal o sovraštvu v deželi. Najprej je spomnil na čase, ko je v deželi vladal nacionalni mir. V časniku so bili mnenja, da je na stanje vplival politični sistem. Uvedba parlamentarizma je prinesla politične klube oz. stranke, med katerimi so pogosto potekali politični boji. Časnik v teh bojih oz. diskusijah ni videl nič slabega, saj so pripomogle k novim ter boljšim idejam. Kar je bilo slabo na Kranjskem oz. tudi širše, je bilo sovražstvo, ki se je v te politične boje vmešalo in hromilo odnose. Časnik je zato predlagal, da bi morale vse stranke jasno položiti karte na mizo in povedati, kaj so želele. Šele tako bi po njegovem mnenju prišlo do prenehanja sovraštva in bi se lahko politične diskusije oz. boji vodili dalje, brez sovraštva. Časnik je nato še opozoril, da bi vsak patriot in razumen človek pretehtal argumente in kritiko ter iz tega potegnil korist za deželo in državo. Nepatrioti, hujskači in lažni preroki so slepo pridigali dalje o sovraštvu.⁵⁵ V drugem delu so se posvetili nadimenu, ki sta jih nosila politična kluba. Slovenski klub, ki je takrat še bil enoten, je sam sebe imenoval za narodnjake, le-ti pa so Klub ustavovernih veleposestnikov poimenovali »Nemci«. V

⁵¹ Matić, *Nemci v Ljubljani*, 89.

⁵² Mladoslavenci in Nemci in nemškutarski liberalci, *Slovenski narod* (17. 5. 1870), 1.

⁵³ Valentin Zarnik, slovenski politik, deželni poslanec, publicist in pisatelj. Rodil se je leta 1836 v Repnji pod Šmarno goro in umrl leta 1888. Oče je bil kmet najemnik, ki se je leta 1840 preselil v Ljubljano.

Kržišnik, *Slovenski politiki izza pomladi narodov*, 76–85; Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, 82.

⁵⁴ Matić, *Nemci v Ljubljani*, 119.

⁵⁵ Die Parteien im Lande, *Laibacher Tagblatt* (5. 1. 1869), 1 in 2.

časnikih so ga pogosto vodili tudi pod imenom »Nemškutarji«.⁵⁶ *Laibacher Tagblatt* je oporekal takšnemu poimenovanju obeh klubov, saj je po njihovem mnenju bilo to zavajajoče. S tem se je namreč ustvarjal mit, da so eni narodno ozaveščeni in borci za narod, medtem ko so v drugem klubu bili samo Nemci in »nemškutarji«. Ob tem je časnik opozoril, da v klubu ustavovernih veleposestnikov zdaleč niso bili samo Nemci, ampak tudi Slovenci, ki seveda niso bili »nemškutarji«. Vodopivec prav tako ugotavlja, da klub ustavovernih veleposestnikov ni bil nacionalno homogen.⁵⁷ *Laibacher Tagblatt* je menil, da ima vsak klubu pravico izražati svoje mnenje in v okviru zakonov poskušati svoje zahteve uveljaviti. Pri tem so opozarjali, da so na slovenski strani začeli izumljati udarne parole, ki niso imele nič kaj skupnega z razumno parlamentarno diskusijo. Primer: »... *die Slovenen sind keine Partei, denn der Hausherr kann keine Partei sein.*« Takšne in podobne parole so ocenjevali v *Laibacher Tagblatt* kot nevarne, ker so postavljale drug narod, v tem primeru nemški, v vlogo »gostujočega naroda« na Kranjskem. Zato je *Laibacher Tagblatt* odkrito vprašal, ali so bila takšna dejanja korak k toleranci in enakopravnosti. Po mnenju časnika vsekakor ne. Hkrati je opozoril, da noben narod sebe ni mogel označevati za gospodarja, ker gospodar je bila država. Nemci so prav tako kot Slovenci bili državljani. Plačevali so davke in bili dobri državljani kot Slovenci. Tako Slovenci kakor Nemci so se borili za dobro dežele pod močno Avstrijo in o tem ni smelo biti dvoma, kot je dejal *Laibacher Tagblatt*. Razlike so bile v tem, kako to doseči. Na koncu so v *Laibacher Tagblatt* dejali, da ni smelo biti merilo rojstvo nekoga, ampak politična smer, ki jo ubere. S tem so se vrnili na začetek o delitvi klubov po nacionalnem ključu.⁵⁸ Seveda se odpre tudi vprašanje, kje so bile razlike med kluboma. Po mnenju *Laibacher Tagblatt* so razlike med slovenskimi narodnjaki in ustavovrnimi veleposestniki bile v vprašanju:

- vpliva Cerkve na šolstvo,
- obliki državnih zakonov,
- oblikovanju vlade,
- gravitaciji dežele,
- jezikovno nacionalnih vprašanjih.

Liberalni ustavovrni veleposestniki so zagovarjali laično šolstvo in državo ter liberalno vlado. Konservativni »narodnjaki« so zagovarjali katoliško šolstvo, konkordat, prvenstvo Cerkve in konservativno katoliško vlado. *Laibacher Tagblatt* v jezikovno nacionalnih vprašanjih ni videl tako velikih razlik,

⁵⁶ Die Deutschthümer.

⁵⁷ Vodopivec, Die sozialen und wirtschaftlichen Ansichten ..., 87.

⁵⁸ Die Parteien im Lande, *Laibacher Tagblatt* (12. 1. 1869), 1 in 2.

da jih ne bi mogli premagati. Zato je tudi zapisal, da je vprašanje jezika bila še najmanjša ovira, saj so ustavovorni veleposestniki priznavali enakopravnost slovenskemu narodu in slovenskemu jeziku. Celo pozdravili so poučevanje in učenje obeh jezikov, slovenskega in nemškega. Spoštovali so namreč druge nacionalnosti ter bili v vseh vprašanjih liberalno usmerjeni. Po mnenju časnika so bili »narodnjaki« menda proti vsem ostalim veram, medtem ko so ustavovorni veleposestniki zagovarjali enakost. »Narodnjaki« so želeli, da Kranjska teži proti ostalim južnoslovanskim deželam, ustavovorni veleposestniki so želeli, da se naravne in zgodovinske vezi z nemškimi deželami ne pretrgajo. Ustavovorni veleposestniki niso bili proti slovenskemu jeziku, želeli so poučevanja obeh jezikov. V nemščini niso videli nekega superiornega jezika, ki bi bil ostalim jezikom nadrejen v smislu jezikovnega rasizma. V znanju nemščine so videli splošno korist, ker je bil nemški jezik primarno rabljen v upravi, trgovini, obrti itn.⁵⁹

POLITIČNE RAZMERE NA TERENU

Od začetka lahko v *Laibacher Tagblatt* beremo spravne besede. Slovenski strani se je ponujala roka in rešitve na osnovi liberalnih načel. Slovenska stran se je vedno bolj radikalizirala in ni hotela o tem nič slišati. Hkrati je poskušala mobilizirati čim širše množice. Ta mobilizacija se je izvajala načrtno preko taborov.⁶⁰ Ti shodi so zanimivi, saj nam kažejo miselnost govornikov. Maja 1869 je Costa izrabil tabor v Pivki in primerjal tabore v 16. stoletju s tabori v 19. stoletju ter ob tem primerjal Turke z »nemškutarji«. ⁶¹ Takšna primerjava laiku na prvi pogled nič ne pove in se mu tudi najbrž ne bo zdela nevarna, a v 19. stoletju je bilo med slovenskim prebivalstvom še vedno globoko in močno zakoreninjeno sovraštvo do Turkov.⁶² Kako globoko je bilo to sovraštvo, nam pove podatek, da so takrat Turke še vedno nazivali z *dedni sovražnik*, *neverniki* in *zveri*.⁶³ Če pa se je kdo vedel brutalno, nekulturno ali arogantno, se ga je vedno primerjalo s turškim pašo. Posledično je treba takšne govore razumeti kot načrtno hujskanje slovenskega prebivalstva proti nemškim sosedom.

Melik ugotavlja, da je Kranjska bila zelo konservativna, slovenski kranjski politiki pa dolgo časa pasivni, saj so se Slovenci politično organizirali prej na

⁵⁹ Die Parteien im Lande, *Laibacher Tagblatt* (20. 1. 1869), 1 in 2.

⁶⁰ Dragotin Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba, *Bleiweisov zbornik*, zvezek XI. (Slovenska matica, Ljubljana 1909), 206.

⁶¹ Die Türkennoth unserer Tage, *Laibacher Tagblatt* (19. 5. 1869), 1.

⁶² Andrej Rahten, *Jugoslovanska Velika noč* (Založba GV, Ljubljana 2012), 22; Melik, *Slovinci*, 519.

⁶³ Melik, *Slovinci o Germanih, Slovanih in Romanih pred 120 leti*, 18.

Štajerskem kot na Kranjskem. Tudi pri ustanavljanju časnikov je Kranjska zaspala. Konservativnost se je kazala tudi na drugih področjih. Ko je Radoslav Razlag postal deželni glavar, je to povzročilo ogorčenje v vrstah Narodne stranke, ker je pač bil Razlag po rodu iz Štajerske.⁶⁴

Za Narodno stranko je bilo izredno pomembno definirati Kranjsko kot slovensko deželo. Nemške prebivalce so označili kot priseljence ali Slovence, ki so se izdajali za Nemce. Kočevske Nemce so pogosto kar zatajili.⁶⁵ Ustavovorni veleposestniki so delali v dobro dežele Kranjske, ki so jo sestavljali tako slovenski kakor nemški prebivalci. Nasprotovali so nacionalni delitvi in segregaciji. Zagovarjali so nadnacionalno stališče. Dajali so prednost zvestobi cesarju in (deželnemu) patriotizmu. Nacionalizem so zavračali kot nevarnost, ki bi lahko razbila državo.⁶⁶ V tem kontekstu je potrebno omeniti sodbo celjskega časnika *Deutsche Wacht*. Časnik je namreč izredno dobro opisal ustavoverne veleposestnike. Te je odkrito okrivil za slabe razmere za Nemce na Kranjskem, nemške Kranjce same in njihov ustavovorni veleposestniški klub. Po mnenju časnika so ustavovorni veleposestniki na Kranjskem zagovarjali nenacionalno stališče in se s tem zamerili nemškemu levemu klubu v ostalih deželah ter si prislužili posmeh političnih nasprotnikov. Namesto pokončne nacionalne drže so zagovarjali lojalnost in nadnacionalnost.⁶⁷ Torej je del nemških političnih krogov imel ustavoverne veleposestnike za nenacionalne ter nadnacionalne. Slednje tudi drži.

Navkljub sproženi narodni diferenciaciji Melik ugotavlja, da se je v mestih in trgih le 60 % prebivalstva odločilo za slovensko nacionalno orientacijo. Le na podeželju je število izvoljenih slovenskih poslancev ustrezalo dejanskemu številu slovenskega prebivalstva.⁶⁸ Ali je zaradi tega bilo podeželsko prebivalstvo na Kranjskem bolj zavedno in manj pragmatično kot mestno prebivalstvo? Ustavovorni veleposestniki niso imeli programa, s katerim bi se kmečko prebivalstvo identificiralo. Le-tega pa je imela slovenska Narodna stranka. K temu moramo dodati še njihovo nasprotovanje vplivu Cerkve in s tem povezano agitacijo duhovnikov proti njim in za slovensko Narodno stranko.⁶⁹ V prid tej trditvi govori dejstvo, da se je kasneje s povsem enako težavo srečala tudi slovenska Narodna napredna stranka. Zato Melik zaključi, da so premožnejši ljudje tako v mestih kakor na podeželju bili pragmatiki, ki jim je bilo bore malo bilo mar za nacionalno stvar ali nazorsko idejo. Želeli so le biti na oblasti in imeti osebne koristi. Iz tega razloga so podpirali ustavoverne

⁶⁴ Melik, *Slovinci*, 333 in 334.

⁶⁵ Melik, *Slovinci*, 209.

⁶⁶ Der Staat und die Nationalitäten, *Laibacher Zeitung* (30. 3. 1861), 1.

⁶⁷ Krain und die Deutsch-Krainen, *Deutsche Wacht* (23. 8. 1883), 1 in 2.

⁶⁸ Melik, *Slovinci*, 144.

⁶⁹ 21., 26. in 30. januar, *Kmetijske in rokodelske novice* (6. 2. 1867), 44; Melik, *Slovinci*, 205.

veleposestnike. Ko ti niso bili več na oblasti, so prešli v slovenski liberalni tabor, po zmagi Slovenske ljudske stranke pa v njene vrste.⁷⁰

ZAKLJUČEK – NADNACIONALNI KONCEPT USTAVOVERNIH VELEPOSESTNIKOV

Že Melik, čeprav se ni eksplicitno ukvarjal z ustavovernimi veleposestniki, je opozoril, da klub ni bil nacionalen ter zapisal, da je bil klub: »... ustavoveren, *verfassungstreu*, s tem pa potem tudi kot liberalen in protiklerikalen, ne bi pa hotel veljati za nacionalno stranko,« in »... nikakor ni v prvih vrstah nemškega nacionalnega gibanja ... Nemška stališča na Kranjskem niso ekstremna.«⁷¹

Igor Grdina opozori še na problem neodprtosti slovenske politične in miselne elite: »Nemška kultura in takšno prostaško zavračanje njenih vrednot ... popolnoma prevladalo nad prešernovskim konceptom odprtosti tujostim ob hkratni prvosti slovenskosti, sta mnogo slovenskih ljudi spravila v nemški politični tabor.« Kot primer navede Deschmanna in Schwegla. Ustavoverni veleposestniki so pri teh ljudeh zmagovali ravno s svojo politično in miselno filozofijo, ki je bila odprta, liberalna, nadnacionalna, a ne radikalna.⁷²

Stariha ugotavlja, da je Deschmann smatral, da le z resnico človek pride do spoznanja in napredka. Določene izjave svojih slovenskih kolegov pa je označil za: »... prazno, neuspešno ... klavrno narodnostno javkanje in jezikovne jeremijade«.⁷³

Ustavoverni veleposestniki so želeli ustvariti državo in družbo, ki bi se identificirala kot Avstrija. Avstrija takrat ni pomenila nacionalne opredelitve. Nacionalna trenja so želeli preprečiti. Njihov koncept je bil zanimiv, saj je bil nadnacionalen. Verjeli so, da bi lahko ustvarili družbo podobno ZDA ali Švici. Ta svoj model družbe so tudi propagirali v svojem časniku: »... v Severni Ameriki imamo najbolj razvito nacionalno zavedanje – jaz sem državlján Amerike, kličejo ponosno, kljub temu se vsaka narodnost razvija neovirano. Nemec je v Ameriki Američán. Svoje običaje izvaja neovirano in Yankee občasno z njim slavi nemške pevce in nemška slavja.« Vsak narod naj uživa enake pravice in se bori za skupno državo. Tako pridemo do definicije, kaj je pomenil za ustavoverne veleposestnike pojem Avstrijec. Biti Avstrijec je bilo za ustavoverne veleposestnike enako, kar je bilo in je še danes biti Američán. In to je

⁷⁰ Leta 1895 je od 16 poslancev, ki so bili izvoljeni v kmečki kuriji, bilo 5 nekdanjih liberalnih veljakov. Melik, *Slovinci*, 638.

⁷¹ Melik, *Slovinci*, 335.

⁷² Grdina, Doživljanje Nemcev, 62.

⁷³ Stariha, *Politične razmere na Slovenskem ...*, 43.

biti dober in vzoren državljani, domoljub, ki se bori za dobro in močno svojo državo. Pri tem je bilo vseeno, kaj je bila oseba po rodu. Vsak narod naj bi tudi lahko neovirano izvajal svoje navade in šege. Zato so tudi bili proti sistemu enega naroda, kjer je en narod užival primat in tlačil vse ostale. Navajali so carsko Rusijo, kjer sta ruščina in ruski narod uživala primat ter tlačila vse ostale narode, tudi Poljake in poljski jezik.⁷⁴ V luči tega modela je potrebno razumeti razmišljanja ustavovernih veleposestnikov.

THE POLITICAL CONCEPT OF CARNIOLA CONSTITUTIONAL BIG LANDOWNERS IN THE 1860S – THEIR WAY OF THINKING ABOUT POLITICAL, IDEOLOGICAL AND NATIONAL QUESTIONS

Summary

Italy defeated Austria in 1859. The defeat influenced the inner Austrian affairs and two years later, the February Patent was released, followed by elections in March.

The elections were a surprise for everybody in Carniola and therefore no political clubs, but only two political parties took part. Constitution was the main concern for the Ambrož group and Slovenhood for the Bourgeoisie group. The difference between the two groups was not so big and two-thirds of the candidates participated in both groups.

The basic problem in the then Europe and Carniola was the question of nationality. No nations in today's sense existed back then and therefore the nationalists were forced to invent a historical continuity for their own nation from the prehistoric times to present time.

Politician Josip Vošnjak illustrates the key problem in the example of his family. They spoke German at home, even though they were also fluent in Slovene. Nobody discussed or opted for any nationality.

Historian Vasilij Melik researched that in the countryside people spoke Slovene, whereas in the cities bilingualism prevailed because of different reasons. An important reason for the before mentioned was the school system, in which Slovene was inferior to German. People preferred using German, even though they declared to be Slovenes.

The Slovene National Party considered the German culture as the main problem. Their solution would be a radical separation between the Slovene and German culture. A true Slovene patriot could only be someone who was in favour of the National Party's political programme. Such a person only spoke Slovene, was against Germans and sympathised with the Slaw idea. Individuals, who did not opt for the programme, was declared a renegade or ever traitor and their nationality was of no importance. This is the reason why Melik regarded the programme as very conservative.

⁷⁴ ... in Nordamerika haben wir das entwickelste Nationalgefühl – ich bin amerikanischer Bürger, ruft jeder mit Stolz aus, und doch entfaltet sich die einzelne Nation ungehindert und ungeschmälert. Der Deutsche in Amerika ist Amerikaner durch und durch und trotzdem führt er die Gebräuche seines Mutterlandes dort ungehindert fort und der Yankee bejubelt gelegentlich mit den andern die deutschen Sänger und Turnerfeste.

Die Parteien im Lande, *Laibacher Tagblatt* (12. 2. 1869), 1 in 2.

The Constitutional Big Landowners in Carniola did not support the idea of nations. They decided in favour of constitution and liberalism; they were against absolutism and for the separation of state and the Church. Nationality was not important for them and they welcomed people that did not care about the others' nationality. Their members were also people who were against the separation of the German and the Slovene culture. The Club of The Constitutional Big Landowners was not radical and it strived for the harmony between the Austrian nations. They defended the equality of nations and were devoted to the House of Habsburg.

The Constitutional Big Landowners wanted to limit or even eliminate the radical Nazism. They advocated the right to freedom and tolerance. Every nation in Austria should be equal. Everybody should have the right to freedom of his or her own culture and language. They were in favour of any national initiative as long as it was not endangering the unity of the Austrian Monarchy.

The National Party was also loyal to the Austrian state and the emperor. They wanted to unite all Slovenes in United Slovenia. The Constitutional Big Landowners were against that plan, for they considered it nationalistic and destructive.

The first conflict between the National Party and The Constitutional Big Landowners occurred already in the 1860s because of the language of the provincial government records.

In 1867, the National Party supported the concordat and The Constitutional Big Landowners were against it. The liberal part of the National Party was also against the concordat. Vinko Ferer Klun left the National Party and joined The Constitutional Big Landowners instead. This was the second time in the history that members of parliament changed their political club.

At the end of the 1860s, the "Tabor movement" began and its goal was United Slovenia. Etbin Henrik Costa compared the "Tabori" with the Turkish wars in the 16th century and called the Germans present-day Turks. The Constitutional Big Landowners accused the "tabor movement" of being radical and nationalistic.

In 1869, The Constitutional Big Landowners won the provincial elections in Carniola and at the same time on the basis of the mutual liberal programme tried to merge with the liberal part of the National Party. They were convinced that they will find common ground and compromises, but the liberal part of the National Party was not in for negotiations.

The Constitutional Big Landowners did not convince the voters in the countryside, for they were conservative and supporters of the religion and the Church. Therefore, they voted for the National Party. The Constitutional Big Landowners were successful in the cities.

The Constitutional Big Landowners modelled themselves on the USA and wanted to introduce a similar mindset and order in the Austrian Monarchy. Everybody should have the right to freedom of expression, right to freedom of speech in his or her own language, right to freedom of religion and culture, etc. Everybody should thus support the Austrian Monarchy, regardless of his or her origin. The German language should just like the English language in the USA only serve as help in overcoming the language obstacles. The German achievements in culture, science and education should be used by other nations for their own development.

DAS POLITISCHE KONZEPT DER KRAINER VERFASSUNGSTREUEN GROSSGRUNDBESITZERN IN DEN 60ER JAHREN DES 19. JAHRHUNDERTS – IHRE DENKWEISEN ÜBER POLITISCHE, WELTANSCHAULICHE UND NATIONALE FRAGEN

Zusammenfassung

1859 wurde Österreich von Italien besiegt. Die Niederlage wirkte auf die innenpolitischen Verhältnisse in Österreich und zwei Jahre später wurde das Februar Patent verabschiedet. Im März folgten dann die Wahlen.

Die Wahlen haben alle überrascht und daher traten bei den Wahlen auch keine Parteien an, sondern zwei politische Gruppen. Für die Gruppe Ambrož war der Kernpunkt die Verfassung, für die bürgerliche Gruppe dagegen die Frage des Slowenentums. Jedoch war der Unterschied zwischen den zwei Gruppen nicht so groß und zwei Drittel der Kandidaten waren gleich.

Das Hauptproblem in Europa, und auch im Land Krain, war die Frage der Nationalität. Nationen in so einer Form gab es bis dato nicht und daher mussten die Nationalisten für ihre Nation eine geschichtliche Kontinuität entwickeln – von Altertum bis heute.

Der Politiker Josip Vošnjak beschrieb, wie es in seiner Familie ausgesehen hatte. Zuhause haben sie Deutsch gesprochen. Sie alle haben aber auch die slowenische Sprache beherrscht. Über die nationale Identität hatte sich aber keiner Gedanken gemacht.

Der Historiker Vasilij Melik kam zum Ergebnis, dass auf dem Lande slowenisch gesprochen wurde, in den Städten dagegen herrschte die Zweisprachigkeit. Dafür gab es mehrere Gründe. Das slowenische Schulsystem und die slowenische Sprache blieben in der Entwicklung zurück und die Menschen benutzten lieber die deutsche Sprache, auch wenn sie bei der Volkszählung angaben, sie gehören zu der slowenischen Nation.

Die slowenische Partei Narodna stranka sah den Kernpunkt des Problems in der deutschen Kultur. Für die Partei gab es nur eine Lösung: die Trennung der Slowenen von der deutschen Kultur. Die Spaltung wurde vorangetrieben und es galt, ein guter Slowene war nur der, der sich zum Programm der Partei bekannte. Er sprach nur slowenisch, war gegen die Deutschen und war ein Befürworter der Idee des Slawentums. Alle die das Programm nicht annahmen, wurden ausgeschieden und als Volksfeinde bezeichnet. Es war egal, ob sie Slowenen waren oder nicht. Vasilij Melik bezeichnet daher die Partei Narodna stranka als sehr konservativ.

Die verfassungstreuen Großgrundbesitzer in Krain nahmen die Idee der Nation nicht an. In ihrem Programm setzten sie sich für eine starke Verfassung und für die Idee des Liberalismus ein. Sie waren gegen den Absolutismus und für die Trennung von Kirche und Staat. Die Nationalität der Mittglieder war ihnen unwichtig und daher wurden sie ein Sammelbecken für Menschen, denen die Nationalität egal war. In ihren Reihen finden wir auch Leute, die gegen die Spaltung der slowenischen und der deutschen Kultur waren. Die Partei der verfassungstreuen Großgrundbesitzer war daher nicht radikal und setzte sich für ein friedliches Zusammenleben aller Nationen in Österreich ein. Sie waren der Überzeugung, dass alle Nationen die gleichen Rechte haben sollten und sie waren den Staat und dem Hause Habsburg ergeben.

Den radikalen Nationalismus wollten sie eingrenzen oder sogar eliminieren. Sie waren überzeugt, dass es machbar ist. Daher setzten sie sich für das Recht der Freiheit (verankert in der Verfassung) und die Toleranz ein. Jede Nation sollte ein gleichberechtigtes Mitglied im Staate Österreich sein. Jeder sollte seine Kultur und seine Sprache frei weiter entwickeln

können. Sie waren bereit, jeden nationalen Wunsch zu befürworten, solange dadurch andere Nationen nicht eingeschränkt wären oder die Einigkeit des Staates gefährdet wäre. Auch die slowenische Partei Narodna stranka war Österreich und dem Kaiser ergeben. Sie wollten jedoch alle Slowenen unter einem Dach – in Vereinigtem Slowenien (Zedinjena Slovenija) – vereinen. Die verfassungstreuen Großgrundbesitzer waren dagegen, da sie den Plan als nationalistisch ansahen.

Schon in den sechziger Jahren kam es zu den ersten Konflikten zwischen den Ansichten der verfassungstreuen Großgrundbesitzer und der Partei Narodna stranka. Das Hauptthema war die Sprache, z. B. in welcher Sprache sollten die Sitzungsprotokolle geführt werden.

1867 setzte sich die Partei Narodna stranka für das Konkordat ein und somit vertrat sie auch die Ansichten der römisch-katholischen Kirche. Die verfassungstreuen Großgrundbesitzer waren gegen das Konkordat. Gegen das Konkordat war auch der liberale Flügel der Partei Narodna stranka. Vinko Ferer Klun verließ daraufhin die Partei und trat in die Partei den verfassungstreuen Großgrundbesitzer ein. Das war das zweite Mal, dass die Partei Narodna stranka Mitglieder verlor, die dann zu dem verfassungstreuen Großgrundbesitzer übergingen.

Ende der sechziger Jahre begann die Tabor-Bewegung. Die Bewegung setzte sich für das Vereinigte Slowenien ein und es wurde auch Stimmung gegen die deutschen Krainer gemacht. Etbin Henrik Costa verglich die Bewegung mit den Türkenkriegen im 16. Jahrhundert und bezeichnete die Deutschen als die neuen Türken. Die verfassungstreuen Großgrundbesitzer verurteilten die Bewegung und bezeichneten sie als radikal und nationalistisch.

1869 gewannen die verfassungstreuen Großgrundbesitzer die Wahlen. Gleichzeitig versuchten sie den liberalen Flügel der Partei Narodna stranka für ihre Sache zu gewinnen. Die Fusion der verfassungstreuen Großgrundbesitzer und des liberalen Flügels sollte auf der Basis des gemeinsamen Programms geschehen. Das Programm sollte auf liberalen Ebene basieren. Die verfassungstreuen Großgrundbesitzer waren davon überzeugt, man könnte die unterschiedlichen Ansichten in den Fragen der Nation und der slowenischen Kultur zur beiderseitigen Zufriedenheit lösen, jedoch winkte der liberale Flügel ab.

Die verfassungstreuen Großgrundbesitzer erreichten mit ihrem Programm die ländlichen Wähler nicht. Die Wähler auf dem Lande waren sehr konservativ und fühlten sich der Kirche verbunden und wählten daher die Partei Narodna stranka. Im städtischen Bereich war es anders. In den Städten könnten die verfassungstreuen Großgrundbesitzer mit ihrem Programm punkten.

Die verfassungstreuen Großgrundbesitzer verglichen Österreich mit den USA. Jeder kann seine Meinung frei aussprechen, seine Sprache sprechen, seine Religion ausüben, seine Kultur leben usw. Trotzdem ist jeder, unabhängig von Herkunft, ein Patriot und steht fest hinter seinem Land. Die verfassungstreuen Großgrundbesitzer wollten dieses Model auf Österreich übertragen. Die deutsche Sprache verglichen sie mit der englischen Sprache. Die deutsche Sprache sollte also nur dazu dienen, die sprachlichen Barrieren zu überwinden. Den deutschen Vorsprung in der Kultur, Wissenschaft und Bildung sollten andere Nationen ausnutzen, um ihre eigene Nation auf gleiche Ebene zu entwickeln.

»Kaj žalujete za ovim vragom«

Odzivi na smrt kralja Aleksandra Karađorđevića
(1934) na Štajerskem

Mateja Ratej*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 343.62(497.4-18):929Karađorđević A. I., jugoslovanski kralj"1934"

Mateja Ratej: »Kaj žalujete za ovim vragom«: odzivi na smrt kralja Aleksandra Karađorđevića (1934) na Štajerskem. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 90=55(2019), 1, str. 28–44

Na podlagi kazenskih spisov mariborskega okrožnega sodišča, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor, se avtorica v mikro zgodovinski študiji ukvarja z odzivi ljudi na smrt kralja Aleksandra Karađorđevića v različnih socialnih krogih. Oktobra 1934 je umrl v atentatu v Marseillu. Omejitve javnega govora in delovanja, ki jih je prineslo šestmesečno uradno žalovanje, so po poti medsebojnega ovaduštva marsikoga stale kazenskega pregona zaradi prestopka zoper čast, sicer opredeljenega v kazenskem zakoniku. Primeri pričajo, da je prebivalstvo sprejemalo kraljevo smrt z ravnodušnostjo, ki je bila pri starejši generaciji posledica nostalgичne navezanosti na avstrijskega cesarja Franca Jožefa, pri mlajši pa razvoja komunističnega gibanja in rasti nacistične ideologije. Kazenske zadeve ponujajo s kulturnozgodovinskega vidika prepričljiv vpogled v družbeno klimo trenutka po smrti kralja. Ta čas je bil prelomen za jugoslovansko idejo, saj je dinastija Karađorđević v prvi Jugoslaviji v območju etablirane (strankarske) politike predstavljala ključni integrativni element za sobivanje različnih narodov v državi in osnovo medsebojnega (ne)razumevanja.

Ključne besede: Kraljevina Jugoslavija, Aleksander Karađorđević, atentat 1934, kazenski spisi, zgodovina mentalitet

* dr. Mateja Ratej, znanstvena sodelavka, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 1, SI – 1000 Ljubljana, mratej@zrc-sazu.si

1.01 Original Scientific Article

UDC 343.62(497.4-18):929Karađorđević A. I, jugoslovanski kralj"1934"

Mateja Ratej: "Why are you Mourning for this Devil?": Reactions in Styria to the Death of King Alexander I of Yugoslavia (1934). Review for History and Ethnography, Maribor 90=55(2019), 1, pp. 28–44

Based on criminal records from the Maribor district court, which are kept in the Regional Archives Maribor, the author of this micro-historical study deals with the reactions of people from different social classes to the death of King Alexander I of Yugoslavia. King Alexander I of Yugoslavia was assassinated in Marseille in October 1934. Restrictions of public speaking and events, defined in the six-month official mourning, caused many criminal prosecutions because of honour insults, which were explained in the penal code. These cases show that people reacted to the king's death indifferently. This indifference was with the older generation caused by their nostalgic attachment to the Austrian emperor Franz Joseph, and with the younger generation by the development of the communist movement and Nazi ideology. The criminal cases offer a cultural-historical perspective on the social climate after the king's death. These times were milestones in the development of the Yugoslav idea, for in first Yugoslavia the Karađorđević dynasty was the key integrative element for the coexistence of different nations and the basis for mutual (mis)understanding in the already established (party) politics.

Key words: Kingdom of Yugoslavia, Alexander I of Yugoslavia, assassination 1934, criminal records, history of mentalities

Ban Dravske banovine Drago Marušič je 12. oktobra 1934 v motivacijskem in močno slovesnem tonu, ki je pozival k narodni enotnosti, nagovoril slovensko prebivalstvo po smrti kralja Aleksandra Karađorđevića, ki je sledila atentatu v Marseillu tri dni pred tem. Dikcija banovih besed, objavljenih na prvih straneh banovinskega uradnega lista, ni puščala dvomov o usodnosti trenutka za jugoslovansko idejo: »Ta legendarni junak, ki je z mirno samozavestjo kljuboval najhujšim viharjem, ki so kdaj pretresali svet, je moral podleči satanskemu naklepu zločinske roke prav v trenutku, ko naj bi bilo triumfiralo njegovo gigantsko delo, posvečeno visoki ideji miru in složnemu sožitju med narodi. /.../ Neutešeni tugi, ki je zajela ves jugoslovanski narod /.../ naj se pridruži odločna in neomajna volja, /.../ da bomo v medsebojni slogi in ljubezni uredili svoj dom tako, da bo Kraljevina Jugoslavija srečna, silna, ponosna in večna. Pred veličino te misli naj se razblinijo malenkostni spori, ki nas morda razdvajajo. /.../ Prevelika je odgovornost sedanjega pokolenja pred narodovo bodočnostjo in gorje nam, če se je ne bi v polni meri zavedali! Nesreča, ki nas je zadela, naj strne naše vrste v nepremagljivo armado neustrašnih borcev za veličino, napredek in obrambo Jugoslavije. /.../ Iz mučeniške krvi, prelite v Marseillu, naj vzklije nova doba, doba sloge, vzajemnega dela in resničnega jugoslovanskega patriotizma.«¹

¹ Prebivalstvu Dravske banovine!, *Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 13. 10. 1934, 1–2.

Kralj Aleksander Karađorđević je bil v jugoslovanskem političnem prostoru najpomembnejša figura generiranja in obstanka jugoslovanske ideje, kar je zgovorno ilustrirala politika Slovenske ljudske stranke (dalje SLS) kot tedaj največje in najvplivnejše slovenske politične stranke. Strankini ideologi so v kraljevi osebi že zgodaj združili na videz nezdružljivi ideji (jugoslovanskega) patriotizma in (slovenske) nacionalne zavesti, hkrati pa je stranka kraljevo vlogo interpretirala kot najpomembnejši agens za prehod od velesrbske mentalitete k jugoslovanski.² Minister za notranje zadeve, predsednik jugoslovanske vlade ter načelnik stranke Anton Korošec je na primer julija 1928 v Žalcu na odmevni proslavi ob šestdesetletnici slovenskih političnih taborov značilno zanj povedal: »Nihče nas ni silil (Slovenec, op. p.), da smo vložili kamne v zgradbo te države, zato pa tudi hočemo v državi svobodno in prosto dihati. Obranimo ljubezen do vere, narodnosti in države in do njega, ki močno ljubi slovenski narod, do našega kralja.«³

Ustavni kategoriji nacionalnega in državnega unitarizma sta bili z uvedbo diktature leta 1929 in razveljavitvijo ustave (iz 1921) modificirani v idejo o integralnem jugoslovanstvu, tedaj tudi v pomoč pri premostitvi učinkov svetovne ekonomske krize, ki je Kraljevino Jugoslavijo dosegla leta 1931. Ideja je hitro izgubljala pristaše izven srbskega političnega prostora in bila po smrti kralja oktobra 1934 ter posebej v času vlade Milana Stojadinovića v letih 1935–1939 preoblikovana v bolj fleksibilno politiko, ki je odtlej obravnavala nacionalno vprašanje. T. i. integralno jugoslovanstvo je zamenjala ideologija realnega jugoslovanstva, čeprav se je jugoslovanska pannacionalna ideja, zajeta v paroli o narodnem edinstvu, ohranila.⁴ V tem času je skušala biti predvsem v vlogi integrativnega faktorja za reševanje ekonomskega položaja države.⁵

Bivša (po uvedbi diktature so bile politične stranke uradno razpuščene) SLS je ob zavračanju ideje o integralnem jugoslovanstvu stavila tako rekoč vse v politični potencial Antona Korošca oz. v njegov »narodni slovenski program v jugoslovanski skupnosti«.⁶ Korošec, ki je septembra 1930 odstopil kot minister vlade generala Petra Živkovića in bil dve leti kasneje konfiniran na

² Intervencija krone, *Slovenec*, 10. 4. 1923, 1.

³ Slovesna zaobljuba slovenskega naroda v Žalcu – govor Antona Korošca, *Slovenec*, 17. 7. 1928, 1.

⁴ Bulatović, *Struggling With Yugoslavism: Dilemmas of Inter-war Serb Political Thought*, 260–263; Bakić, *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma*, 354.

⁵ V znamenju pomirjenja duhov, *Slovenec*, 26. 6. 1935, 1; Pogoj novega življenja, *Slovenec*, 14. 7. 1935, 1; Beseda o patriotizmu, *Slovenec*, 22. 3. 1936, 1.

⁶ Jasna beseda, *Slovenec*, 13. 8. 1935, 1; Smisel za državo, *Slovenec*, 29. 3. 1936, 1; Ostanek stare dobe, *Slovenec*, 8. 11. 1936, 1; Dr. Korošec med slovensko mladino v Celju, *Slovenec*, 14. 5. 1939, 2; Narod svojemu voditelju, *Slovenec*, 11. 6. 1939, 1; Naš novi prosvetni minister, *Slovenec*, 3. 7. 1940, 1.

Hvaru zaradi avtonomistične izjave t. i. ljubljanskih punktacij bivše SLS, je po atentatu na kralja v Marseillu oktobra 1934 pričakal truplo mrtvega Aleksandra v Splitu. Njegove izjave po smrti kralja so bile visoko (jugoslovansko) patriotske in državotvorne, pričale so zlasti o tem, kako dobro se je Korošec zavedal usodnosti trenutka, ki bi lahko zamajal temelje države.⁷ Razumljivo je, da je takšno dikcijo posvojilo tudi uradno glasilo SLS *Slovenec*, v katerem je novinar ob smrti kralja zapisal: »Slovenci ob truplu kralja Jugoslavije, ki je tolikokrat prehodil naše gore in doline, tako srčno rad prebival med nami in živel z nami, v žalosti tonemo in enostavno ne razumemo, kako se je moglo to zgoditi. Ko je nocoj hitela ta strašna novica od slovenskih mest v trge in vasi, so ljudje onemeli, groza je obhajala množice, ki so se zbirale, dogodek je učinkoval kot bomba, ki je iztrgala iz našega telesa najdragocenejše življenje. Naš kralj je mrtev.«⁸

Pred kakšno temeljito krizo identitete se je znašla jugoslovanska država po smrti kralja Aleksandra, pričajo članki v *Slovenecu* kot enem osrednjih slovenskih časopisov, hkrati pa kažejo, da je vodstvo bivše SLS tudi v naslednjih letih razumelo lik ubitega kralja kot ključni element integracije jugoslovanskih narodov.⁹ Korošec je samo tri dni pred atentatom na kralja oktobra 1934 v pismu predsedniku vlade Nikoli Uzunoviću s Hvara pisal, da je od nekdaj razumel štiri osnovna načela obstoja jugoslovanske države, ki ne morejo biti predmet dnevne politike ali pogajanj med političnimi strankami: enotnost države, enotnost (jugoslovanskega) naroda, monarhija in dinastija Karađorđević.¹⁰ Kljub temu, da je Koroščeva stranka v Kraljevino SHS prinesla politično oznako konservativne in proavstrijske ter republikansko usmerjene politične skupine, je njen voditelj v splošnem užival trdno zaupanje kralja zaradi svoje državniške drže in zaslug ob zedinjenju. Ne glede na to, da je njun odnos mnogokrat nihal, kar je bila verjetno tudi posledica duhovniškega poklica prvega, je prav kraljevo zaupanje v Antona Korošca eden od ključev za razumevanje vloge SLS in Slovencev v prvi jugoslovanski državi.

Anton Korošec je tudi vseskozi zavračal republikanske težnje v svoji stranki. Po vstopu v novo državo je z regentom Aleksandrom premostil načelna nesoglasja, kar je bilo pomembno za prihodnje sodelovanje strankinega vodstva z jugoslovanskim vladarjem. Rešitev ozemeljskega vprašanja, torej razmejitvev

⁷ *Naša javnost o Kralju mučeniku*, 180.

⁸ Kralj – mučenik, *Slovenec*, 10. 10. 1934, 2.

⁹ Mirno naprej za nakazanim ciljem, *Slovenec*, 14. 10. 1934, 1; Slava kralju zedinitelju!, *Slovenec*, 18. 10. 1934, 1; Dva patriotizma, *Slovenec*, 7. 5. 1935, 1; Nacionalna fronta, *Slovenec*, 21. 8. 1935, 1; Edino umestni patriotizem, *Slovenec*, 15. 6. 1938, 1; Dvajset let naše svobode in državne samostojnosti, *Slovenec*, 1. 12. 1938, 1.

¹⁰ Arhiv Jugoslavije, Beograd, fond: Milan Stojadinović, 37–11–37, pismo Antona Korošca Nikoli Uzunoviću, Hvar, 6. 10. 1934.

med Kraljevino SHS, Avstrijo in Kraljevino Italijo ter ohranitev avtonomnega položaja Slovencev v novi državi, so bila v tem času za SLS temeljna politična vprašanja in osnovni razlog za negovanje stikov s kraljevo dinastijo.¹¹ Tudi v mariborskem volilnem okrožju, ki je predstavljalo najmočnejšo oporo Koroščevi politiki, so pred koncem leta 1920 odločno stopili na stališče monarhizma in se tako postavili v opozicijo ljubljanskemu republikanskemu krogu stranke okrog časnikov *Večerni list* in *Slovenec*.¹²

Na prvem uradnem obisku po zedinjenju v Ljubljani junija 1920 je bil tako (tedaj še) regent Aleksander Karađorđević kljub takšnim in drugačnim pomislekom sprejet kot »sin naroda in simbol osvobojenja naroda«, medtem ko je kralj Slovence pozdravil kot krvne brate.¹³ V napitnici je med drugim povedal: »Tako je prišlo, da so bili (Jernej, op. p.) Kopitar in (Franc, op. p.) Miklošič, (France, op. p.) Prešeren in (Simon, op. p.) Gregorčič med prvimi bojevniki za jugoslovansko misel in da je prezgodaj umrl (Janez Evangelist, op. p.) Krek sredi sovražnega Dunaja v najbolj kritičnem trenutku svetovne vojne na presenečenje vse Evrope postavil program našega narodnega edinstva.«¹⁴ Regent je nadaljeval obisk najbolj severnega dela države s potjo na Bled, v Tržič, Kranj, Maribor in Celje.

Aleksander Karađorđević je prvič potoval med Slovenci že poleti 1909, ko je kot srbski prestolonaslednik preživel dopust v zdravilišču Rogaška Slatina in je pod psevdonimom Comte d'Avala stanoval v hotelu Erzherzog Johann, kasnejšem Aleksandrovem domu. Po skoraj tritedenskem zdravljenju je odpotoval na Dunaj, od tam se je vrnil v Srbijo. Kot kralj je obisk na Slovenskem ponovil decembra 1921, ko je na Bledu za svojo letno rezidenco kupil manjši grad kneza Windischgraetza in ga preimenoval v Suvobor, ter junija 1922, dan po poroki s kraljico Marijo; mladoporočenca sta od 9. junija do 16. avgusta prevozila po slovenskih krajih kar 5.000 kilometrov. Odtlej je kralj prihajal vsako leto, v rezidenci na Bledu je redno preživel poletne mesece. Tam se je rodil tudi njegov zadnji sin Andrej Karađorđević, ki je s tem postal »v očeh naroda slovenski princ naše narodne dinastije«. Kralj in kraljica sta bila leta 1923 tudi gosta na V. katoliškem shodu v Ljubljani.¹⁵ Šlo je za pomembno simbolno dejanje, saj je katoliški shod podal idejne smernice politiki SLS za čas med svetovnima vojnama ter po oblikovanju Kraljevine SHS politično integriral Slovence na katoliški idejni bazi.

¹¹ Zečević, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje*, 177–178, 182, 190–194, 213 in 307.

¹² Vladavina države, *Slovenski gospodar*, 30. 12. 1920, 1.

¹³ Pozdravljen, kraljevi sin naroda!, *Slovenec*, 26. 6. 1920, 2; Regentov govor, *Slovenec*, 27. 6. 1920, 2.

¹⁴ *Besede kralja Aleksandra I.*, 61.

¹⁵ Marušič, *Slovenija, ugodno bivališče kraljeve rodbine*, 60–72.

* * *

Jugoslovanska vlada (tedaj ministrski svet) je že dan po smrti kralja Aleksandra Karađorđevića potrdila sklep državnega odbora za pogreb kralja, po katerem je uradno žalovanje trajalo od 9. oktobra 1934 do 9. aprila 1935, pri čemer je bilo prvih šest tednov te dobe (od 9. oktobra do 21. novembra) opredeljenih kot »doba globoke žalosti«; v tem času se niso smeli odvijati plesi in veselice, medtem ko v času do kraljevega pogreba, ki je bil 18. oktobra 1934, in tri dni po pogrebu niso bile dovoljene nikakršne prireditve ali zabave. Predpisani protokol državnega žalovanja je za čas globokega žalovanja predvidel izobešene črne zastave na vseh stavbah državnih ali samoupravnih organov, za ostalo dobo državnega žalovanja pa so smele biti zastave ob določenih priložnostih izobešene le na pol droga. Državni uradniki so morali v času globoke žalosti nositi črno ovratnico in črn trak na levem rokavu, medtem ko so bili vsi dokumenti državnih organov vso dobo državnega žalovanja črno obrobjeni ter so se pečatili s črnim voskom.¹⁶

Uradno žalovanje je potekalo tudi na ravni občin, kjer so bili povsod oblikovani občinski odbori za organizacijo žalnih svečanosti. V času t. i. najgloblje žalosti (do 21. oktobra) so morale biti sklicane žalne seje občinskih odborov in izvedene komemoracije društev, v dobi trajanja t. i. globoke žalosti pa so morale biti izobešene črne zastave na pročeljih hiš oz. v primeru pomanjkanja le-teh državne zastave s črnim trakom. Žalne svečanosti po šolah so potekale po navodilih prosvetnega oddelka banske uprave. V dogovoru s cerkvenimi oblastmi so sklenili, da so na dan pogreba v vseh cerkvah potekale jutranje (oz. v mestih dopoldanske) maše z udeležbo predstavnikov krajevnih oblasti, uradov, društev, šol ipd. Prav tako so na dan pogreba med 14.00 in 14.30 v vseh slovenskih cerkvah zvonili zvonovi s petminutnim molkom po koncu zvonjenja. V tem času je bila po vsej banovini zapovedana prekinitev prometa, izvzet je bil železniški promet, zatem so bile predvidene javne komemoracije na prostem v organizaciji občinskih uprav ali društev z obvezno udeležbo šolarjev. Na dan pogreba so morali biti zaprti obrati, trgovine, medtem ko so morale biti kavarne in gostilne zaprte med osmo in deveto uro zjutraj ter med štirinajsto in petnajsto uro popoldne. V krajih z ulično razsvetljavo je morala ta biti prižgana med štirinajsto in petnajsto uro ter po možnosti zastrta s črno barvo.¹⁷

¹⁶ Žalne svečanosti ob smrti in pogrebu Nj. Vel., blagopokojnega Viteškega Kralja Aleksandra I. Zedinjitelja, *Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 17. 10. 1934, 1.

¹⁷ Prav tam.

Če upoštevamo, da se miselni svet običajnih ljudi giba daleč proč od oblastne dikcije, si ni težko predstavljati, da so stroge omejitve državnega žalovanja po smrti Aleksandra Karađorđevića med ljudmi po eni strani sprožale nelagodje in odpor, po drugi strani pa so predpisi o žalovanju ljudem v medsebojnih odnosih nudili ugodno ozračje za medsebojno ovaduštvo in obračunavanje. Obravnavani kazenski spisi okrožnega sodišča v Mariboru, ki neposredno po smrti kralja zadevajo prestopke zoper čast, sicer opredeljen v kazenskem zakoniku, kažejo, da je prebivalstvo slovenske Štajerske smrt kralja sprejemalo z ravnodušnostjo, k čemur je pri starejši generaciji pripomogel nostalgični spomin na avstrijskega cesarja Franca Jožefa in odpor do Srbije oz. Srbov, pri mlajši pa razvoj komunističnega gibanja in razrast nacistične ideologije.

* * *

Razen tega, da sta bila oba berača in postopača, nista imela Josip Nadjenović in Franc Nemec ničesar skupnega. Kljub temu sta se njuni imeni zaradi začetne zmede pri identifikaciji znašli v mapi istega kazenskega spisa.¹⁸ Medtem ko je šestdesetletni Hrvat Nadjenović, katerega zunanjo podobo je kazila velika bula na levi strani glave, v gostilni na območju Remšnika hvalil nemško in avstrijsko gospodarstvo ter privrženost Zagrebčanov Nemčiji, zaradi česar je bil policijsko pridržan zaradi suma nacistične propagande,¹⁹ je Franc Nemec iz Štrigove med pohajanjem po Kogu le nekaj dni po smrti kralja prebivalce dražil zaradi izobešanja črnih zastav: »Crveno zastavo (tj. komunistično, op. p.) obesil, ne crne!«; ali: »Vi Štajerci ste obesili tote krpe za onoga što ga je vrag vzel, da bi vrag vzel Srbijo, vi pa žalujete«; ali: »Kaj žaluje za ovim vragom, da bi vrag vzel Srbijo.«²⁰ Primerjava med kaznivima dejanjema beračev, katerih retorika je dajala slutiti zbir prevladujočih ljudskih dikcij časa, ponuja obenem zgovorno ugotovitev: medtem ko je bil Nemec zaradi pijanskega blebetanja, na katerega se je skliceval, v začetku februarja 1935 obsojen na štiri mesece zapor, propaganda Hitlerjevega režima na stičišču nemškega in slovenskega sveta v tistem času očitno ni bila razlog za skrb, saj je bil zagrebški berač Nadjenović po nekaj dneh preiskovalnega

¹⁸ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Ki 56/34, dopis Žandarmerijske stanice Središče ob Dravi okrajnemu sodišču v Ormožu, 26. 11. 1934.

¹⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Ki 56/34, Zaslišanje obdolženca – Josip Nadjenović, 9. 11. 1934.

²⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Ki 56/34, dopis Kraljeve banske uprave Dravske banovine okrajnemu sodišču v Marenbergu, 24. 10. 1934; Zaslišanje priče – Feliks Jambrovič, 28. 11. 1934.

zapora in opustitvi pregona s strani državnega tožilca Državnega sodišča za zaščito države v Beogradu, ki je kot izredno sodišče obravnavalo postopke v zvezi z rušenjem državne ureditve, izpuščen na prostost.²¹ Spomnimo, da je poleti 1934 Avstrijo pretresal neuspeli nacistični puč, po katerem se je večje število avstrijskih nacističnih beguncev prek Maribora ob logistični pomoči tamkajšnje nemške skupnosti umaknilo v zbirna taborišča na Hrvaškem.²²

Prvoobtoženi Janez Repnik in sosterilke Marija Rogina, Marija Bučar, Liza Vernik in Jožefa Vidmar so bili kmetje izpod Pohorja. Zoper vse je ob koncu leta 1934 tekel kazenski postopek na mariborskem okrožnem sodišču zaradi soudeležbe pri omalovaževanju mrtvega kralja, ki ga je zagrešil prvi, ko je na novico o smrti Aleksandra med cepljenjem drv v drvarnici Jožefe Vidmar pripomnil: »Doma naj bi bil, zakaj pa hodi okoli, kar je iskal, to je našel.« Nekoliko je pomolčal in nato pristavil: »Ti hudiči so prišli sem, pa so Maribor zasedli.« Marija Rogina in Marija Bučar sta domačina iz Pivole sprva prijavili, nato pa sta prijavo na zahtevo svoje gospodinje Lize Vernik preklicali in jo po medsebojnih sporih obnovili, s čimer so se v policijski prijavi znašle tudi vse ženske.²³

Leta 1872 rojeni Repnik, ki je bil s strani hoške občine označen za mirnega in poštenega državljana, je šestinštiridesletni Mariji Rogina s svojo reakcijo na kraljevo smrt povzročil nekaj notranjih dilem, ki jih je zaupala tudi sodišču: »Jaz zadeve nisem takoj ovadila, ker sem mislila, da bo Repnika ovadila Vidmar Jožefa. Tudi nisem vedela, kako se naj napravi to ovadbo oziroma če je stvar sploh kazniva. Šele ko sem zvedela v Mariboru, da je bil zaprt nek koštanjar, ki je tudi žalil kralja, sem napravila ovadbo.« Mariborsko sodišče se z zadevo ni več ukvarjalo od trenutka, ki je kazal na popoln zaplet: osumljenec je na obtožbe obeh Marij vztrajal pri zagovoru, da je bil napačno in zlonamerno razumljen, Jožefa Vidmar je zagotavljala, da Janez ni žalil kralja, Liza Vernik pa, da ničesar ne ve. Beograjsko Državno sodišče za zaščito države je postopek konec februarja 1935 ustavilo.²⁴

Po hitrem postopku pa je bila na mesec dni zapora obsojena osemindesetletna nepismena soproga delavca Roza Lesjak iz Razvanja, potem ko jo

²¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Ki 56/34, V imenu Nj. Vel. Kralja! (sodba zoper F. Nemca), 4. 2. 1935; Zaslišanje obdolženca – Josip Nadjenović, 9. 11. 1934; dopis državnega tožilca Državnega sodišča za zaščito države sreskemu sodišču v Marenbergu, 29. 11. 1934; Melik, *V imenu Njegovega Veličanstva Kralja!*, 125–126.

²² Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, 40.

²³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1518/34, dopis Žandarmerijske stanice Hoče državnemu tožilstvu v Mariboru, 20. 12. 1934.

²⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1518/34, Pismo o glasu – Janez Repnik, 3. 1. 1935; Zaslišanje priče – Rogina Marija, Vidmar Jožefa, 11. 1. 1935; dopis državnega tožilca Državnega sodišča za zaščito države okrožnemu sodišču v Mariboru, 22. 2. 1935.

je znanec ovadil, da je 10. oktobra 1934 v Razvanju preveč vneto zavrnila mnenje sogovornice, kako lepo da zvonijo cerkveni zvonovi »temu revežu«, tj. pokojnemu kralju: »Kaj bi toliko zvonili, ko pa je stari cesar Franc Jožef umrl, pa niso nič zvonili, kaj je tota (Aleksander Karađorđević, op. p.) boljši človek?« Osemintridesetletni glasbenik Maks Poljšak se je za ovadbo odločil, ker ga je že dlje časa motilo dejstvo, da je Roza Lesjak ostajala privrženka nekdanje Avstro-Ogrske.²⁵ Kako težavno je bilo za generacije, ki so bile osebno izoblikovane v času Avstro-Ogrske, po letu 1918 sprejemati novo jugoslovansko realnost, je v kratkem zagovoru na silvestrskem zaslišanju zaobjela Roza sama: »Jaz nisem nasprotnica Jugoslavije oziroma kraljeve rodbine. Tudi se ne navdušujem za bivšo Avstrijo. Seveda pa se spominjam kot starejša ženska dobro prejšnjih časov.«²⁶ Smrt kralja Aleksandra Karađorđevića je v polnem razgrnila pojav avstronostalgije, bolečega in travmatičnega občutja izgube kolektivnih identitetnih oprijemališč po razpadu Avstro-Ogrske.

Kot je pokazal kazenski postopek proti njej, je bila leta 1907 rojena kmečka ženska iz Jakobskega Dola Katarina Zorec oktobra 1934 bolj žrtev slabih odnosov v širši družini kot pa množične psihoze po smrti kralja. Ob popoldanskem obisku sorodnic in sosed, med katerimi so se nekatere preživljale kot delavke v Mariboru, je Katarina pripombo ene od njih, da je v mestu zaradi smrti kralja »vse žalostno«, jezno zavrnila: »Saj ni škoda, da so ga ubili, za takega psa, deda črnega, saj ni bil nič za nas siromake.« Čeprav so se, ko so bile tako neposredno izzvane, vsaj nekatere ženske v družbi strinjale, da »nam nič kaj dobro ne gre, ko je tota Jugoslavija, preje nam je bilo boljše, ko je bila Avstrija,« se jih je nekaj po več mesecih odločilo za ovadbo zoper Katarino.²⁷ Bržkone je prispevalo pozitivno mnenje občine Jakobski Dol o Katarini Zorec in negativno o sorodnikih, ki so jo ovadili, da je sredi februarja 1935 državni tožilec Državnega sodišča za zaščito države v Beogradu sporočil okrožnemu sodišču v Mariboru, da ni našel osnove za kazenski pregon.²⁸

Podobno je beograjski državni tožilec sporočil mariborskemu okrožnemu sodišču tudi v zadevi Josipa Oseta, ki sta ga mariborska poštar Alojz Straus in ključavničarski pomočnik Albin Hobot ovadila policiji, ker je močno pijan

²⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1467/34, V imenu Nj. Vel. Kralja, 6. 4. 1935; Zaslišanje priče – Maks Poljšak, 31. 12. 1934.

²⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1467/34, Zaslišba obdolženca – Roza Lesjak, 31. 12. 1934.

²⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1442/34, dopis Žandarmerijske stanice Sveta Marjeta državnemu tožilstvu v Mariboru, 9. 12. 1934.

²⁸ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1442/34, dopis državnega tožilca Državnega sodišča za zaščito države v Beogradu okrožnemu sodišču v Mariboru, 12. 2. 1935; Uradno potrdilo občine Jakobski dol o Katarini Zorec in njenih sorodnikih, 17. 12. 1934.

v meljski gostilni 18. novembra 1934 zatrjeval, da je bil »fejst tisti človek, ki je ubil kralja«. V gostilni prisotni poštar Straus je Oseta opomnil, naj molči, k ovadbi pa ga je bržkone napeljala Osetova razžalitev, naj bo kot državni uslužbenec, kar je bilo po Osetovem mnenju enako položaju sužnja, tiho. Sedemintridesetletni Oset, ki je živel sam in se je preživljal kot barvar, se je z neprimernim komentarjem o smrti Aleksandra le odzval na ugotovitev gostilničarja, da ima zaradi smrti kralja precejšen upad prometa. Med policijskim zaslišanjem se je barvar – še zmeraj pod vplivom alkohola – močno razburil. Zmerjal je prisotne s svinjami in kričal, da je komunist: »Le počakajte, saj ne bo več dolgo trajalo, da bomo mi svoje dosegli.« Osetova jeza se ni ohladila niti po prihodu v policijske zapore, kjer ni dovolil telesne preiskave. Ko so ga pazniki siloma pregledali in ga zaprli v jetniško celico, je popolnoma podivjal, zato so ga pazniki privezali na prisilno desko. To Oseta ni ustavilo, pač pa je še naprej kričal: »Prokleti srbski tati, proklete srbske kurbe!« Šele dva dni kasneje je zasliševalcem pojasnil, da ima zaradi udarca v glavo, ki ga je dobil kot vojak med nemiri v Trbovljah leta 1920, psihične težave, ki jih alkohol stopnjuje do blaznosti. To je ob dejstvu, da ga je zastopal uspešen mariborski odvetnik Miloš Vauhnik, očitno odločilno pripomoglo, da se je izognil dolgoletnemu zaporu, ki bi mu ga sicer prineslo deklariranje za komunisto.²⁹

S sodbo s konca januarja 1935 pa je bil na petinsedemdeset dni zapore obsojen Ivan Habjanič. Leta 1892 rojeni čevljar iz Noršincev je v oktobru 1934 razžalil kar dva kralja; medtem ko je za Aleksandra Karađorđevića menil, da je »dobro, da je proč« oz. »gut veg«, je novico o nasledniku Petru Karađorđeviću sprejel z besedami: »Narod želi, da bode sedaj za kralja dr. Korošec (Anton, načelnik SLS, op. p.), ker je on najbolj pripraven za to.«³⁰ Očetu treh otrok, ki so ga sočasno bremenila še nekatera nepovezana kazniva dejanja, po prijetu pa je hlinil slaboumnost, je po smrti Aleksandra kot pristašu SLS strah v kosti očitno nagnala strankina dikcija o nevarnosti komunističnega gibanja, saj je zasliševalcem večkrat s ponosom ponovil svojo idejo o rešitvi položaja, in sicer, da je »sedaj boljševiška vlada in niso zakoni več v veljavi, v srednji Evropi mora priti preobrat in mora priti rimska vlada, ker srbske vlade več ne upoštevam. /.../ Ta preobrat želi ves katoliški svet.«³¹ Ko je Habjaniča v

²⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1357/34, Prijava Alojza Spauringa predstojništvu mestne policije v Mariboru, 19. 11. 1934; dopis državnega tožilca Državnega sodišča za zaščito države v Beogradu okrožnemu sodišču v Mariboru, 1. 12. 1934; Posebno pooblastilo v kazenskih zadevah, odvetniška pisarna M. Vauhnik, 28. 11. 1934.

³⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1344/34, Odredba izvršitve kazni – Ivan Habjanič, 7. 2. 1935; V imenu Nj. Vel. Kralja, 21. 1. 1935.

³¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1344/34, poročilo Žandarmarijske stanice Ljutomer, 30. 10. 1934; Zaslihanje obdolženca – Ivan Habjanič, 31. 10. 1934.

začetku novembra 1934 zaradi sumov o duševni bolezni pregledal ljutomerski zdravniški izvedenec Ludvik Haring, je ugotovil le, da je Habjanič v začetku leta prebolel sifilis, hkrati pa je trpel zaradi domnevne ženine nezvestobe. Zaradi nakopičenih težav je dajal vtis »duševno utrujenega in v izjavah ciničnega«, ne pa tudi duševno bolnega človeka.³²

Sredi decembra 1934 je beograjsko Državno sodišče za zaščito države zavrglo tudi primer kuharice Jožefe Mulec, ki je 17. oktobra 1934 med predolgim čakanjem na mariborskem zavodu za zaposlovanje (tedaj borza dela) v prisotnosti naključno zbranih žensk krepko ignorirala zapovedano žalovanje, rekoč, da so »poprej ljudje čez Srbe in kralja zabavljali, sedaj pa, ko je hin, ga hvalijo.« V ljutomerski okolici rojeni Jožefi je bila kraljeva dinastija očitno trn v peti že pred smrtjo Aleksandra, saj je bila maja 1934 ovađena zaradi žaljenja kraljice, zgovorno pa je, da je bila v začetku novembra 1934, ko je mariborska policija še zbirala podatke o njej, ta »nekoliko duševno omejena« ženska že zaposlena kot kuharica žandarmerijske postaje v Ormožu; že 20. novembra 1934 je izgubila službo tudi tam.³³

Zaslišanje Jožefe Mulec na mariborskem sodišču 6. decembra 1934 je postreglo z nadvse zgovorno ilustracijo prelivanja kolektivnih identitet na slovenskem Štajerskem med svetovnima vojnama. Jožefa je namreč na vprašanje sodnika, katere narodnosti je, odločno odvrnila: »Jaz sem Štajerka in nič drugega.« Po sodnikovi pripombi, da Štajerci niso poseben narod, temveč so lahko narod – kakor se mu je zdelo smiselno sugerirati – Nemci ali Slovenci, je Jožefa povedala, da je njej to vseeno, da je ona oboje, predvsem pa je Štajerka. Jeza se kuharici ni ohladila niti ob podpisu zapisnika. »Ta prokleta neumna Jugoslavija, koliko se me muči,« se je jezila, zaradi česar so zasliševalci zapisniku dodali opombo, da daje vtis »duševno abnormalne osebe«. ³⁴

Sodniki so na zaslišanjih v primerih žalitev kralja pogosto izrecno izpostavili vprašanje narodnosti, za kar sicer ni bilo potrebe, ker je bila narodnost osumljenca vpisana v dokumentaciji o njem. Prav tako so se osumljenci ob očitkih, da so žalili kralja, pogosto sklicevali na svoje slovenstvo, kar vsiljuje sklep, da so pravosodni organi na področju Štajerske ob prestopku žalitev kralja neposredno po njegovi smrti obenem preverjali vzročno povezavo

³² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1344/34, Ogled in zaslišanje izvedencev, 2. 11. 1934.

³³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1316/34, dopis državnega tožilca Državnega sodišča za zaščito države v Beogradu mariborskemu okrožnemu sodišču, 12. 12. 1934; prijava Predstojništva mestne policije v Mariboru, 17. 10. 1934; Zaslišanje priče – Alojzija Strasser, 23. 11. 1934; dopis Žandarmerijske stanice Ormož sreskemu sodišču v Ormožu, 27. 11. 1934.

³⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1316/34, Zaslišba obdolženca – Jožefa Mulec, 6. 12. 1934.

med tamkajšnjim nemštvom in vprašanjem nenaklonjenosti srbski kraljevi dinastiji.

Na dodatne tri mesece zapora je bil obsojen zapornik Karol Rap, šestindvajsetletni samski delavec, ki je v mariborskih sodnih zaporih prestajal desetmesečno zaporno kazen zaradi tatvine, ker je pred sojetniki, ki so ga zato ovadili, smešil dejstvo, da so Mariborčani na predvečer kraljevega pogreba na oknih prižigali sveče. »Kaj so ljudje nori, da tega dreka vžigajo«, se je spraševal in – kot je razkrivala sodba s februarja 1935 – njegovo smrt označeval z besedami 'crknil', 'krepnil' ipd.³⁵ A nemara še manj prepričljiva od Rapovega zanikanja očitane mu vedenja je bila dikcija obtožnice proti njemu, ki je med drugim trdila: »Tudi jetniki so takrat (na predvečer pogreba kralja, op. p.) delili splošno čustvovanje in žalovanje za Kraljem in so smatrali kot lepo in pravilno, da se je žalovanju dalo izraza tudi s prižiganjem sveč na oknih.«³⁶

Triinštiridesetletni kmet in zidarski pomočnik Karlo Roškar z Mestnega Vrha pri Ptuj, ki ga je okolje prepoznavalo kot privrženca komunističnih idej, si je medtem 27. oktobra 1934 privoščil ostre besede zoper umrlega kralja v gostinskem lokalu v Grajeni, kjer je zbranim zatrdil, da bi kraljevim atentatorjem rade volje podaril svojo hišo s posestvom, povedano pa je podkrepil z izjavo: »Bog frdamaj Jugoslavijo in kurc gledi Jugoslovane, kamorgot pridem v urad, je sam Čič (primorski begunci, slabšalno, op. p.).« Roškar se je skliceval na pijanost, ki so jo potrdile tudi priče, a preklinjanja Jugoslavije ni niti tajil niti obžaloval. Kaj drugega mu tudi ni preostalo, saj je očetov odpor do jugoslovanskih oblasti istega dne med potjo iz šole pred sošolci verno povzel tudi Karolov enajstletni sin Ludvik.³⁷ Zaradi prestopka zoper obstoj države in njeno ustavno ureditev je bil Roškar v začetku januarja 1935 obsojen na dva meseca zapora.³⁸

Brez obsodbe pa je bil zaključen primer Jožefa Varge, ki ga je obravnavalo sresko sodišče v Murski Soboti. Petindvajsetletni kaplan iz Svetega Jurija pri Rogašovcih je ob novici o atentatu olajšano ugotovil, da bo za Slovence sedaj lažje, saj bodo dobili »svojo avtonomijo« in se odcepili od Hrvatov in Srbov. Da je tako razmišljal človek slovenskega katoliškega kroga, je bilo razumljivo,

³⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1271/34, poročilo uprave je-tnišnice mariborskemu okrožnemu sodišču, 29. 10. 1934; Sodba V imenu Nj. Vel. Kralja, 4. 2. 1935.

³⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1271/34, Obtožnica – Karol Rap, 25. 1. 1935.

³⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1338/34, poročilo Žandarmerijske stanice Ptuj okrajnemu sodišču v Ptuj, 30. 10. 1934; Zaslišanje priče – Jožef Gregorec, Anica Gregorec, Viktor Erjavec, Marija Dajčman/Deutschman, 12. 11. 1934.

³⁸ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1338/34, sodba V imenu Nj. Vel. Kralja, 5. 1. 1935.

manj jasno pa je, zakaj je svoja stališča zaupljivo razglašal kar dvema šolskima upraviteljema iz lokalnega okolja, saj sta ga kot državna uslužbenca brez pomišljanja ovadila. Ob zaslišanju je Varga pojasnil, da v hiši trgovca Kolbla podobno kot nekateri drugi domačini vsakodnevno posluša radio, tako je bilo tudi usodnega dne, ko so do novice o atentatu vsi prisotni že pojedli nekaj kosnanjev in zvrnili »štamperl« ali dva »oranžnega likerja«. Medtem ko so se ob vesti o atentatu nekatere ženske zbale, da pomeni smrt kralja začetek vojne, je sam vse skupaj razumel kot šalo in je temu primerno neresno komentiral položaj. Da bi izpoved pred sodiščem v pravi meri podkrepil, je dodal, da lahko »na vse to prisežem in mirno drugi dan mašujem brez spovedi.«³⁹

Triindvajsetletni viničarski sin in mizarski pomočnik Ivan Brus iz Jakobskega Dola ni žalil Aleksandra, pač pa je imel konec oktobra 1924 pomisleke o njegovem nasledniku Petru, saj je ob moškem omizju pri prijatelju viničarju menil, da tak »poblec« ne more vladati, saj je še »preputav«. Morda je bila Brusova predrznost tista, ki je vsaj nekatere moške privedla do sklepa o prijavi, s katerim je naslednje jutro eden od njih drugega seznanil, ko je bil ta še v domači postelji: »Zaj bomo pa šrajbali (tj. pisali prijavo, op. p.).«⁴⁰ Zaradi mnogih narečnih besed v kazenskem spisu je decembra 1934 celo državni tožilec Državnega sodišča v Beogradu okrožno sodišče v Mariboru zaprosil za prevod besede »preputav«. Ko je dobil pojasnilo, da se pomen besede nanaša na izraz 'premlad' ali 'premajhen', je beograjski državni tožilec brzojavno naročil mariborskemu sodišču, da Brusa izpusti na prostost.⁴¹

V začetku decembra 1934 je bil na mariborskem sodišču zaslišan petinštiridesetletni električar in poročeni oče petih otrok Leopold Anderlič iz Kamnice. Bil je eden redkih, ki je tožil ovaditelja, ker je ta trdil, da se je Anderlič poleti 1934 izrekel proti Jugoslaviji in je obžaloval, da je prišlo do razpada Avstro-Ogrske, saj je zaradi okoliščin ob razpadu države in menjavi valute izgubil premoženje, naloženo v eni od avstrijskih bank. Ne glede na to je mariborsko državno tožilstvo do konca februarja 1935 proti njemu zbralo dovolj dokazov za vložitev obtožnice.⁴² Očitno pravdarsko navdahnjen Anderlič se kljub pomanjkljivemu znanju slovenske slovnice, v katero je mešal

³⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Ki 146/34, poročilo Žandarmerijske stanice Rogaševci sreskemu načelstvu v Murski Soboti, 15. 10. 1934.

⁴⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1369/34, poročilo Žandarmerijske stanice v Sveti Marjeti državnemu tožilstvu v Mariboru, 23. 11. 1934.

⁴¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1369/34, dopis državnega tožilca Državnega sodišča za zaščito države v Beogradu okrožnemu sodišču v Mariboru, 8. 12. 1934 (odgovor z 11. 12. 1934); brzojavka državnega tožilca Državnega sodišča za zaščito države v Beogradu okrožnemu sodišču v Mariboru, 18(?) 12. 1934.

⁴² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1366/34, Zaslišba obdolženca – Leopold Anderlič, 7. 12. 1934; Obtožnica – Leopold Anderlič, 25. 2. 1935.

pravila nemške, ni obotavljal s pisanjem predlogov, pojasnil in priporočil mariborskemu sodišču. Čeprav je v pismih izražal zvestobo pokojnemu kralju in njegovemu nasledniku, je bil v začetku aprila 1935 obsojen na enomesečno zaporno kazen z dveletno odložitvijo prestajanja, čemur so bržkone botrovale družinske razmere.⁴³

Devetindvajsetletni sodar Franc Polič z Rance se je znašel pred mariborskim sodiščem, potem ko ga je prijavil kmečki gospodar iz Pesnice, pri katerem je Polič sredi oktobra 1934 skupaj s sosedi »kožuhal«, tj. ličkal koruzo. Ob tem, da je zbrani družbi izražal zadovoljstvo, da so atentatorji »dobili v pest« Aleksandra, saj je bil »kurbir, ki ni počel drugega kot skrbel za svoj luksuz«, je Polič menil tudi, da kraljevi naslednik, »smrkovec« Peter, ni primeren, da »bi nas komandiral«. Konec januarja 1935 je bil pred mariborskim okrožnim sodiščem obsojen na štiri mesece strogega zapor.⁴⁴ Sredi oktobra 1934 je kralja Aleksandra in naslednika Petra razžalil tudi nepismeni petindvajsetletni Franc Navodnik z Ojstrice nad Dravogradom, ko je med izkopavanjem krompirja v pogovoru zatrdil, da Aleksandra »ni škoda«, da pa enajstletnemu otroku ne bo služil, saj je še čisto »žnodrav«. Na zaslišanju v Prevaljah je v začetku novembra 1934 povedal, da izjave ne obžaluje, vztrajal je pri svoji ugotovitvi, da so otroci pri enajstih letih smrkavi. Konec februarja 1935 je bil obsojen na šest mesecev zapor.⁴⁵

Poglejmo ob koncu še primer štiriindvajsetletnega trgovskega pomočnika Zoltana Zelka iz Nemčavcev v Prekmurju, ki je zanimiv z vidika sočasne percepcije priključitve Prekmurja Kraljevini SHS (1919) in hitrega ter odločnega odziva oblasti na neodobranje priključitve. Zelko je novembra 1934 trdil, da je bila ovadba o žaljenju kralja Aleksandra in protidržavnem govorjenju, ki jo je proti njemu vložil nekdanji delodajalec, posledica maščevanja, ker je Zelko mariborskega mizarskega mojstra v preteklosti ovadil zaradi goljufije. Ne glede na to je državno tožilstvo v Mariboru 18. decembra 1934 proti njemu vložilo obtožnico, že v začetku januarja 1935 pa je bil obsojen kar na trinajst mesecev zapor. Od kod strogost sodišča? Zoltan Zelko se je v drugi polovici leta 1934 večkrat hudo spozabil, ko je pred pričami trdil, da je Prekmurje »ukradeno ozemlje«, ki pripada Madžarski, ter da Jugoslavije nikoli ni bilo

⁴³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1366/34, Leopold Anderlič, Prošnja za Priče (nedatirano) in Vložim ugovor, 6. 3. 1935; sodba V imenu Nj. Vel. Kralja, 1. 4. 1935.

⁴⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1296/34, Zaslišba obdolženca – Franc Polič, 9. 11. 1934; poročilo Žandarmerijske stanice Šentilj državnemu tožilstvu v Mariboru, 8. 11. 1934; sodba V imenu Nj. Vel. Kralja, 25. 1. 1935.

⁴⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Ki 821/34, poročilo Žandarmerijske stanice Dravograd sreskemu sodišču v Prevaljah, 1. 11. 1934; Zaslišba obdolženca – Franc Navodnik, 2. 11. 1934; sodba V imenu Nj. Vel. Kralja, 27. 2. 1935.

in je nikoli ne bo: »Mi Madžari bomo vam Jugoslovanom že pokazali.« Nekaj dni pred smrtjo kralja Aleksandra je pokazal na njegov portret, rekoč: »Za tega jazbeca je že tudi vlita krogla in se ne bo več dolgo slikal.«⁴⁶ Zelko je bil med obravnavanimi primeri klevetanja kralja obenem edini, ki je na rozsodbo mariborskega okrožnega sodišča vložil ugovor pri Stolu sedmorice v Zagrebu, vendar je zagrebško pritožbeno sodišče konec marca 1935 zahtevo za obnovo postopka zavrnilo.⁴⁷

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, kazenski spisi Ki 56/34, Kzp 1518/34, Kzp 1467/34, Kzp 1442/34, Kzp 1357/34, Kzp 1344/34, Kzp 1316/34, Kzp 1271/34, Kzp 1338/34, Ki 146/34, Kzp 1369/34, Kzp 1366/34, Kzp 1296/34, Ki 821/34, Kzp 1295/34.

Arhiv Jugoslavije, fond: Milan Stojadinović.

Arhivski tiskani viri

Besede kralja Aleksandra I., Ljubljana: Sreska organizacija Saveza ratnih dobrovoljaca Kraljevine Jugoslavije, 1940.

Drago Marušič, Slovenija, ugodno bivališče kraljeve rodbine. V: *Dinastija Karađorđevića*, Zagreb 1934.

Naša javnost o Kralju mučeniku, Zagreb: Tisk. Narodnih Novina, 1935.

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, Ljubljana: Kraljeva banska uprava Dravske banovine, 1934.

Časopisni viri

Slovenec, 1920, 1923, 1928, 1934, 1935, 1936, 1938, 1939, 1940.

Slovenski gospodar, 1920.

⁴⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1295/34, Zaslišba obdolženca – Zoltan Zelko, 9. 11. 1934; Obtožnica, 18. 12. 1934; sodba v imenu Nj. Vel. Kralja, 4. 1. 1935.

⁴⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Kzp 1295/34, sodba Stola sedmorice v Zagrebu, 20. 3. 1935.

Monografije/članek

Jovo Bakić, *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma: 1918–1941*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka 'Žarko Zrenjanin', 2004.

Marko Bulatović, *Struggling With Yugoslavism: Dilemmas of Inter-war Serb Political Thought. V: Ideologies and National Identities; The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*. Budapest – New York: Central European University Press, 2004.

Jelka Melik, *V imenu Njegovega Veličanstva Kralja! Kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930–1941*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000.

Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave*. Maribor: Obzorja, 1977.

Marjan Žnidarič, *Od pekla in nazaj; nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945*. Maribor: Muzej narodne osvoboditve, 1997.

“WHY ARE YOU MOURNING FOR THIS DEVIL?”: REACTIONS IN STYRIA TO THE DEATH OF KING ALEXANDER I OF YUGOSLAVIA (1934)

Summary

King Alexander I of Yugoslavia was the most important person in the Yugoslav political milieu for generating and the existence of the Yugoslav idea. This was nicely illustrated by the politics of the Slovene People's Party, which was back then the largest and the most influential Slovene political party. The party's ideologists soon recognized the king as the unifier of the two almost incompatible ideas; of (Yugoslav) patriotism and (Slovene) national consciousness. The enormous identity crisis that appeared after the king's death can be understood on the basis of articles from *Slovenec*, in one of the central Slovene newspapers. These articles also indicate that the leaders of the former Slovene People's Party held the assassinated king for the key element in the integration of Yugoslav nations. Korošec wrote to the Prime Minister Nikola Uzunović only a few days before the king's assassination that he has always understood the four basic principles for the existence of the Yugoslav state, which cannot be subjects of the daily politics or negotiations between political parties. For Korošec, these four principles are the unity of the state, the unity of (Yugoslav) nations, the monarchy, and the Karađorđević dynasty. On his first official visit after the unification in Ljubljana in June 1920, the (then) regent Alexander was, thus different scruples, welcomed as a nation's son and as the symbol of a freed nation. He, on the other hand, addressed the people as his blood brothers. He came to Slovenia again in December 1921, when he bought prince Windischgraetz's small castle in Bled as his summer residence and named it Suvobor, and again in June 1922, a day after he married Queen Maria of Romania. The newlyweds travelled 5.000 kilometres through Slovenia that summer. The king returned to Slovenia every year and spent his summers in his Bled residence. His last son Andrej was also born there. The Yugoslav government (ministerial council) passed an agreement on the king's funeral a day after his assassination in Marseille. According to this agreement, the official mourning lasted from 9. October 1934 to 9. April 1935. The strict regulations for the mourning for the late King Alexander I of Yugoslavia, on the one hand, caused uneasiness and reluctance, but on the other, they gave chances for interpersonal denunciation and pummelling. The criminal records from the Maribor district court on slandering against the king immediately after his death, which

are discussed in the paper, show that the people from the Slovene Styria reacted to the king's death indifferently. This indifference was with the older generation caused by their nostalgic attachment to the Austrian emperor Franz Joseph and their reluctance against Serbia/Serbs, and with the younger generation by the development of the communist movement and Nazi ideology.

„WARUM TRAUERN SIE UM DIESEN TEUFEL“ REAKTIONEN IN DER STEIERMARK AUF DEN TOD DES KÖNIGS ALEXANDER I. KARADORĐEVIĆ (1934)

Zusammenfassung

König Alexander I. Karadorđević war auf dem jugoslawischen politischen Parkett die wichtigste Persönlichkeit der Generierung und Erhaltung der jugoslawischen Idee, was in der Politik der slowenischen Volkspartei (SLS) als der damals größten und einflussreichsten slowenischen politischen Partei ersichtlich ist. Die Parteiideologen verbanden in der Person des Königs gleich am Anfang zwei fast unvereinbare Ideen des (jugoslawischen) Patriotismus und des (slowenischen) Nationalbewusstseins. In was für eine Identitätskrise der jugoslawische Staat kurz nach dem Tod des Königs geriet, berichteten Artikel aus *Slovenec*, einer der zentralsten slowenischen Zeitungen. Diese Artikel zeigen aber gleichzeitig, dass die Leitung der ehemaligen Slowenischen Volkspartei (SLS) auch in den folgenden Jahren den ermordeten König als das Schlüsselement der Integration von jugoslawischen Nationen sah. Korošec schrieb nur drei Tage vor dem Attentat auf den König im Oktober 1934 an den Premierminister Nikola Uzunović, er verstand schon immer die vier Grundprinzipien der Erhaltung des jugoslawischen Staates, die nicht Stoff der Tagespolitik oder Verhandlungen zwischen politischen Parteien sein können, und zwar: Einheit des Staates, Einheit des (jugoslawischen) Volkes, die Monarchie und die Dynastie Karadorđević. Bei seinem ersten offiziellen Besuch in Ljubljana im Jahr 1920 nach der Vereinigung wurde der (damals noch) Regent Alexander trotz unterschiedlicher Bedenken als Sohn des Volkes und als Symbol der befreiten Nation empfangen. Er dagegen begrüßte Slowenen als Blutsbrüder. Als König kam er im Dezember 1921 wieder nach Slowenien, als er in Bled/Veldes ein kleines Schloss des Fürsten Windischgrätz für seine Sommerresidenz kaufte. Er nannte sein Schloss Suvobor. Das nächste Mal kam er im Juni 1922 wieder, einen Tag nach der Hochzeit mit Königin Maria von Rumänien. Die Jungverheirateten reisten bei dieser Gelegenheit 5.000 Kilometer durch ganz Slowenien. Seitdem kam der König jedes Jahr nach Slowenien und verbrachte die Sommermonate in seiner Residenz in Bled/Veldes. Da wurde auch sein jüngster Sohn Andrej geboren. Die jugoslawische Regierung (der Ministerialrat) beschloss schon einen Tag nach dem Tod des Königs Alexander I. Karadorđević, der durch ein Attentat in Marseille starb, dass die offizielle Trauer vom 9. Oktober 1934 bis zum 9. April 1935 dauern wird. Strenge Einschränkungen der offiziellen Trauer um den toten Alexander I. Karadorđević lösten auf der einen Seite bei der Bevölkerung Unbehagen und Widerstand aus, auf der anderen aber gaben die strikten Vorschriften des Trauerns den Menschen in zwischenmenschlichen Beziehungen die Gelegenheit für Denunziantentum und Abrechnungen. In diesem Artikel wurden Strafsachen des Bezirksgerichtes Maribor/Marburg behandelt, bei denen es um Vergehen der Verleumdung gegen den König unmittelbar nach seinem Tod ging. Diese Akte zeigen, dass der Bevölkerung der slowenischen Steiermark der Tod des Königs gleichgültig war; bei der älteren Generation verhalf dazu ihre nostalgische Erinnerung an den Kaiser Franz Josef und der Widerwille gegen Serbien/Serben, und bei der jüngeren die Entwicklung der kommunistischen Bewegung und Verbreitung der nazistischen Ideologie.

Sindikalne knjižnice v Mariboru 1945–1951

Jože Javornik*

1.02 Pregledni znanstveni članek
UDK 027.64(497.4Maribor)"1945/1951"

Jože Javornik: Sindikalne knjižnice v Mariboru 1945–1951. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 90=55(2019), 1, str. 45–65

Avtor v prispevku prikaže razvoj sindikalnih knjižnic v Mariboru po drugi svetovni vojni do začetka petdesetih. Prinaša vpogled v razvoj obratnih sindikalnih knjižnic. Opisuje, kako je potekalo zbiranje knjižnega fonda ob koncu poveljnega desetletja do združevanja obratnih sindikalnih knjižnic v Centralno sindikalno knjižnico, namenjeno vsem Mariborčanom.

Ključne besede: Maribor, 1945–1951, obratne knjižnice, sindikalne knjižnice, ljudske knjižnice, knjižne akcije

1.02 Review Article
UDC 027.64(497.4Maribor)"1945/1951"

Jože Javornik: Union Libraries in Maribor between 1945 and 1951. Review for History and Ethnography, Maribor 90=55(2019), 1, pp. 45–65

The author outlines the development of union libraries in Maribor from the end of World War II to the 1950s. The treatise brings insight into the development of manufacturing plant libraries. It describes the library collection from the end of the first decade after the war to the times of merging the manufacturing plant libraries into the Central Union Library, which was afterwards accessible to all Maribor inhabitants.

Key words: Maribor, 1945–1951, manufacturing plant libraries, union libraries, public libraries, book events

* Jože Javornik, bibliotekar specialist, Mariborska knjižnica, Rotovški trg 2, SI – 2000 Maribor, vecerarhiv@gmail.com

UVOD

Pomanjkanje knjig takoj po osvoboditvi je bilo v Jugoslaviji veliko in Maribor pri tem seveda ni bil izjema. Da bi čimprej ljudje dobili v roke pisano slovensko besedo, je takratna oblast, ki je bila v celoti v rokah Komunistične partije (KP), skozi Osvobodilno fronto (OF) in sindikatov organizirala mrežo ljudskih in sindikalnih knjižnic po sovjetskem vzoru. Sindikati so želeli v vsakem večjem industrijskem obratu in javnih ustanovah organizirati knjižnice za svoje delavce ali nameščence. Pri tem so naleteli na kar nekaj težav. Najpomembnejša je bila ta, da preprosto ni bilo knjig v slovenskem jeziku. Zato se je v organizaciji OF (za ljudske knjižnice) in sindikata (za sindikalne) pozivalo ljudi, da prispevajo svoje osebne knjige, ki so jih uspeli skriti pred okupatorji, za ljudske in sindikalne knjižnice. Seveda je KP skrbela, da so v knjižnicah bile na voljo samo tiste knjige, ki so ustrezne v smislu socialističnega realizma. Za to so bile odgovorne posebne komisije, ki so za vsako knjižnico posebej pregledale fond in knjige, ki niso ustrezale, izločili iz izposoje.

Povojno obdobje na področju knjižničarstva v Mariboru in njegovi okolici je raziskoval Bruno Hartman in ga opisal v knjigi Maribor skozi stoletja v poglavju Knjižnice v Mariboru.¹

Zbiranja knjig v Mariboru v tem obdobju se je v svoji raziskavi dotaknila tudi Eva Kodrič-Dačić v znanstvenem članku Federalni zbirni center in njegov prispevek k dopolnitvi fondov Narodne in univerzitetne knjižnice.² Drugih nam znanih raziskav in objav na to temo nismo našli. Tako pregled razvoja sindikalnih knjižnic v Mariboru v prvem desetletju po drugi svetovni vojni temelji na podatkih, pridobljenih iz časnika *Večer* oziroma njegovega predhodnika *Vestnika* in *Delavske enotnosti*. Tudi arhivskega gradiva za omenjeno tematiko v Pokrajinskem arhivu Maribor ni bilo mogoče najti.

ZAKONSKA OSNOVA ZA USTANAVLJANJE POVOJNIH SINDIKALNIH KNJIŽNIC

Na posebni konferenci, ki jo je sklical Odsek za umetnost in ljudsko prosveto pri Osvobodilni fronti (OF) 28. oktobra 1944 v Srednji vasi pri Črmošnjicah na Kočevskem, so obravnavali *Predlog za izgradnjo ljudskih knjižnic*, ki ga je

¹ Hartman, Knjižnice v Mariboru, str. 695–704.

² Kodrič-Dačić, Federalni zbirni center in njegov prispevek k dopolnitvi fondov Narodne in univerzitetne knjižnice. URN:NBN:SI:DOC-BNIS1EO4 from <http://www.dlib.si>

pripravil Bogomil Gerlanc.³ Po tem predlogu je Ministrstvo za prosveto Vlade Ljudske republike Slovenije (LRS) sprejelo pod številko 270. *Uredbo o javnih ljudskih knjižnicah*, ki je izšla v Uradnem listu.⁴

V 9. točki III. poglavja Predloga za izgradnjo ljudskih knjižnic (Knjižnice v obratih) je bila zakonska osnova za ustanavljanje sindikalnih (obratnih) knjižnic v podjetjih po osvoboditvi: »Večji obrati (tovarne in slična podjetja) s primernim številom ljudi bi lahko imeli svoje knjižnice, ki pa bi morale biti vključene v celotno organizacijo ljudskih knjižnic v organizacijskem in upravnem oziru. Te knjižnice bi morale voditi le kvalificirane moči, ki bi za to svoje delo bile odgovorne svojim nadzornim organom. Podrobnosti o ustanovitvi takih knjižnic naj bi se izdelale po potrebi kasneje.«⁵

PRVE OBRATNE SINDIKALNE KNJIŽNICE 1941–1946

Takoj po končani drugi svetovni vojni sta se v Jugoslaviji začeli obnova in pospešena industrializacija. Maribor seveda pri tem ni bil izjema.

Na vseh področjih življenja je bilo čutiti veliko pomanjkanje. Kultura je utrpela še posebno škodo. Med drugim se je pokazala tudi velika potreba po pisani slovenski besedi. Zato so poleg ustanavljanja kvartnih knjižnic delavci oziroma sindikat začeli ustanavljati svoje obratne knjižnice.

Pri ustanavljanju sindikalnih knjižnic v prvih dveh povojnih letih sledimo trem obdobjem. Prvo je bilo prve mesece po vojni. Drugo obdobje je bilo v času po prvem knjižnem tednu, ki je bil od 3. do 10. januarja 1946. Tretje obdobje je bilo prvomajsko tekmovanje leta 1946.

Prvo obdobje (maj – december 1945)

Prvo sindikalno knjižnico v Mariboru so na pobudo podružnice sindikata odprli v Splošni stavbeni družbi že v maju 1945. Knjige so prispevali sami delavci.⁶ Vodja knjižnice je bil Ivan Topolovec.⁷ Avgusta 1945 so imeli tudi že

³ Bogomil Gerlanc (1901–1992), publicist, šolnik in urednik.

⁴ *Uradni list slovenskega narodno osvobodilnega sveta in narodne vlade Slovenije*, št. 37, 22. 9.1945, str. 169.

⁵ Ob tridesetletnici oblikovanja temeljev sodobnega slovenskega knjižničarstva, *Knjižnica*, 1974, št. 1–2, str. 7. URN:NBN:SI:doc-X50MY1HD from <http://www.dlib.si>

⁶ Delavci in teden slovenske knjige, *Vestnik*, št. 2, 4. 1. 1946, str. 4.

⁷ In zopet dva udarnika več v Mariboru, *Vestnik*, št. 19, 13. 2. 1946, str. 3.

v tovarni Oetker svojo sindikalno obratno knjižnico.⁸ Knjižnica Pošte je imela po osvoboditvi 310 knjig.⁹

Za to prvo obdobje je značilno veliko zanimanje delavcev za knjige, ki pa jih žal ni bilo na razpolago. Zato so si sindikati zadali nalogo, da čimprej ustanovijo svoje obratne sindikalne knjižnice. Ker knjig še ni bilo mogoče kupiti, je oblast pozivala ljudi, da darujejo novo nastajajočim knjižnicam slovenske knjige, ki so »preživele« vojno. Tako so tudi delavci po svojih močeh darovali bodočim obratnim sindikalnim knjižnicam svoje knjige. Obrati, ki so zbrali dovolj knjig, so odprli svoje sindikalne knjižnice.

Drugo obdobje (januar – maj 1946)

Knjižna akcija

Prav tako je na podlagi konference, ki jo je sklical Odsek za umetnost in ljudsko prosveto pri OF 28. oktobra 1944 v Srednji vasi pri Črmošnjicah na Kočevskem Ministrstvo za prosveto pri Vladi Ljudske republike Slovenije izdalo odlok, da se polovica novih, po založbah zaplenjenih knjig razdeli ljudskim knjižnicam po polovični ceni, ki je bila v veljavi na dan 6. aprila 1941. Teh knjig je bilo 120.000.¹⁰

Po tem odloku je Ministrstvo za prosveto dodelilo Mariborskemu okrožju 40.000 knjig po polovični ceni.¹¹ To so bile leposlovne in poljudnoznanstvene knjige predvojne knjižne produkcije. Poleg teh 40.000 knjig so bile na razpolago tudi knjige Mohorjeve družbe s 25 % popustom. Ta »ugodnostni« nakup je bil možen do 15. januarja 1946 in je bil namenjen šolskim in društvenim knjižnicam.

Teden slovenske knjige

Da bi bilo mogoče kupiti čim več knjig, je Odsek za ljudsko prosveto pri Območnem odboru osvobodilne fronte (OOOF) Maribor¹² organiziral teden slovenske knjige. Pred začetkom akcije so dobili posamezni Okraji sezname knjig, ki so bile na voljo. Tako so od 3. pa do 10. januarja 1946 zbiral knjige

⁸ Sindikati mariborskega okrožja polagajo račun o svojem delu, *Vestnik*, št. 38, 18. 8. 1945, str. 5.

⁹ Ustanovljeno je sindikalno kulturnoumetniško društvo »Pošta«, *Vestnik*, št. 95, 17. 10. 1948, str. 3.

¹⁰ Gerlanc, *Slovenske ljudske knjižnice. Ljudske knjižnice v novi Jugoslaviji*, str. 24–35.

¹¹ Teden slovenske knjige, *Vestnik*, št. 94, 28. 12. 1945, str. 1.

¹² Teden slovenske knjige, *Vestnik*, št. 94, 28. 12. 1945, str. 1.

in denar za knjižnice. Tej akciji so se seveda priključili tudi delavci, ki so poleg tega, da so prispevali za kvartne knjižnice, še z udarniškim delom omogočili, da so njihove sindikalne obratne knjižnice kupile knjige. Geslo delavcev v tem tednu je bilo: *vsaj eno uro za slovensko knjigo!*¹³ Knjige, ki so jih mariborske sindikalne podružnice naročile pri Ministrstvu za prosveto, je nato vezala knjigoveznica Mariborske tiskarne.

Povprečna cena knjig, ki so jih knjižnice lahko kupile v tej akciji, se je gibala med 25 in 50 din, saj se »zaradi popusta za 1000 din dobi približno 20–40 knjig«.¹⁴ Povprečna cena tiska za en list knjige je bila leta 1953 5,9 din.¹⁵

V okviru te akcije je vodja knjižnice v Splošni stavbeni družbi v Mariboru za knjižnico prispeval 34 udarniških ur.¹⁶ Delavci v delavnici državnih železnic so v času prvega tedna slovenske knjige zbrali 43 knjig in 15.210 din za novo sindikalno knjižnico. Trije delavci so darovali po 100 din, petnajst delavcev pa po 50 din. Nabiralno akcijo za knjižnico je vodila njena propagandna komisija pri sindikalni podružnici.¹⁷

Sindikalna podružnica Splošne bolnišnice v Mariboru je v začetku leta 1946 sprejela sklep, da bodo ustanovili sindikalno podružnično knjižnico, ki bi bila na voljo tudi bolnikom. Že v prvi nabiralni akciji so za knjižnico zbrali 2.310 din. Ob tem so vsi člani sindikata kupili po eno knjigo in jo podarili bodoči sindikalni knjižnici.¹⁸ 9. februarja 1946 so na občnem zboru v obratu transformatorske postaje Radvanje sprejeli sklep, da bodo osnovali lastno sindikalno knjižnico.¹⁹ Žal ni podatkov, ali je sklep bil tudi realiziran. Fond Splošne Stavbene družbe na Teznem je dosegel 276 knjig. Knjižnica Tovarne letalskih delov je imela 136 knjig. Delavnica državnih železnic je imela 45 knjig, za 15.200 din pa je imela naročenih, od tega je za nabavo knjig Vojni bolnici v Mariboru podarila 5 %.²⁰ V marcu 1946 so delavci Podružnic obratov Jugotekstil, Botex in Jugosvila kupili 13 novih knjig in zbrali 2.057 din za knjige.²¹

¹³ Delavci in teden slovenske knjige, *Vestnik*, št. 2, 4. 1. 1946, str. 4.

¹⁴ Teden slovenske knjige, *Vestnik*, št. 95, 31. 12. 1945, str. 7.

¹⁵ *Statistični letopis* 1953, str. 194 http://www.stat.si/doc/letopis/1953/1953_15.pdf

¹⁶ In zopet dva udarnika več v Mariboru, *Vestnik*, št. 19, 13. 2. 1946, str. 3.

¹⁷ V delavnici drž. železnic v Mariboru so nabrali 15.210 dinarjev za slovenske knjige, *Vestnik*, št. 10, 23. 1. 1946, str. 2.

¹⁸ Delo sindikalne podružnice Splošne bolnišnice v Mariboru, *Vestnik*, št. 18, 11. 2. 1946, str. 2.

¹⁹ Transformatorska postaja Radvanje za Komunistično partijo, *Vestnik*, št. 19, 13. 2. 1946, str. 3.

²⁰ Obratne knjižnice v Mariboru, *Vestnik*, št. 30, 29. 3. 1946, str. 4.

²¹ Podružnica obratov Jugotekstil, Botex in Jugosvila izpolnjuje svoj načrt prvomajskega tekmovanja, *Vestnik*, št. 31, 12. 4. 1946, str. 3.

Konec marca 1946 so tako imele sindikalne podružnice po mariborskih tovarnah okoli 1800 knjig.²² V tednu slovenske knjige so sindikalne podružnice nabrale za knjige 43.895 din.²³ V večjih industrijskih obratih v Mariboru so ustanovili svoje obratne sindikalne knjižnice. Nekatere obratne knjižnice so že imele tudi svoje knjižničarje.

Nekatere obratne knjižnice so že bile urejene po navodilih, ki so bila zapisana v delu *Delo ljudskega knjižničarja v ljudski knjižnici* iz leta 1945 avtorja Bogomirja Pregla (1906–1970). Izdala jo je Državna založba Slovenije in je obsegala 46 strani. V delo knjižnic je spadalo tudi organiziranje bralnih krožkov, ki so jim posvečali veliko pozornost, saj so z njimi vzgajali pri delavcu odnos do knjige. Takšna krožka sta imeli konec marca obratni knjižnici Gradisa in Hotela Orel. Večina sindikalnih podružnic pa ni poslala na tečaj svojih knjižničarjev, tečaj je bil 4. in 5. februarja 1946 v dvorani učiteljsišča v organizaciji odseka za ljudsko prosveto pri OF Maribor.²⁴

Tudi za to obdobje je še značilno pozivanje oblasti, da naj posamezniki darujejo knjige za knjižnice. Ker pa s temi posameznimi »prispevki« marsikje ni bilo mogoče odpreti obratne sindikalne knjižnice, je oblast organizirala PRVI TEDEN SLOVENSKE KNJIGE. Poleg zbiranja knjig je potekalo tudi zbiranje prostovoljnih finančnih prispevkov posameznikov za nakup knjig predvojne knjižne produkcije. Delavci so poleg prostovoljnega denarnega prispevka tudi z udarniškim delom prispevali denar od nadur za knjižnice. Poleg tega so se nekateri obrati odločili, da delavci sami kupijo po eno knjigo in jo darujejo sindikalni knjižnici. Akcijo po posameznih obratih so vodile propagandne komisije sindikalnih podružnic. Da bi povečali zanimanje za knjige med delavci, so imele sindikalne knjižnice za nalogo organizirati tudi bralne krožke. Vendar je bilo teh bralnih krožkov malo. Do tedaj so »sindikalni knjižničarji« urejali svoje knjižnice kar sami.

S tako zbranimi sredstvi so posamezne sindikalne podružnice zbrale sredstva, s katerimi so lahko kupile knjige predvojne produkcije.

Tretje obdobje (maj 1946)

Tudi v okviru prvomajskega tekmovanja leta 1946 so si nekatere sindikalne podružnice zastavile naloge izboljšati in izpopolniti knjižnice.

Sindikalna podružnica obratov Rotex, Jugotekstil in Jugosvila si je zadala nalogo, da v okviru prvomajskega tekmovanja zbere še 150 knjig. Delavci

²² Obratne knjižnice v Mariboru, *Vestnik*, št. 30, 29. 3. 1946, str. 4.

²³ Obratne knjižnice v Mariboru, *Vestnik*, št. 30, 29. 3. 1946, str. 4.

²⁴ Knjižničarski tečaj v Mariboru, *Vestnik*, št. 19, 13. 2. 1946, str. 3.

Tovarne Erlich so v okviru prvomajskega tekmovanja ustanovili knjižnico s 107 knjigami in zbrali 1.500 din za nabavo novih knjig.²⁵ V okviru prvomajskega tekmovanja leta 1946 so v sindikalni podružnici Jugoslovanske Metro na Teznem uredili svojo sindikalno knjižnico.²⁶ Uslužbenci zdravstvenih in socialnih ustanov pa so uredili prostor za knjižnico v Zdravstvenem domu in organizirali med zaposlenimi nabiralno akcijo za knjige. Zveza poštnih uslužbencev je tekmovala s sindikalnima podružnicama pošte Niš 1 in Šibenik v popularizaciji knjižnice in v povišanju prostovoljnih prispevkov za nabavo knjig. Skupno čitalnico sta si uredili sindikalni podružnici okrajnega in okrožnega sodišča. Podružnica prodajne in nabavne zadruga je imela v tem času 40 znanstvenih, 126 leposlovnih, 24 mladinskih, 10 srbohrvaških knjig in 15 brošur. Med največjimi pa je bila podružnična sindikalna knjižnica Zveze poštnih uslužbencev, ki je imela 485 knjig. Podružnica tekstilne tovarne Hutter je imela preko 300 knjig.²⁷ Podružnica Gradisa je za knjige zbrala 5.000 din in je imela namen ustanoviti knjižnico in čitalnico, v kateri bi imeli bralne krožke.

O pomenu sindikalne knjižnice kaže tudi podatek, da so pri Medstrokovnem svetu sindikatov ustanovili Prosvetni sosvet, ki je imel devet odsekov. Eden izmed njih je bil tudi odsek za podružnične sindikalne knjižnice in čitalnice.²⁸

Nekatere sindikalne podružnice, ki niso imele svoje obratne knjižnice, kot je to bil primer pri podjetju Dolenc-Škrinjar in drug, so podarili Ljudski knjižnici Koroške četrti 774 din.²⁹ Prav tako so delavci gradbenega podjetja Jelenc in Šlajmer podarili ljudski knjižnici 400 din.³⁰

Sindikalne podružnice so v čast prvomajskega praznika tekmovala med sabo, katera bo imela bolj urejeno knjižnico. Kako velik pomen je oblast dajala sindikalnim knjižnicam, kaže tudi to, da so sindikalne podružnice v okviru tekmovanja prejele dodatne točke, če so imele urejeno sindikalno knjižnico. Zato so konec leta 1946 imele skoraj vse večje sindikalne podružnice svojo sindikalno knjižnico. Še naprej se je izvajala selekcija knjižničnega fonda glede nacistične literature.³¹

²⁵ Tovarna Erlih v prvomajskem tekmovanju, *Vestnik*, št. 31, 12. 4. 1946, str. 2.

²⁶ Delovanje sindikalne podružnice Jugoslovanske »Metro« na Teznem, *Vestnik*, št. 28, 15. 3. 1946, str. 2.

²⁷ Popravek, *Vestnik*, št. 31, 5. 4. 1946, str. 7.

²⁸ Kulturnoprosvetno delo naših sindikatov, *Vestnik*, št. 33, 19. 4. 1946, str. 3.

²⁹ Uslužbenci in podjetje Dolenc-Škrinjar in drug za našo knjigo, *Vestnik*, št. 24, 25. 2. 1946, str. 3.

³⁰ Delo sindikalnega gradbenega podjetja Jelenec in Šlajmer, *Vestnik*, št. 40, 7. 6. 1946, str. 2.

³¹ Konferenca kulturno-prosvetnih referentov sindikalnih podružnic v Mariboru, *Vestnik*, št. 4, 24. 1. 1947, str. 5.

Leto 1947

Na konferenci kulturno-prosvetnih referentov sindikalnih podružnic in KOZ Maribora, Rač in Ruš, ki je bila 19. januarja 1947, so sklenili, da vsaka sindikalna podružnica naredi načrt po možnostih, ki jih ima na razpolago: ustanavljanje in zidava domov, dvoran, rdečih klubov, grup, delo raznih tečajev, ustanavljanje in rast knjižnic, bralnic, program in delo godb, umetniških gostovanj, tekem in ljudske univerze itd. Na tej konferenci so tudi posebej opozorili na potrebo po ustanavljanju novih knjižnic in na defašizacijo knjižnic ter na vzgojo dobrih knjižničarjev in bralcev. »Knjigo bomo dali tistemu, ki jo potrebuje, to je: delovnemu ljudstvu.«³²

Sindikalne podružnice so sodelovale tudi na drugem knjižnem tednu, ki je od 2. do 8. februarja 1947³³ potekal pod geslom:

Širimo našo knjigo!

Lepo knjigo v naše knjižnice!

Lepo knjigo delovnemu ljudstvu!

V tem tednu so dali poseben poudarek čistki »slabih« knjig. Sindikalne podružnice so organizirale bralne ure, ki so bile posvečene slovenski knjigi. S prvim februarjem 1947 se je začelo trimesečno tekmovanje na kulturnem področju med Krajevnimi sindikalnimi sveti (KSS) v Sloveniji.

KAKŠEN NAJ BO SINDIKALNI KNJIŽNIČAR

4. aprila 1947 je Delavska enotnost objavila prispevek Mare Šlajpah³⁴ o tem, kakšne so naloge knjižničarja oziroma kakšen bi moral biti sindikalni knjižničar.

Takoj po drugi svetovni vojni se je Glavni odbor ESS (Enotni sindikati Slovenije) skupaj z Ministrstvom za prosveto LRS (Ljudske republike Slovenije)

³² Konferenca kulturno-prosvetnih referentov sindikalnih podružnic v Mariboru, *Vestnik*, št. 4, 24. 1. 1947, str. 5.

³³ Knjižni teden naj bo teden našega ljudstva, *Vestnik*, št. 5, 31. 1. 1947, str. 5.

³⁴ Mara Šlajpah (1919–2006), bibliotekarka. Rojena v Cerkljah ob Krki. Osnovno šolo in klasično gimnazijo je obiskovala v Ljubljani, maturirala l. 1938, študirala slavistiko in zaradi vojne diplomirala šele l. 1947. L. 1951 je opravila bibliotekarski izpit, se izpopolnjevala v Beogradu, Parizu in Birminghamu, službovala v Svetu za kulturo in prosveto kot samostojna svetovalka in od l. 1970 opravljala posle ravnateljice Centralne tehnične knjižnice. Sodelovala je pri ustanavljanju knjižnic po Sloveniji, pripravila obsežno gradivo za zakon o knjižničarstvu in programe za strokovne izpite, sodelovala na številnih seminarjih, še posebej pa je zaslužna za razvoj Centralne tehnične knjižnice. Poleg drugih priznanj je prejela Čopovo nagrado. <https://www.nm.sik.si/si/eknjiznica/bioleks/?bid=2197>

začel ukvarjati s tem, kako naj bodo organizirane sindikalne knjižnice. »... saj se je zavedal, da tvori pravilno urejena, z dobrimi knjigami založena delavska knjižnica osnovo vsega ljudsko-prosvetnega dela, katerega naloga je prevzgoja najširših množic.«

»Vsaka knjižnica bi morala biti duhovno in izobraževalno središče najširše skupnosti«. To pa je bilo odvisno od knjižničarja. Zato so morali ustanovitelji sindikalnih knjižnic (Krajevni sindikalni sveti, velike sindikalne podružnice in tovarne) veliko pozornost nameniti izbiri knjižničarja, ki je moral biti najboljši »tovariš«, ki je čutil ljubezen do knjige, imel veselje do dela s knjigami. Zato »... knjižničar mora biti nesebičen in požrtvovalen, razgledan v vsej literaturi, biti mora dober psiholog ...«. To je pomenilo, da knjižničar ne zna samo »... brati knjige, ampak tudi bralca«, kot je zapisal Bogo Pregel. To je pomenilo, da se je znal »... poglobiti v vsakega bralca, ga pritegniti k čitanju del, ki obravnavajo sodobna gospodarska, politična in kulturna vprašanja, in da mora dati vsakemu bralcu individualen nasvet«.

Da bi lahko svetoval, si je moral pomagati s podatki, ki jih je imel na »bralčevem kontu«, kjer je imel zapisano bralčevo starost, poklic, koliko časa je imel bralec na razpolago za branje itd.

Posebej je bila izpostavljena mladina, kateri naj bi »... žejo po fantaziji knjižničar utešil z deli, kjer se opisujejo junaki in junaštva iz narodnoosvobodilne borbe, z deli, katerih junaki močnih značajev premagujejo težke ovire ...«

Iz tega je sledilo, da je bil predpogoj za dobrega sindikalnega knjižničarja, »da je politično izgrajen človek, seznanjen z vsemi vprašanji in delom sindikatov, ki bo znal pomagati bralcem v idejno političnem delu, da je agilen agitator in propagandist«. To je pomenilo, da je razstavljal nove knjige in brošure, ob spominskih dnevih prirejal knjižne razstave, na sindikalnih sestankih poročal o novih knjigah. Ker seveda ni bilo mogoče, da bi knjižničar na vseh področjih dal pravilen nasvet, je bilo nujno, da se je povezal »...z raznimi strokovnjaki, profesorji itd. v svojem okraju«, ki so mu pomagali pri njegovem vzgojnem delu.³⁵

Na plenumu sindikalnega sveta v Mariboru, ki je bil v maju 1947, so med drugim razpravljali tudi o tem, da bralni krožki niso uspeli, vendar pa so mariborski književniki po obratih prirejali literarne ure. V letu 1947 je bilo v Mariboru 38 sindikalnih knjižnic s preko 10.000 knjigami. Med sklepi o kulturno-prosvetnem delu je mariborski Krajevni sindikalni svet napovedal tekmovanje vsem Krajevnim sindikalnim svetom v kulturno-prosvetnem delu, med drugim v izpopolnitvi strokovnega kadra, številu študijskih sestankov,

³⁵ Naloge knjižničarja sindikalne knjižnice, *Delavska enotnost*, št. 14, 4. 4. 1947, str. 6.

dopisništvu, v organizaciji pevskih zborov, folklornih skupin, knjižnic, čitalnic, v udeležbi na mladinski progi itd.³⁶

Svojo knjižnico je imel tudi sindikat mariborskih železničarjev. To je bila edina sindikalna knjižnica, ki je delovala v okviru Sindikalnega kulturno umetniškega društva (SKUD) Angel Besednjak, ki je bil ustanovljeno 16. novembra 1946.³⁷ Knjižnica je konec leta 1947 razpolagala s 650 knjigami, od tega je bilo 472 beletrističnih, 105 mladinskih, 23 strokovno-tehničnih, 22 poljudno znanstvenih in 28 politično vzgojnih. Da bi knjige dobilo v roke čim več železničarjev, so si zamislili krožni sistem izposojanja knjig. To je pomenilo, da so iz centrale dobile posamezne železniške enote kolekcijo knjig, ki so jih po določenem času zamenjale z drugimi železniškimi enotami. Med bralci je bilo 20 % mladincev, 43 % delavcev in 37 % nameščencev.³⁸

Krajevni sindikalni svet je imel konec leta 1947 2000 knjig in brošur. Pri gradbenih, socialno-zdravstvenih, poštnih zvezah so bile združene knjižnice. V raznih sindikalnih podružnicah pa je bilo še 35 knjižnic, ki so na začetku leta imele skupaj 8.000 knjig, konec leta pa 14.211, kar pomeni 77 % povečanje fonda knjižnega gradiva. Največ so imele leposlovnih knjig in politične literature. Zelo pa je primanjkovalo strokovnih knjig. Nekateri knjižničarji iz sindikalnih knjižnic so se v decembru 1947 udeležili tridnevnega tečaja za ljudske knjižničarje, ki ga je organiziral Mestni prosvetni svet. Sredstva za svoje delovanje so v večini sindikalne knjižnice dobivale iz fonda za kulturno in prosvetno delo ter iz fonda vodstva podjetij. Sindikalne knjižnice v Mariboru so se vključile v tekmovanje v nabavi novih knjig in pritegnitvi čim širšega kroga »čitateljev«.³⁹

Kljub temu, da je v letu 1947 v mariborski bombažni tkalnici kulturno-prosvetno delo popolnoma zastalo, so delavci pokazali veliko zanimanja za sindikalno knjižnico, ki je konec leta imela 400 knjig.⁴⁰ Konec februarja 1948 je imela sindikalna knjižnica Mariborske tekstilne tovarne okrog tisoč knjig. Rednih bralcev je bilo takrat 660. Sindikalna podružnica je za povečanje

³⁶ Na plenumu sindikalnega sveta v Mariboru so se zastopniki 25.000 mariborskih delavcev obvezali, da bodo izpolnili plan, *Vestnik*, št. 21, 23. 5. 1947, str. 3.

³⁷ Pred stoletnico jugoslovanskih železnic. Sindikalno kulturno umetniško društvo mariborskih železničarjev »Angel Besednjak«, *Vestnik*, št. 204, 30. 8. 1949, str. 2.

³⁸ Šinko Bojan: Pregled kulturno-prosvetnega dela mariborskih železničarjev v l. 1947 in naloge v bodočem letu, *Vestnik*, št. 49, 5. 12. 1947, str. 2.

³⁹ Pregled kulturno-prosvetnega dela mariborskih sindikalnih podružnic v letu 1947 (*Nadaljevanje.*), *Vestnik*, št. 1/2, 1. 1. 1948, str. 3.

⁴⁰ V Mariborski bombažni tkalnici mladinske brigade uspešno pomagajo v borbi za izvršitev plana, *Vestnik*, št. 29, 7. 4. 1948, str. 1.

števila knjig prirejala različne kulturno-prosvetne prireditve. Konec leta 1947 ji je uprava iz sklada vodstva dala za nakup knjig še 59.000 din.⁴¹

Leto 1948

Kljub velikemu številu sindikalnih knjižnic, sredi leta 1948 jih je bilo 54 z 11.931 knjigami, je število bralcev drastično upadlo. Evidentiranih je bilo le 3228 bralcev.⁴²

Največji vzrok za takšen upad je bil v tem, da so bili bralci obratnih sindikalnih knjižnic samo delavci, ki so bili zaposleni v tistem obratu. Da bi povečali število bralcev, so sindikalne podružnice v okviru tekmovanja v počastitev V. kongresa Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), ki je bil 21. julija 1948, obvezale, da bodo povečale število bralcev v svojih obratnih knjižnicah. Tudi sindikat Mariborske livarne se je v okviru tega tekmovanja obvezal, da bo za 100 % povečal število bralcev v sindikalni knjižnici.⁴³

Oktobra je bil ustanovljeno Sindikalno kulturno-umetniško društvo Pošta, v sklopu katerega je delovala tudi sindikalna knjižnica Pošte z 421 knjigami. Poleg 310 knjig, ki jih je imela takoj po vojni, jih je v tem času kupila še 47, od direkcije za Pošto telegraf telefon (PTT) pa je v dar dobila 45 knjig.⁴⁴ Konec oktobra 1948 je bilo v Mariboru že 50 sindikalnih in 10 ljudskih knjižnic, ki so imele preko 22.000 knjig. Kljub temu da je število bralcev v sindikalni knjižnicah sredi leta 1948 upadlo, so konec tega leta imele številnejši obisk kot ljudske.

Največja sindikalna knjižnica novembra 1948 v Mariboru je bila knjižnica Sindikalnega kulturno umetniškega društva Angel Besednjak z 900 knjigami, sledile so ji knjižnica Mariborske tekstilne tovarne s 761 knjigami, knjižnica Mariborskih bombažnih tkalnic s 477 knjigami, knjižnica Mestnih gradbenih podjetij s 462 knjigami, knjižnica Tovarne volnenih in vigogne izdelkov s 425 knjigami, knjižnica sindikata poštних uslužbencev s 410 knjigami, knjižnica Splošne bolnice s 378 knjigami, knjižnica Tovarne splošnih metalnih konstrukcij s 365 knjigami, knjižnica Predilnice in tkalnice Maribor s 359

⁴¹ Borba delovnega kolektiva Mariborske tekstilne tovarne za preseglo plana, *Vestnik*, št. 19, 3. 3. 1948, str. 1.

⁴² Občni zbor OSS-a v Mariboru. Delavski razred bo pod vodstvom Partije izpolnil velike naloge V. kongresa KPJ, *Vestnik*, št. 69, 18. 8. 1948, str. 1.

⁴³ Delovni kolektiv Mariborske livarne je sprejel napovedano tekmovanje Tovarne emajlirane posode v Celju, *Vestnik*, št. 48, 12. 6. 1948, str. 1.

⁴⁴ Ustanovljeno je sindikalno kulturno umetniško društvo »Pošta«, *Vestnik*, št. 95, 17. 10. 1948, str. 3.

knjigami in knjižnica Zveze zdravstvenih in socialnih ustanov s 315 knjigami. Ostale sindikalne knjižnice pa so imele od 100 do 200 knjig.

Najboljše med sindikalnimi knjižnicami so v tistem času delovale knjižnice Tovarne splošnih metalnih konstrukcij, Sindikalnega kulturno-umetniškega društva Angel Besednjak ter Predilnice in tkalnice.

Delavci so v tistem času med domačimi avtorji najraje brali dela Miška Kranjca, Antona Ingoliča, Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca, Franceta Bevka, Juša Kozjaka, Ivana Cankarja, Josipa Jurčiča in Janka Kersnika. Med tujimi avtorji pa so prevladovali Maksim Gorki, Mihail Aleksandrovič Šolohov, Veniamin Kaverin, Aleksander Fedejev, Lev Nikolajevič Tolstoj, Honoré de Balzac, Martin-Andersen Nexö, Jack London in Jules Verne. Veliko jih je tudi prebiralo dela iz partizanskega življenja, iz NOB in dela Josipa Broza – Tita.

Na knjižničarskem tečaju, ki je bil od 1. do 21. novembra 1948 v Radencih, je bilo iz Maribora pet tečajnikov, od tega so bili štirje iz sindikalnih knjižnic.⁴⁵

Tovarna umetnih brusov Swaty je v čast II. kongresa Komunistične partije Slovenije tekmovala z vsemi podjetji, ki so spadala pod administrativno operativno vodstvo Glavne industrije kemične industrije Ljudske republike Slovenije na več področjih. Med drugim so v okviru tega tekmovanja obogatili svojo sindikalno knjižnico s 15 knjigami.⁴⁶

Leto 1949

Knjižničarjem sindikalnih knjižnic so bili v veliko pomoč tudi *Vestnikovi* knjižni pregledi, s pomočjo katerih so se lažje odločili, katero knjigo bi brali.⁴⁷ Na predvolilnih sestankih sindikata so delavci Tovarne volnenih izdelkov med drugim sprejeli tudi sklep, da bodo svojo knjižnico povečali za 50 knjig na 480 knjig in da bodo svojo knjižničarko poslali na knjižničarski tečaj.⁴⁸ Konec februarja 1949 so imele svoje sindikalne knjižnice tudi podjetje Oprema,

⁴⁵ V Mariboru imamo 50 sindikalnih in 10 ljudskih knjižnic, *Vestnik*, št. 106, 12. 11. 1948, str. 3.

⁴⁶ Mariborski delovni kolektivi in posamezni delavci prejemajo nove obveze v čast II. kongresu KPS, *Vestnik*, št. 107, 14. 11. 1948, str. 1.

⁴⁷ Knjižničarji ljudskih in sindikalnih knjižnic!, *Vestnik*, št. 17, 25. 1. 1949, str. 3.

⁴⁸ V Tovarni volnenih izdelkov so sprejeli četrtletni plan dela sindikalne podružnice, *Vestnik*, št. 25, 1. 2. 1949, str. 1.

Tovarna pletenin, Tovarna kisa in likerjev, ki je poleg knjižnice imela še čitalni krožek.⁴⁹

Sindikat oziroma sindikalne podružnice 24 podjetij skupaj z upravami so pokazale tudi veliko razumevanja za ureditev čitalnice in knjižnice Kulturno umetniškega društva Jože Hermanko na Partizanski cesti v Mariboru, ki so jo odprli v februarju 1949 in so zanjo prispevale 185.000 din.⁵⁰ Člani sindikalne podružnice srednjih šol, kamor je spadala tudi Študijska knjižnica, so se obvezali, da bodo nudili pomoč knjižnici Območnega sindikalnega sveta (OSS) Maribor in knjižnici Kulturno umetniškega društva Jože Hermanko.⁵¹

V čast IV. kongresa Ljudske mladine Slovenije (LMS) je mladina Naproze Maribor napovedala tekmovanje trvdki Metrop med drugim tudi v tem, da bo povečala število knjig v svoji knjižnici, ki je imela konec februarja 310 knjig.⁵²

Na občnem zboru sindikalne podružnice Gozdnega gospodarstva v Mariboru v februarju 1949 so med drugim sklenili, da bodo fond knjižnic povečali za 50 % in povečali število bralcev.⁵³ V ustanavljanju sindikalnih knjižnic so sindikalne podružnice Gozdnega gospodarstva Maribor mariborskega področja med najboljšimi. Do konca junija 1949 so ustanovili devet knjižnic s skupaj 1700 knjigami; knjige teh knjižnic so bile v glavnem strokovne, mnogo pa je bilo tudi ideološko-političnih in leposlovnih del. Gozdarji so imeli tudi v načrtu, da bi uredili potujočo knjižnico, za katero so začeli zbirati knjige. Podatka o tem, ali je prišlo do realizacije, nimamo.⁵⁴

V času od 17. januarja do 28. februarja 1949 je Poverjeništvo za prosveto pri Mestnem ljudskem odboru (MLO) Maribor priredilo tečaj za knjižničarje pri Ljudski prosveti z namenom, da so se obiskovalci tečaja usposobili za ljudske in sindikalne knjižničarje. S tem se je izpolnila občutna vrzel tako v poslovanju enotnega knjižničarskega dela kakor tudi v poznavanju literature naših domačih in tujih pisateljev. Tečajniki pa so dobili tudi potrebno znanje pri nabavi knjig in kako dajati bralcem knjig ustrezne nasvete pri izbiri

⁴⁹ Tesno sodelovanje uprav in sindikalnih podružnic lokalnih podjetij Maribora bo pripomoglo pri izvedbi tekmovanja, *Vestnik*, št. 42, 19. 2. 1949, str. 3.

⁵⁰ Sind. podružnice in uprave podjetij so pokazale veliko razumevanje za kulturne potrebe delovnih ljudi, *Vestnik*, št. 42, 19. 2. 1949, str. 3.

⁵¹ Sindikat prosvetnih delavcev št. 2 si je sestavil tekmovalni načrt, *Vestnik*, št. 43, 21. 2. 1949, str. 1.

⁵² Na čast IV. kongresu LMS tekmuje tudi mladina Naproze v Mariboru, *Vestnik*, št. 48, 26. 2. 1949, str. 1.

⁵³ Sindikat Gozdnega gospodarstva Maribor z novimi obveznostmi pomaga pri izpolnjevanju plana, *Vestnik*, št. 48, 26. 2. 1949, str. 1.

⁵⁴ Pred II. kongresom Zveze gozdnih in lesnih delavcev. Gozdni in lesni delavci mariborskega področja se s pojačanim političnim in kulturnim delom pripravljajo na svoj kongres, *Vestnik*, št. 156, 5. 7. 1949, str. 1.

knjig. Tečaj je obiskovalo približno 25 tečajnikov iz raznih podjetij, tovarn in ustanov.⁵⁵

Vse sindikalne podružnice mariborskih železničarjev so konec februarja 1949 imele 2100 knjig. Največ knjig je imela knjižnica Sindikalnega kulturno-umetniškega društva Angel Besednjak, in sicer 900 knjig.⁵⁶

Sindikalne podružnice trgovskih podjetij v Mariboru so imele marca 1949 13 knjižnic s 1250 knjigami in tri čitalnice.⁵⁷

Na področju mesta Maribor je bilo v marcu 1949 že 71 podružničnih sindikalnih knjižnic. Mnoge od teh knjižnic so imele zelo majhno število leposlovnih in drugih knjig morda nekaj več kot sto. Običajno so imele te knjižnice tudi malo bralcev. Tako so knjige, ki so jih bralci že prebrali, obležale zaprašene na policah.

Sindikalna knjižnica v Mariborski tekstilni tovarni je po združitvi s knjižnico MBT štela čez 1150 knjig. V letu 1948 je imela samo 101 bralca. Ko pa so dobili novo knjižničarko, se je število v štirih mesecih povzpelo na 248.⁵⁸ Sindikalna knjižnica v Tovarni avtomobilov Maribor je konec avgusta 1949 imela okoli 500 knjig leposlovne, poljudno znanstvene in politične vsebine.⁵⁹ Knjižnica pri Sindikalnem kulturno-umetniškem društvu Pošta je imela konec septembra 496 knjig, bralcev pa skoraj sto.⁶⁰ Sindikalno kulturno umetniško društvo Angel Besednjak je v decembru 1949 pripravilo razstavo o svojem kulturnem delovanju. Na tej razstavi je sodelovala tudi njegova knjižnica, ki je v tistem obdobju imela že 1200 knjig, z razstavo vidnejših del marksistično-leninistične literature in pomembnejšimi leposlovnimi deli.⁶¹

Združevanje knjižnic

Že v začetku leta 1946 se je pokazala potreba po večji sindikalni knjižnici. »Naloga obratnih knjižnic naj bi bila: dati delavcu in nameščencu osnovno

⁵⁵ Knjižničarski tečaj v Mariboru, *Vestnik*, št. 55, 7. 3. 1949, str. 2.

⁵⁶ V borbi za plan. Mariborski železničarji in avtoprevozniki bodo izvajali sklepe II. kongresa Sindikata železničarjev, *Vestnik*, št. 65, 18. 3. 1949, str. 1.

⁵⁷ Sindikalne organizacije trgovskih podjetij v Mariboru so si zadale veliko nalogo, usposobiti čimboljši sindikalno-politični kader, *Vestnik*, št. 69, 23. 3. 1949, str. 3.

⁵⁸ Izvajajmo sklepe II. kongresa Sindikata delavcev in uslužbencev tekstilne industrije. Kulturno prosvetno delo v Mariborski tekstilni tovarni bo treba usmeriti v dvig socialistične zavesti in patriotizma in pravilni odnos do dela, *Vestnik*, št. 107, 9. 5. 1949, str. 1.

⁵⁹ O kulturno-prosvetnem delu v Tovarni avtomobilov, *Vestnik*, št. 210, 6. 9. 1949, str. 2.

⁶⁰ SKUD »POŠTA« je doseglo v letošnjem letu zadovoljive uspehe, *Vestnik*, št. 239, 10. 10. 1949, str. 2.

⁶¹ SKUD »Angel Besednjak« spada po številu sekcij med najmočnejšo v LR Sloveniji. V letošnjem letu je imelo društvo 450 nastopov, *Vestnik*, št. 303, 27. 12. 1949, str. 2.

leposlovno, politično in strokovno literaturo. Večjo nalogo pa bi prevzela centralna sindikalna knjižnica v Mariboru, ki bo imela manj pogosto literaturo in velik izbor vseh vrst knjig.«⁶²

Konec marca 1947 je A. V. opozoril na potrebo po združitvi podružničnih sindikalnih knjižnic v dve ali tri centralne sindikalne knjižnice.⁶³ Nekatere sindikalne knjižnice so bile že kar bogato založene, a so bile namenjene omejenemu številu bralcev oziroma članov sindikalne podružnice. Z združitvijo bi omogočili širši dostop Mariborčanom, ki jih je bilo takrat že okoli 65.000.

30. aprila 1947 je mariborski Krajevni sindikalni svet (KSS) prejel prvo nagrado kot najboljši Krajevni sindikalni svet v okviru kulturno-prosvetnega dela v Sloveniji. Za nagrado je dobil knjižnico v vrednosti 15.000 din in diplo-mo kot prvi sindikat Slovenije.⁶⁴

Knjižnice so v tistem času zelo težko kupile nove knjige tudi zato, ker je močno primanjkovalo papirja in zato knjige niso izhajale.

Prav zaradi pomanjkanja novih knjig in dejstva, da so bile knjige, ki so jih imele knjižnice sindikalnih podružnic, večinoma prebrane in so ležale po raznih omarah, so se začeli dogovarjati o tem, da bi leposlovne knjige podružničnih sindikalnih knjižnic zbrali v eni centralni sindikalni knjižnici in bi bile na razpolago vsakemu delavcu in nameščencu mesta Maribora. Sindikalne knjižnice pa bi obdržale svoje politične in strokovne knjige za individualni študij in strokovno izobraževanje članov sindikalnih podružnic.⁶⁵

Tudi nekaj mesecev pozneje je v enem izmed kasnejših člankov omenjeno, da so »sindikalne knjižnice mnogokrat knjižnice le v tem, da imajo polno knjižno omaro – in to danes, ko je pri nas zanimanje za lepo in dobro knjigo tako veliko«.⁶⁶

V četrtek, 24. marca 1949 je bila otvoritev Centralne sindikalne knjižnice Združenih sindikatov Slovenije, Območni sindikalni svet Maribor. Knjižnica se je nahajala v pritličju v Gregorčičevi ulici 37. Odprta je bila vsak dan, razen nedelje, od 9. do 12. in od 14. do 18. ure.⁶⁷ Prva upravnica je bila Marija Bavčer.⁶⁸ Vendar pa ta knjižnica ni imela primernih prostorov, zato tudi njeno delovanje ni ustrezalo namenu knjižnice.

⁶² Obratne knjižnice v Mariboru, *Vestnik*, št. 30, 29. 3. 1946, str. 4.

⁶³ V Mariboru potrebujemo centralno knjižnico, *Vestnik*, št. 13, 28. 3. 1947, str. 4.

⁶⁴ Mariborski krajevni sindikalni svet najboljši v kulturno-prosvetnem delu v Sloveniji, *Vestnik*, št. 19, 9. 5. 1947, str. 2.

⁶⁵ Ljudska prosveta. Stremeti je treba za idejnost v delu Ljudske prosvete, *Vestnik*, št. 104, 5. 5. 1949, str. 2.

⁶⁶ Pred II. kongresom Ljudske prosvete Slovenije. Letni plenum Mestnega Ljudsko-prosvetnega sveta v Mariboru. (1949). *Vestnik*, št. 150, 28. 6. 1949, str. 3.

⁶⁷ OTVORITEV SINDIKALNE KNJIŽNICE, *Vestnik*, št. 70, 24. 3. 1949, str. 3.

⁶⁸ Na temeljih preteklosti snujemo prihodnost 1949–1999. Zbornik ob 50-letnici Mariborske knjižnice(str 17!)

Vodstvo Centralne sindikalne knjižnice je pozvalo knjižničarje sindikalnih knjižnic na sestanek, ki je bil 31. avgusta ob 16. uri v dvorani Okrajnega sindikalnega sveta na Gregorčičevi 37, kjer so obravnavali poročila o svojem delu.⁶⁹ Naslednji sestanek so imeli novembra 1949. Knjižničarji so morali pripraviti seznam vsega, kar je njihova knjižnica potrebovala v letu 1950. Sezname so potrebovali za ureditev kredita.⁷⁰

1. decembra 1949 se je začel tritedenski knjižničarski tečaj za knjižničarje ljudskih in sindikalnih knjižnic.⁷¹ Tečaja se je udeležilo 17 knjižničarjev ljudskih in sindikalnih knjižnic ter knjižnic državnih posestev iz Mariborske oblasti.⁷²

Konec septembra se je 1949 Centralna sindikalna knjižnica Okrajnega sindikalnega sveta Maribor preselila iz Gregorčičeve 37 v prostore v Jurčičevi ulici. Odprta je bila od 9.–12. in od 15.–18. ure. Največ obiskovalcev je bilo mladincev. Pojavile so se tudi težave z zamudniki, saj so s tem, ko knjig niso vrnili pravočasno, prikrajšali za branje ostale bralce. Novi prostori v Jurčičevi so bili premajhni, zato si je Okrajni sindikalni svet prizadeval, da pridobi večje prostore za Centralno sindikalno knjižnico. Vodstvo knjižnice je predlagalo, da bi združili vse male knjižnice sindikalnih aktivov v skupno veliko knjižnico, člane manjših knjižnic pa bi prepisali v novo skupno knjižnico. Prvo, ki se je odzvalo temu predlogu, je bilo tajništvo Mestnega ljudskega odbora Maribor, ki je preneslo svojih 300 knjig v Centralno sindikalno knjižnico v Jurčičevi ulici.⁷³ Leta 1949 so bile na območju Okrajnega sindikalnega sveta v Mariboru 103 sindikalne obratne knjižnice, ki so imele okoli 25.000 knjig. V tem letu so izposodili le 19.000 knjig, torej vse knjige niso bile vsaj enkrat izposojene. Statistika v sedmih ljudskih knjižnicah pa je beležila s knjižno zalogo 7.000 knjig 22.000 izposojenih, kar je ravno obratno od leta 1948, ko so več knjig izposodile sindikalne knjižnice.

Okrajni sindikalni svet je v dogovoru z Ljudsko prosveto načrtoval združitve vseh sindikalnih knjižnic po posameznih rajonih. Tako bi bilo poleg dveh ljudskih knjižnic (Knjižnica Kulturno umetniškega društva Jože Hermanko na Partizanski cesti in Prešernove knjižnice na Studencih), še po eno delavsko knjižnico v Melju, na Studencih in Teznu. V centru pa bi poleg knjižnice Kulturno umetniškega društva Jože Hermanko delovala še Centralna knjižnica v Jurčičevi, ki naj bi dobila nove prostore.

⁶⁹ Knjižničarji pozor!, *Vestnik*, št. 203, 29. 8. 1949, str. 4.

⁷⁰ Knjižničarji sindikalnih knjižnic v Mariboru. (1949). *Vestnik*, št. 258, 2. 11. 1949, str. 3.

⁷¹ RAZPIS tritedenskega knjižničarskega tečaja v Mariboru. (1949). *Vestnik*, št. 272, 18. 11. 1949, str. 3.

⁷² Knjižničarski tečaj v Mariboru, *Vestnik*, št. 272, 18. 11. 1949, str. 3.

⁷³ Centralno sindikalno knjižnico bo treba številčno povečati ter ji preskrbeti večjih prostorov, *Vestnik*, št. 22, 25. 1. 1950, str. 2.

Združevanje knjižnic se je začelo v aprilu 1950.

Politične in strokovne knjige so preselili v rdeče koticke posameznih sindikalnih podružnic. Leposlovne in ostale knjige pa so sindikalne knjižnice oddale v rajonske zbirne centre. V teh zbirnih centrih so se te knjige pregledale, popisale in razdelile po vseh novo ustanovljenih delavskih knjižnicah.⁷⁴

M. Š. (najverjetneje Mara Šlajpah) pa je v članku sredi aprila 1950 izrazila pomisleke glede zapiranja vseh sindikalnih knjižnic. Menila je, da je »združitve sindikalnih knjižnic po rajonih« preveč ozka, saj bi bilo dobro kljub temu, da se bodo ustanovile javne sindikalne knjižnice, kakšno obstoječo sindikalno knjižnico zaradi posebnih razlogov, kot je npr. dobro delujoča knjižnica, oddaljenost od javne knjižnice, takšno sindikalno knjižnico obdržati. Kot primer je navedla sindikalno knjižnico opekarne Košaki in knjižnico državnega posestva Limbuš.⁷⁵

Omenila je tudi, da ni nujno, da so vse sindikalne knjižnice neizkoriščene. Kot primer je navedla dobro delujočo sindikalno knjižnico Tovarne avtomobilov Maribor, ki je imela vse pogoje, da postane delavska knjižnica za Tezno. Tudi drugod po Sloveniji je bilo v letu 1949 kar nekaj takšnih primerov, ko so se sindikalne knjižnice prelevile v ljudske oziroma javne knjižnice (knjižnica pri Tovarni hlačevine v Celju, Delavska knjižnica v Gaberju, knjižnica pri tekstilni tovarni v Št. Pavlu pri Preboldu, knjižnica sindikalne podružnice železničarjev v Št. Ilju, itd.).

Ena izmed dobro delujočih sindikalnih knjižnic je bila tudi Železniška sindikalna podružnica mariborske postaje. Veliko truda in veliko število prostovoljnih ur je bilo potrebnih, da so člani sindikata uredili prostore v popolnoma porušenem postajnem poslopju.

Knjižnica je bila bogato založena s knjigami, še posebej s strokovnimi, po katerih so železničarji pridno segali. Odprta je bila dve uri na teden. Imela je tudi svojo čitalnico z dnevnimi časopisi in revijami. Med najpogostejšimi obiskovalci je bilo železničarsko osebje.⁷⁶

Na drugi strani pa je v letu 1949 zelo slabo delovala knjižnica Sindikalnega kulturno-umetniškega društva Angel Besednjak, saj je imela le 158 bralcev od 6000 članov Sindikalnega kulturno-umetniškega društva.⁷⁷

Že takrat so bile težave z vračanjem izposojenih knjig. Tako sta Centralna delavska knjižnica in knjižnica Kulturno-umetniškega društva Jože Hermanko pozivali dijake, da naj knjige, ki jih imajo izposojene pri njiju ali katerikoli

⁷⁴ Kako je s sindikalnimi knjižnicami v Mariboru, *Vestnik*, št. 76, 29. 3. 1950, str. 2.

⁷⁵ M. Š., Kako je s sindikalnimi knjižnicami v Mariboru, *Vestnik*, št. 89, 13. 4. 1950, str. 2.

⁷⁶ L. F., Sindikalna podružnica mariborske postaje ima vzorno urejeno knjižnico, *Vestnik*, št. 91, 15. 4. 1950, str. 2.

⁷⁷ Ob letnih skupščinah mariborskih SKUD »Angel Besednjak«, *Vestnik*, št. 247, 17. 10. 1950, str. 2.

drugi ljudski knjižnici, pred odhodom v delovno brigado vrnejo.⁷⁸ Takih bralcev, ki niso vrnili knjig v Centralno sindikalno knjižnico je bilo 20 od 730 vpisanih. V Vestniku so tudi največje »prekrškarje« poimenovali in jim zagrozili s sodiščem.

So bili pa tudi nekateri posamezniki, ki so Centralni sindikalni knjižnici poklonili kar lepo število knjig. Knjige so darovale tudi sindikalne podružnične knjižnice lesnih delavcev, živilske stroke, Mestni ljudski odbor, tajništvo, frizerji, delavci vodovoda, OZKZ, Opreme, Živila, Astorije, Železnine, sodišča in DES (Državne elektrarne Slovenije).⁷⁹

Knjižnico Sindikalnega kulturno umetniškega društva Pošta so imeli namen preseliti v svoj dom na Pohorju, ki so ga gradili v letu 1950.⁸⁰

Reorganizacija sindikalnih knjižnic je zaradi pomanjkanja prostorov za knjižnice zastala. Konec leta 1949 je v Mariboru delovalo poleg osmih ljudskih še 104 sindikalnih knjižnic.

Prvih pet večjih javnih knjižnic v Mariboru (Kulturno umetniškega društva Jože Hermanko, Centralna sindikalna knjižnica, Prešernova knjižnica, Pobrežje in Tovarne avtomobilov Maribor) je imelo v letu 1950 velik porast bralcev. Zgoraj omenjene knjižnice so imele v prvem polletju leta 1950 19.804 knjige, od tega so jih v tem času kupile 1929.

Izposodile so jih 34.391-krat, od tega 69 % leposlovnih, 20 % pionirskih, 1,5 % političnih in ostalih 4,5 %. Največ političnih knjig sta izposodili knjižnici na Pobrežju (149) in sindikalna knjižnica Tovarne avtomobilov Maribor (129).⁸¹ Kljub združevanju je bilo konec leta 1950 v Mariboru še 65 sindikalnih knjižnic.⁸²

Sindikalno knjižnico Hidrocentrale Mariborski otok so obiskovali tudi okoliški kmetje. Od 19. marca 1951 je bila Centralna knjižnica Območnega sindikalnega sveta Maribor v Jurčičevi ulici odprta od 15. do 19. ure vsak dan, razen nedelje.⁸³

Izvršni odbor Območnega sindikalnega sveta Maribor je na eni izmed sej v letu 1951 sklenil, da preseli centralno sindikalno knjižnico iz Jurčičeve ulice na desni breg Drave, saj na desnem bregu ni bilo knjižnice, ki bi imela večje število knjig. Sporazumno z Ljudsko prosveto, Mestnim komitejem in

⁷⁸ Dijake, ki imajo izposojene knjige, *Vestnik*, št. 132, 5. 6. 1950, str. 2.

⁷⁹ Bralcem Centralne sindikalne knjižnice, *Vestnik*, št. 174, 24. 7. 1950, str. 3.

⁸⁰ Ob letni skupščini SKUD »Pošta«, *Vestnik*, št. 248, 18. 10. 1950, str. 2.

⁸¹ V prvem polletju 34.391 izposojenih knjig v Mariboru, *Vestnik*, št. 248, 18. 10. 1950, str. 2.

⁸² Gerlanc, Slovenske ljudske knjižnice, str. 29.

⁸³ Centralna knjižnica okrajnega sindikalnega sveta Maribor, *Vestnik*, št. 62/63, 14/15. 3. 1951, str. 3.

sindikalnimi podružnicami so se knjižnice Sindikalnega kulturno-umetniškega društva Angel Besednjak in Tabor vključile v novo Delavsko knjižnico«.

V okviru proslav ob 400-letnici slovenske knjige so v četrtek, 8. oktobra 1951 ob 17. uri v prostorih, kjer je bila pred drugo svetovno vojno kavarna Orient, po vojni pa nekaj let internat učencev Tovarne avtomobilov Maribor, na Trgu armade v Dvořakovi 1 odprli Delavsko knjižnico.⁸⁴

VIRI IN LITERATURA

Časniki

Vestnik, Maribor, 1945

Vestnik, Maribor, 1946

Vestnik, Maribor, 1947

Vestnik, Maribor, 1948

Vestnik, Maribor, 1949

Vestnik, Maribor, 1950

Vestnik, Maribor, 1951

Vestnik, Maribor, 1952

Delavska enotnost, Ljubljana, 1947

Literatura

Delo ljudskega knjižničarja v ljudski knjižnici: kratka navodila kako upravljamo ljudsko knjižnico. Državna založba Slovenije, 1945.

Bogomil Gerlanc, *Slovenske ljudske knjižnice*. Ljubljana 1955. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-TFU3XUZD>

Bruno Hartman, *Knjižnice v Mariboru. Maribor skozi stoletja. 1. Razprave*. Maribor 1991, str. 695–704.

Eva Kodrič-Dačić, Federalni zbirni center in njegov prispevek k dopolnitvi fondov Narodne in univerzitetne knjižnice. *Knjižnica*, 44, 2000, številka 4, str. 51–63. URN:NBN:SI:DOC-BNIS1EO4 from <http://www.dlib.si>

Ob tridesetletnici oblikovanja temeljev sodobnega slovenskega knjižničarstva, *Knjižnica*, 1974, št. 1–2, str. 7. URN:NBN:SI:doc-X50MY1HD from <http://www.dlib.si>

Uradni list slovenskega narodno osvobodilnega sveta in narodne vlade Slovenije. Ljubljana, 1945.

⁸⁴ Maribor je dobil »DELAJSKO KNJIŽNICO«, *Vestnik*, št. 265, 10. 11. 1951, str. 6.

UNION LIBRARIES IN MARIBOR BETWEEN 1945 AND 1951

Summary

The article *Union Libraries in Maribor between 1945 and 1951* brings insight into the development and importance of union libraries in the post-war period as well as their "life path" in Maribor. The data presented in the article were gathered from the newspaper *Večer* or its forerunner *Vestnik*, and the newspaper *Delavska enotnost*. No archival materials could be found in the Regional Museum Maribor.

The post-war development of Yugoslavia was based on the Soviet model and the library net was no exception. The same was true for the union library net, which was designed firstly only for the workers from the union branch. The manufacturing plants established these libraries and they were therefore called manufacturing plant union libraries.

The library collection consisted of books donated by the works or bought from the means of the workers' shock labour. In order to promote the development of union libraries, the authorities organised the so-called Slovene book days, when means for the book acquisition and library organisation were collected.

The District Union Board and the Public Education Board of Maribor soon realised that the motto "every manufacturing plant should have its own union library" meant divided library materials. Such manufacturing plant libraries had around 100 to 200 books and only nine manufacturing plant libraries had more than 300 books at their peak in November 1948.

Due to the lack of paper, there was a crisis in 1949, and new books were not published. It, therefore, happened that the manufacturing plant libraries had only old, already read books, but no new ones and the workers had nothing to read.

To avoid this situation they started to merge the manufacturing plants library into bigger ones or into one Central Union Library, which was accessible to all Maribor inhabitants. The library was opened on 24th March 1949. Besides this one, the authorities also planned to establish three district union libraries in Studenci, Melje, and on the train station in Tezno.

GEWERKSCHAFTSBIBLIOTHEKEN IN MARIBOR/MARBURG ZWISCHEN 1945 UND 1951

Zusammenfassung

In dem Artikel *Gewerkschaftsbibliotheken in Maribor/Marburg zwischen 1945 und 1951* wird die Entwicklung und Bedeutung der Gewerkschaftsbibliotheken in Maribor/Marburg in der Nachkriegszeit vorgestellt. Die Daten sind den Artikeln aus der Zeitung *Večer* bzw. deren Vorfahren *Vestnik* und *Delavska enotnosti*. Keine Archivmaterialien konnten in dem Regionalarchiv in Maribor/Marburg gefunden werden.

Die Entwicklung von Jugoslawien nach dem Krieg beruhte auf dem sowjetischen Modell und das Bibliotheksnetz war keine Ausnahme. Dasselbe gilt auch für das Netz der Gewerkschaftsbibliotheken, die anfangs nur für die Gewerkschaftsarbeiter einer gewissen Zweigstelle, die diese Bibliothek auch gründete, gemeint waren. Meistens waren das Betriebe in Fabriken und deswegen nannten sie sich die Bibliotheken auch Betriebsgewerkschaftsbibliotheken.

Die Bibliothekssammlungen umfassten Bücher, die von den Arbeitern gespendet wurden oder die mit den Mitteln ihrer Aufbauschichten gekauft wurden. Um die Entwicklung der öffentlichen Bibliotheken und damit auch der Gewerkschaftsbibliotheken zu fördern, organisierte die Regierung „Slowenische Buchwochen“, um das Geld für den Buchankauf und Organisation des Bibliothekswesens zu sammeln.

Der Bezirksgewerkschaftsrat und das Volksbildungswesen Maribor/Marburg fanden bald heraus, dass das Motto „jeder Betrieb soll seine eigene Bibliothek haben“ die Zerstreuung der Bibliotheksmaterialien verursacht. Normalerweise hatten solche Bibliotheken im Durchschnitt 100 bis 200 Bücher, nur neun der Gewerkschaftsbibliotheken hatten an ihrem Höhepunkt im November 1948 mehr als 300 Bücher.

Im Jahr 1949 trat eine Krise wegen des Papiermangels auf und neue Bücher erschienen gar nicht. So kam auch vor, dass die Gewerkschaftsbibliotheken in ihren Sammlungen schon gelesene Bücher hatten, die Arbeiter jedoch nicht zum Lesen.

Um dies zu vermeiden, wurden die Gewerkschaftsbibliotheken in größere bzw. eine zentrale Gewerkschaftsbibliothek integriert. Diese zentrale Bibliothek wurde am 24. März 1949 eröffnet und war allen Mariborer/Marburger zugänglich. Neben ihr plante man noch drei andere Gewerkschaftsbibliotheken zu eröffnen, und zwar in Studenci/Brunndorf, Melje/Melling und Tezno/Thesen beim Bahnhof.

Misliti rusko revolucijo skozi perspektivo kolektivne akcije

Bojan Musil*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 159.947.23:323.272(47)"1917"

Bojan Musil: Misliti rusko revolucijo skozi perspektivo kolektivne akcije. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 90=55(2019), 1, str. 66–83

V historični sekvenci lahko obravnavo ruskega revolucionarnega leta 1917 povezujemo z različnimi znanstvenimi disciplinami. Zgodnji opisno-narativni vidik je precej vezan na zgodovino, vidik celostnih strukturno-sistemskih dejavnikov družbenih sprememb in njihovih posledic pretežno na tradicijo sociologije in politologije, najnovejši vidik pa poskuša obravnavati kolektivno akcijo in revolucijo v kontekstu neposrednejše socialne interakcije in socialno-psiholoških mehanizmov.

Ključne besede: Oktobrska revolucija, revolucije, kolektivna akcija, modeli kolektivne akcije

1.01 Original Scientific Article
UDC 159.947.23:323.272(47)"1917"

Bojan Musil: Thinking the Russian Revolution through the Perspective of a Collective Action. Review for History and Ethnography, Maribor 90=55(2019), 1, pp. 66–83

The historical sequence enables the research of the Russian revolutionary year of 1917 from the perspective of different scientific disciplines. The early descriptive-narrative point of view is bound to history; the aspect of comprehensive structural-systematic factors of social changes and their consequences mostly to the tradition of sociology and political science; and the most recent perspective tries to deal with the collective

* dr. Bojan Musil, Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška c. 160, SI – 2000 Maribor, bojan.musil@um.si

action in the context of the most direct social interactions and socio-psychological mechanisms.

Key words: October revolution, revolution, collective action, collective action models

NEPRIČAKOVANO?¹

»Kmalu, zelo hitro bo napočil dan, ko bomo razvili veliki prapor prihodnosti, rdečo zastavo, in z mogočnim krikom: »Živela ruska socialna in demokratična republika!« odkorakali pred Zimski dvorec in pokončali njegove stanovalce. Morda bo dovolj, če bomo pobili samo carsko družino, kakšnih sto ljudi; utegne pa se zgoditi, in to je bolj verjetno, da se bo v podporo svojemu gospodarju dvignila celotna carska stranka; njej bo namreč šlo za življenje in smrt. Tedaj, [...] tedaj bomo z vso vero vase in v svojo moč, zaupajoč v podporo ljudstva in slavno bodočnost Rusije – ki ji je usojeno, da bo prva dežela na svetu, v kateri se bo dopolnila veličastna zmaga socializma – zagnali bojni krik: »K sekiram!« in pobili carsko stranko, brez usmiljenja, kot ga ona sedaj nima do nas. Pobijajte jih na trgih, če se bo ta podla svojat le drznila prikazati tam; pobijajte jih po njihovih domovih; pobijajte jih na ozkih uličicah mest; pobijajte jih na širnih avenijah prestolnic; pobijajte jih po zaselkih in po vaseh. Zapomnite si: kdor ni z nami, je proti nam, kdor pa je proti nam – je naš sovražnik. In sovražnike je treba uničevati z vsemi sredstvi.«

Morda zgornji zapis jedrnato, a hkrati precej lucidno ponazarja sam potek dogajanja v ruskem revolucionarnem letu 1917, vendar ima drobno napako – nastal je namreč leta 1862, torej celih 55 let pred prelomnimi revolucionarnimi dogodki. Izvorno je tekst v manifestu »Mlada Rusija« (orig. Molodaja Rossija) zapisal avtor Zaičnevski², vsebina pa v kombinaciji s časovno umestitvijo pritrjuje tezi ameriškega sociologa Daviesa, da so se prelomni dogodki v imperialni Rusiji pripravljali že veliko prej kot v samem začetku dvajsetega stoletja.³

Če povzamemo po enciklopedičnem delu »Tragedija ljudstva« britanskega zgodovinarja Figesa⁴, ki skozi različne plasti analize (ideološko-politične, socialno-ekonomske, socialno-strukturne, do naracij pomembnih zgodovinskih osebnosti in slehernikov, ujetih v turbulentni čas sprememb) secira dogajanje

¹ Prispevek je bil prvotno predstavljen na znanstvenem srečanju Oktobrska revolucija 1917–2017, ki je potekalo 7. novembra 2017 v Univerzitetni knjižnici Maribor.

² Orlando Figes, *Tragedija ljudstva. Ruska revolucija 1891–1924* (Ljubljana: Modrijan, 2013), 156.

³ James C. Davies, »Toward a Theory of Revolution«, *American Sociological Review* 27, št. 1 (1962): 10.

⁴ Figes, *Tragedija ljudstva. Ruska revolucija 1891–1924*.

na področju ruskega imperija od konca 19. stoletja do vzpona Stalina v dvajsetih letih dvajsetega stoletja, se spremembe v ruski družbi v omenjenem obdobju z emancipacijo inteligence, povečanjem državnega (birokratskega) aparata, uveljavljanjem novih (zahodnih) idej in ideologij, inercijo ustaljenih vzorcev funkcioniranja carističnega režima, absolutistično zagledanostjo zadnjega carja, kriznih dejavnikov splošne lakote in vojn (rusko-japonske vojne in prve svetovne vojne) nekako celostno usmerjajo v skorajda fatalistično pričakovanje družbene revolucije in v antagonizmih raznolikih dejavnikov in družbenih skupin v skorajda neizbežen krvavi konflikt državljanske vojne. V tej sekvenci je težko vstajo leta 1905, februarско in oktobrско revolucijo leta 1917 razlikovati kot medsebojno ločene in nepovezane dogodke, ampak so prej povezane v enovit proces družbene spremembe, kjer vstaja leta 1905 predstavlja neuspešen poskus, pa vendar historično pomemben kot energijski potencial v kolektivnem spominu in sprožilec kasnejših dogodkov, februarška revolucija kot uspešno realizirano konsenzualno kolektivno dejanje družbene spremembe (v tem smislu primerljivo s francosko revolucijo), oktobrška revolucija pa kot naslednja faza procesa sprememb kot odziva na težavnost notranje demontaže nekdanjega (carističnega) režima in katastrofalnih zunanjih okoliščin prve svetovne vojne.

Ali je šlo pri slednji za državni prevrat, političen prevzem oblasti ali za nadgradnjo družbene revolucije, je verjetno najbolje soditi glede na posledice postrevolucionarnega dogajanja v času državljanske vojne in po njej z vzpostavljanjem Sovjetske zveze. Kraminick izpostavlja, da gre pri revolucijah za politično menjavo skozi sredstva nasilja, ki ima vpliv na celotno družbo, pri čemer je jasno naznačena usmeritev k spremembi, in sicer v raznolikih vidikih, socialnem, političnem, ekonomskem, kulturnem, družinskem. Gre torej za pojav na ravni kulture, ki vsebuje globinske spremembe v normah, vrednotah in načinih, kako ljudje doživljajo svet.⁵ V tem smislu je oktobrška revolucija vsekakor družbena revolucija, ki je sicer v daljšem časovnem razponu spremenila celotno družbo, temelje družbenih odnosov, in posegla v svoji želji do same človekove narave oz. modeliranja le-te.

Ob teh vprašanjih, ki so povod za številne razprave o dejavnikih, posledicah in splošnem pomenu ruske revolucije za svetovno zgodovino, pa se odpira niz drugih vprašanj, ki se osredotočajo na iskanje splošnih oziroma univerzalnih vzorcev človeškega (kolektivnega) vedenja.

Lipsky v svojem pristopu k obravnavi revolucij izpostavlja, da so se revolucij najprej lotevala zgodovinska dela, usmerjena v proučevanje specifičnih revolucionarnih gibanj, v posamične vidike revolucije. V splošnem narativno

⁵ Isaac Kraminick, »Reflections on Revolution: Definition and Explanation in Recent Scholarship«, *History and Theory* 11, št. 1 (1972): 28–32.

usmerjena, občasno sintetična, so ta dela poskušala orisati potek dogodkov in pojasniti razvoj skozi posamične kavzalne odnose, pri čemer redko srečamo primere, ki bi poskušali oblikovati nekakšno splošno teorijo revolucij. V nadaljevanju so sledila dela, ki so namesto historičnega vidika poudarjala teoretične aspiracije – da bi skozi proučevanje posamičnih primerov izoblikovala splošne modele ali teorije, ki bi celostno pojasnjevale, tako kaj kot zakaj v revolucijah.⁶

V nadaljevanju se bomo vsekakor osredotočili na pristope, ki poskušajo globinsko in celostno odgovoriti na vprašanje, kaj ljudi motivira ali mobilizira, da sodelujejo v socialnih gibanjih, protestih, vstajah, revolucijah, oziroma, če povemo bolj splošno, kaj so splošni vidiki človeške kolektivne akcije.

KOLEKTIVNA AKCIJA

Po van Zomerenu, Postmesu in Spearsu vprašanje kolektivne akcije in njenih motivov predstavlja enega izmed pomembnejših vprašanj humanistike in družboslovja že od samega nastanka posameznih znanstvenih disciplin in še danes pomembno zaposluje raznolike discipline, kot npr. sociologijo, politične vede, ekonomijo, zgodovino in psihologijo. V tej multidisciplinarni združbi je največji izziv premoščanje subjektivnih (psiholoških) in socialnih (strukturnih) perspektiv o tem, kdaj, zakaj in kako so ljudje vpleteni v socialne proteste.⁷

Izraz kolektivna akcija se sicer uporablja v različnih kontekstih, v nadaljevanju pa ga bomo po avtorjih Wrightu, Taylorju in Moghaddamu opredelili v bolj psihološki perspektivi, ki v ospredje postavlja posameznega akterja v njegovih zaznavah in namenih. Kolektivna akcija je zatorej takrat, ko član skupine »...deluje kot pripadnik skupine in so akcije usmerjene v izboljšanje pogojev celotne skupine«.⁸

Precej blizu izrazu kolektivne akcije je izraz socialna akcija, kjer je delovanje posameznikov ali skupin usmerjeno v dobrobit družbe kot celote. Posamezniki in skupine so v tem kontekstu lahko aktivni na različne načine, od eksplicitno političnih, kot so npr. volitve ali sodelovanje v volilni kampanji, do

⁶ William E. Lipsky, »Comparative Approaches to the Study of Revolution: A Historiographic Essay«, *The Review of Politics* 38, št. 4 (1976): 495.

⁷ Martijn van Zomeren, Tom Postmes in Russell Spears, »Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives«, *Psychological Bulletin* 134, št. 4 (2008): 504.

⁸ Stephen C. Wright, Donald M. Taylor in Fathali M. Moghaddam, »Responding to Membership in a Disadvantaged Group: From Acceptance to Collective Protest«, *Journal of Personality and Social Psychology* 58, št. 6 (1990): 995.

participacij, ki niso nujno politično motivirane in vodene, kot so prostovoljstvo, varovanje okolja, aktivno delovanje v skupnosti ali ustanovah. Socialna akcija je v tem pomenu oblika aktivnega državljanstva, ki generira »socialni kapital«, tj. vezi zaupanja med državljani skozi udeležbo v zadevah širše skupnosti.⁹ Ob izraziti usmerjenosti socialne akcije v pozitivne izplete za širšo skupnost je izraz kolektivna akcija načeloma bolj usmerjen v razreševanje konfliktnosti med posamičnimi skupinami v širši skupnosti. Glede na različno dinamiko in kompleksnost lahko v kontekstu kolektivne akcije vidimo npr. nemire, protestne pohode, vstaje, upore, so najcelovitejše – revolucije.

Bližje pomenski opredelitvi kolektivne akcije je iz pretežno sociološke tradicije navdahnjen izraz kolektivno vedenje.¹⁰ Za razliko od kolektivne akcije se kolektivno vedenje navezuje na relativno spontano in nestrukturirano vedenje večjega števila ljudi, kjer posamezniki drug drugega motivirajo. Kolektivna akcija ima večji poudarek na intencionalnosti in posledično potencialni organiziranosti in strukturiranosti vedenja oziroma pokriva širši spekter vedenj kolektivitete, od spontanah do strogo organiziranih.

Opredelitev kolektivne akcije izpostavlja posameznikovo socialno identiteto kot tisti vezni člen, ki posameznika spaja z drugimi v skupnem članstvu v socialni skupini in še posebej s (pozitivnim) vrednotenjem tega članstva za posameznika, nadalje pa inicira nepersonalizirano medskupinsko akcijo.¹¹ Kar je v rezultatu bistveno, je to, da posameznik na podlagi lastnega delovanja ne pridobi zgolj individualnih koristi (npr. individualne mobilnosti v socialni strukturi), ampak delovanje mnoštva posameznikov generira spremembo socialne (skupinske, medskupinske ali družbene) narave. V tem pomenu je kolektivna akcija strateška, saj poskuša izboljšati okoliščine skupine, ki ji posameznik pripada.¹²

V razlikovanju kolektivne od individualne akcije gre torej za razlikovanje glede cilja spremembe statusa, kjer je pri individualni akciji le-ta posameznik, pri kolektivni akciji pa skupina; obstaja pa še tretja možnost – neakcija (ang. inaction). Člani zapostavljene skupine tako lahko ne naredijo ničesar, da bi izboljšali njihovo osebno ali skupinsko pozicijo. Neakcija v ozadju odraža

⁹ Mark Snyder in Allen M. Omoto, »Social Action«, v: *Social Psychology: Handbook of Basic Principles*, ur. Arie W. Kruglanski, E. Tory Higgins (New York: Guilford Press, 2007), 940.

¹⁰ Glej npr.: David A. Locher, *Collective Behavior* (Upper Saddle River, N. J.: Prentice Hall, 2002); Neil J. Smelser, *Theory of Collective Behavior* (Glencoe, Ill.: Free Press, 1962); Ralph H. Turner in Lewis M. Killian, *Collective Behavior* (Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall, 1957).

¹¹ Stephen C. Wright, »Strategic Collective Action: Social Psychology and Social Change«, v: *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intergroup Processes*, ur. Rupert Brown in Sam Gaertner (Malden, MA.: Blackwell Publishing, 2003), 410–411.

¹² Wright, »Strategic Collective Action: Social Psychology and Social Change«, 411.

pestrost posameznikove notranje dinamike – posameznik lahko miselno revidira medskupinsko situacijo, pasivno sprejema in čaka na boljše čase, se umakne v afektivno resignacijo idr.¹³

Kot pomembno razločevanje v domeni kolektivne akcije Wright nadalje izpostavlja razlikovanje med normativno in nenormativno akcijo. Pri prvi gre za delovanje, ki je v skladu s pravili v socialnem sistemu, pri drugi obliki pa za delovanje, kjer posamezniki kršijo družbene konvencije oziroma pričakovanja.¹⁴ Ali bo kolektivna akcija normativna ali nenormativna, je v prvi vrsti odvisno od potencialne dostopnosti in prisotnosti normativnih možnosti, pri čemer je seveda normativno delovanje izrazito manj tvegano in je posledično precej običajno prva strategija zapostavljenih skupin. Če ni normativnih možnosti, ali se le-te predhodno izkažejo za neuspešne, to ponavadi sproži nenormativno kolektivno akcijo. V kontekstu intenzivnosti in ekstenzivnosti generiranja socialnih sprememb je slednja oblika še posebej pomembna.

Strukturne perspektive kolektivne akcije

Že v Aristotelovi Politiki zasledimo zapis, da je strast po enakosti vzrok revolucije¹⁵ in v tem kontekstu lahko izpostavimo, da mnogo pristopov kolektivno akcijo primarno obravnava kot odgovor na objektivno stanje pomanjkanja.¹⁶ Pomembno vlogo pri povezavi slednjega z razlago procesa oziroma sprožitve revolucije skozi teorije J krivulje ima Davies.¹⁷

Njegov pristop predpostavlja, da je nujen pogoj za pojav revolucij kontinuirano pričakovanje ljudi, da bodo izpolnjene njihove osnovne potrebe, kar je doseženo skozi obdobja pospešenega ekonomskega napredka, ki generirajo razvoj stabilnega vzorca pričakovanj. Revolucije izbruhnejo, ko se zaradi zaostritve ekonomskih pogojev dejanska zadovoljitve potreb ljudi zmanjša, pri čemer pa pričakovanja glede zadovoljitve potreb ljudi vztrajajo v naraščanju glede na predpostavljeno izboljševanje ekonomskih pogojev. Ko narašča razlika med pričakovano zadovoljitvijo potreb in aktualno zadovoljitvijo, narašča frustracija ljudi in posledično verjetnost agresivnega delovanja na priročno tarčo, tj. vlado.

¹³ Prav tam, 411.

¹⁴ Prav tam, 412.

¹⁵ Lipsky, »Comparative Approaches to the Study of Revolution: A Historiographic Essay«, 495–496.

¹⁶ Van Zomeren, Postmes in Russell Spears, »Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives«, 505–506.

¹⁷ Davies, »Toward a Theory of Revolution«.

Če v osnovi Daviesova razlaga revolucij izpostavlja predvsem ekonomski razvoj kot ključni dejavnik nastanka revolucij, pa Tiruneh bolj elaborirano izpostavlja preplet ekonomskih, političnih, socialnih in drugih zunanjih dejavnikov.¹⁸ Bolj specifično, ekonomski razvoj, nedemokratski režim in neučinkovitost države so tri najpomembnejše spremenljivke, ki vplivajo na večjo verjetnost sprožitve revolucij.

Ekonomski razvoj, viden kot kombinacija bogastva ali ekonomskega blagostanja, višanja izobrazbe prebivalstva, urbanizacije in industrializacije, sproža v (emancipiranih) posameznikih in skupinah zahteve po političnih reformah in je lahko vzrok za širše politično in ekonomsko nezadovoljstvo. Nadalje, ustaljeni demokratični režimi s svojimi pragmatičnimi in vključujočimi pristopi vplivajo na politično stabilnost bolj kot avtorski ali avtoritarni sistemi, pri čemer pa je pri slednjih ključna komponenta (ne)učinkovitost države, tj. kako država naslavlja in upravlja zahteve ljudi po političnih reformah in ekonomski dobrobiti za večji del skupnosti, kar posledično vpliva na politično pogojeno nasilje.

Tiruneh tem osnovnim dejavnikom dodaja še zunanje dejavnike, kot so npr. poraz v vojni, ekonomska kriza, politična ideologija in zunanja pomoč revolucionarnim gibanjem, ki imajo večinoma učinek sprožilcev revolucij.¹⁹ Le-ti ob predhodnem vplivu kombinacije ekonomskih, političnih in socialnih dejavnikov na nezadovoljstvo množic slednje pretvorijo v aktivni izbruh revolucije.

Tiruneh nadalje ločuje med sprožitvijo in uspešnostjo revolucije in med dvema vzorcema revolucij, spontanimi in načrtovanimi. Sprožitev se navezuje na začetek revolucije – inicialni javni upor, ki ga determinirajo predhodni ekonomski razvoj, vrsta vladajočega režima, (ne)učinkovitost državnega aparata in zunanji dejavnik sprožitve; uspešnost pa je videna kot rezultat sprožitve v smislu doseganja dejanske spremembe starega političnega in ekonomskega sistema. Če v ozadju sprožitve ni razvidnega delovanja organiziranih skupin, govorimo o spontanah revolucijah, če pa je to delovanje prisotno, govorimo o načrtovani obliki revolucij. Uspešnost spontanah revolucij naj bi bila nadalje povezana s priključitvijo oziroma podporo vojske javnemu (revolucionarnemu) upor, pri načrtovanih revolucijah pa Tiruneh predpostavlja, da vojsko porazijo gverilske (revolucionarne) vojne formacije, kar je običajno povezano z močno organiziranostjo revolucionarnih gibanj, sredstvi in (javno) podporo, ki jih le-ta imajo, in ideologijo, ki jih motivira.²⁰

¹⁸ Gizachew Tiruneh, »Social Revolutions: Their Causes, Patterns, and Phases«, *SAGE Open* 4, št. 3 (2014).

¹⁹ Tiruneh, »Social Revolutions: Their Causes, Patterns, and Phases«, 8.

²⁰ Prav tam, 9.

Razločevanje med spontanostjo oziroma načrtovanostjo revolucije se na neki način ujema s poglobitnimi akterji ene ali druge oblike revolucije – v primeru spontane govorimo o množici, v primeru načrtovane pa o delovanju družbenih gibanj. Razločevalno lahko torej množice vidimo kot spontane oblike kolektivitete, družbena gibanja pa kot strukturirane in inetencionalno usmerjene kolektivitete. Pri spontanah revolucijah so družbena gibanja prej posledica kolektivnega delovanja, pri načrtovanih pa jih lahko vidimo kot vzrok in posledico.

Če vidike strukturne perspektive kolektivne akcije preslikamo v rusko stvarnost začetka 20. stoletja, so predhodni dejavniki ekonomskega razvoja, in sicer industrializacije, urbanizacije, porasta izobraževanja in birokratskega aparata, prišli v kolizijo z absolutističnim (avtoritarnim) carskim režimom, ki se v konfliktnih in kriznih situacijah ni znal odzvati učinkovito, da bi blažil razraščajoče tenzije. V letu 1905 je kombinacija ekonomske krize in poraza v vojni z Japonsko sprožila spontano revolucionarno dogajanje, ki pa ni bilo uspešno, saj je carskemu režimu stala ob strani vojska, ki je upor zatrla. Podobna situacija se je ponovila v letu 1917, ko je ruski imperij doživljal poraz v prvi svetovni vojni, vojska je bila demoralizirana in se ni jasno postavila proti ljudstvu oziroma je v odločilnih trenutkih ljudski upor podprla (kot je to bil vsekakor primer v februarški revoluciji v mestu Sankt Peterburg). Pri tem obstaja razlika glede na leto 1905 tudi v tem, da so tako v februarški, še bolj pa v oktobrski revoluciji leta 1917, v ozadju javnega kolektivnega vrenja obstajale znatno bolje organizirane, splošno javno podprte in (javno) politično močne skupine, gibanja in stranke. Če februarška revolucija ob tem vseeno ohranja vidik spontanosti skozi sam potek revolucije in širšo konsenzualnost gibanj in strank v ozadju (ki jo je med drugim oplajal tudi neuspeh upora leta 1905), pa pri oktobrski lahko prej govorimo o načrtovani obliki revolucije, ki so jo vodili boljševiki oziroma skozi svoje delovanje v sovjetih injicirali. Pri tem sta jim bili v izdatno pomoč organiziranost in ideologija.

Če socialno-strukturni vidik razloži mehanizme, zakaj na nivoju kolektivitete prihaja do socialnih sprememb skozi kolektivno akcijo, ali v našem primeru bolj natančno, revolucijo, pa ne odgovarja na vprašanje, kako posamezniki sestavijo to kolektiviteto, ki jo odlikuje usmerjeno in sinhronizirano delovanje, o čemer bomo govorili v nadaljevanju.

Subjektivne perspektive kolektivne akcije

Osredotočenost na bližnje, socialnopsihološke determinante kolektivne akcije je historično nedavnejše početje. Za razliko od strukturnih (objektivnih) perspektiv je v subjektivnih predpostavka, da se ljudje odzivajo na subjektivni

občutek (zaznavo) pomanjkanja, ki sicer lahko do različne stopnje izvira iz objektivnih okoliščin, vendar slednje pri tem niso nujni pogoji.²¹

Zagotovo je eden prvih, ki je opisal psihološko delovanje v množici in posebej v revolucionarnih skupinah le Bon, pri čemer je pozornost posvetil neracionalnemu in neprostoVOLjnemu delovanju ljudi v kolektiviteti.²² V perspektivi posamičnih akterjev kolektivne akcije, v povezavi slednje z osebno strukturo, pa obstaja plejada avtorjev, ki so svoj navdih neposredno ali posredno vezali na psihoanalitični pristop. Bistveno pri teh avtorjih je, da se osredotočajo na posamezne osebnosti, revolucionarje, pri katerih se osebna (psihološka) dinamika prenese na javne, zunanje (družbene) odnose. Osebne psihološke izkušnje so tako v jedru vseh javnih političnih akcij.²³

Indikativno Wolfenstein skozi analizo osebnih zgodovin znanih revolucionarjev (Lenina, Trockega, in Gandhija) išče v njihovem javnem delovanju izvore predhodnih psihičnih tenzij, ki se naslanjajo na nerazrešene ambivalentne odnose do njihovih staršev, tj. očetov.²⁴ Ojdipovska situacija hkratnega občudovanja in sovraštva očeta je pri revolucionarjih po Wolfensteinu še posebej intenzivna in sproža notranji konflikt med bazičnimi impulzi in ekstremnimi občutenji krivde. Revolucionarji to tenzijo prenesejo v odraslo dobo in jo razrešijo s premestitvijo v javno politično delovanje. Agresija se usmeri v figuro, ki pooseblja javno avtoriteto (npr. car, kralj, diktator), občutenja naklonjenosti pa se prenesejo na revolucionarne soborce in na skupnost. S premestitvijo konflikta na javno sfero revolucionar tako uresniči svojo identiteto.

Kraminick glede teh pristopov izpostavlja, da ima vseeno zadnjo besedo Freud. Premestitve revolucionarjeve notranje dinamike v razrešitev na javnem planu so namreč zgolj trenutne. Uporni sinovi (revolucionarji) namreč kmalu svoja dejanja obžalujejo in zato ponovno ustvarijo in glorificirajo avtoriteto (očeta).²⁵

Nadalje Kraminick naslavlja tudi dodatno vprašanje, ali se takšne revolucionarne osebnosti glede na število revolucij pojavljajo tako redko, ali pa preprosto ti dinamizmi, če so točni, niso nujni in zadostni pogoji za revolucije. Zaključuje, da je problem osebnostnih pristopov med drugim ta, da so precej

²¹ Van Zomeren, Postmes in Russell Spears, »Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives«, 505.

²² Gustave Le Bon, *Psihologija množic: Študija vsakdanjega mišljenja* (Ljubljana: UMco, 2016).

²³ Kraminick, »Reflections on Revolution: Definition and Explanation in Recent Scholarship«, 58.

²⁴ E. Victor Wolfenstein, *The Revolutionary Personality: Lenin, Trotsky, Gandhi* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1967).

²⁵ Kraminick, »Reflections on Revolution: Definition and Explanation in Recent Scholarship«, 59.

samozadostni, saj ne dopuščajo dodatnih vprašanj in lahko pojasnijo pravzaprav vse. Če naj bi za Lenina veljalo, da je v ozadju njegovega revolucionarnega delovanja ambivalenten odnos do očeta, kjer se spajata močno sovraštvo in pozitivna občutenja občudovanja do očeta, pa pri Trockem in Gandhiju stežka najdemo ta dinamizem, toda Wolfenstein pri tem izpostavlja, da lahko zavračanje očeta povzroči tudi predhodno pretirano občudovanje le-tega.²⁶

Glede na predhodne strukturne (objektivne) vidike kolektivne akcije je v povezavi strukturnih in psiholoških dejavnikov zanimiv Gurr, ki je skupinsko (agresivno) delovanje povezal s skupinsko pogojeno motivacijo.²⁷ Osrednjo vlogo pri spoju obojega predstavlja frustracija, ki z negativnimi občutenji sproža agresivno vedenje, za frustracijo pa je odločilnega pomena relativna deprivacija, tj. zaznana razlika med tem, kaj ljudje mislijo, da bi morali dobiti, in tem, kar dejansko dobijo. Gurr na nivo psihološkega pomakne Daviesovo razlikovanje med pričakovano zadovoljitvijo in dejansko zadovoljitvijo, pri čemer se bolj kot na potencialne izvore te diskrepance osredotoča na dejavnike, ki vplivajo na moč agresivnih odgovorov na relativno deprivacijo in spremenljivke, ki prevajajo jezo v odkrito nasilje.²⁸ Za razliko od psihoanalitičnih in osebno orientiranih avtorjev je pri Gurru v ospredju socialnopsihološka analiza, ki vidike situacije, v kateri se znajdejo (različni) posamezniki, prevaja v enoznačno (agresivno) delovanje posameznikov.

Celoviteje pa subjektivne vidike kolektivne akcije na pregledu številnih predhodnih študij in pristopov razčlenjujejo van Zomeren, Postmes in Spears v svojem integrativnem modelu socialne identitete v kolektivni akciji (oz. v original "Integrative Social Identity model of collective action" ali okrajšano SIMCA).²⁹

Po modelu SIMCA so v ozadju kolektivne akcije tri subjektivne spremenljivke, in sicer zaznana krivica, zaznana učinkovitost in občutek socialne identitete.

Zaznana krivica se navezuje na že predhodno, v strukturnih perspektivah izpostavljeno pomanjkanje, kjer pa je bolj kot objektivno stanje pomemben subjektivni, zaznani občutek pomanjkanja. V tem se s konceptualizacija Gurra nadgradi v teorijo relativne deprivacije, ki se osredinja na subjektivno doživljanje nepravčnosti prikrajšanih skupin. Občutenje deprivacije oziroma pomanjkanja je tako posledica socialne primerjave s specifičnimi drugimi,

²⁶ Prav tam, 60–62.

²⁷ Ted R. Gurr, »Psychological Factors in Civil Violence«, *World Politics* 20 (1968): 245–279.

²⁸ Kraminick, »Reflections on Revolution: Definition and Explanation in Recent Scholarship«, 55.

²⁹ Van Zomeren, Postmes in Russell Spears, »Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives«.

tistimi, ki predstavljajo referenčno točko primerjave, in sicer bodisi neposredno z drugimi (privilegiranimi) skupinami ali posredno preko primerjave s stanjem lastne skupine v časovni perspektivi, tj. s stanjem skupine, ki ji pripadamo, v preteklih, boljših časih. Če se namreč pripadniki zapostavljene skupine primerjajo s skupino, ki ima še slabši status od njihove, ne bodo občutili kolektivne deprivacije in se bodo težka odločili za delovanje, ki bi izboljšalo njihovo situacijo.³⁰ Prav tako pa je pomembna primerjava znotraj skupine, kjer posamezniki občutenja deprivacije drug drugemu okrepijo. Zaznava pomanjkanja nadalje generira občutenja nepravčnosti oziroma krivice in spremljajoča intenzivna negativna afektivna stanja (npr. jeze), ki služijo kot močan motivator delovanja.

Van Zomeren in sodelavci izpostavljajo, da je treba glede na predhodne študije ločevati med strukturno in naključno sproženim pomanjkanjem. Pri strukturnem pomanjkanju je socialna skupina ali kategorija, ki ji posameznik pripada, v socialno-strukturno nižjem statusu in potencialno deležna diskriminacije (npr. v družbi zapostavljena skupina), naključno pomanjkanje pa je ustvarjeno v spletu okoliščin konkretne situacije (npr. nenadno poslabšanje razmer zaradi zloma borze).³¹ Strukturno pomanjkanje je za posameznike psihološko večja obremenitev, saj deluje kot trajnejša oblika zapostavljenosti in je povezano s posameznikovim samodefiniranjem in samovrednotenjem. Kot nekako privzet stabilen vidik socialnega sistema zatorej težje rezultira v kolektivni akciji zapostavljene skupine, hkrati pa ga je tudi težje spremeniti, saj kakršna koli težnja po spremembi statusa zapostavljene skupine sproža odpor skupin z večjo socialno močjo, pri čemer imajo zapostavljene skupine tudi manj razpoložljivih načinov oziroma sredstev za lastno uveljavljanje. Van Zomeren in sodelavci pri tem izpostavljajo velik pomen organiziranih struktur (družbenih gibanj) v soočanju s strukturno generiranim pomanjkanjem.

Naslednji vidik v instrumentalni razlagi kolektivne akcije po SIMCA je zaznana učinkovitost, ki se navezuje na občutek nadzora, vpliva, moči, uspešnosti za spremembo problemske situacije, v kateri se določena skupina nahaja.³² Višja zaznava učinkovitosti delovanja skupine namreč odslilkava prepričanja članov te skupine, da bodo preko ustreznega skupinskega delovanja dosegli zastavljene cilje, oziroma jim daje občutek kolektivne moči, na podlagi katere verjamemo, da so zmožni spremeniti situacijo in usodo lastne skupine. Pomembno vlogo v mobiliziranju in generiranju zaznave učinkovitosti

³⁰ Wright, »Strategic Collective Action: Social Psychology and Social Change«, 418.

³¹ Van Zomeren, Postmes in Russell Spears, »Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives«, 509.

³² Prav tam, 513.

v navezavi na kolektivno akcijo imajo nastajajoča ali organizirana politična združenja, konkretneje družbena gibanja, ki predstavljajo ključni dejavnik aktivacije ljudi.

Osrednji dejavnik v modelu SIMCA, ki konceptualno spaja predhodna vidika, je občutek socialne identitete, ki po avtorjih predstavlja subjektivni občutek identifikacije s skupino, ki ga doživljajo člani skupine. Bistvenega pomena za razlago dinamike socialne identitete v kolektivni akciji je Tajflova teorija socialne identitete (v originalu Social Identity Theory; SIT), ki predpostavlja, da ima skupina, s katero se posamezniki identificirajo, pomemben vpliv na njihovo samovrednotenje. Po Tajflu je namreč socialna identiteta »... del posameznikovega pojmovanja sebe, ki izhaja iz vednosti, vezane na posameznikovo pripadnost socialni skupini (ali skupinam) in hkratne vrednosti in emocionalne pomembnosti te pripadnosti«. ³³

Pri tem se postavlja vprašanje, zakaj bi se ljudje identificirali s skupinami, ki so zapostavljene ali imajo nizek socialni status. SIT na to odgovarja glede na tri socialno-strukturne vidike – prepustnost skupinskih mej, legitimnost medskupinskih razmerij in njihova stabilnost. Prepustnost skupinskih mej omogoča članom skupine, da preidejo iz lastne skupine v skupino z višjim statusom; če pa ni tako, in so meje neprepustne, je večja verjetnost, da so posamezniki vpleteni v socialno kompeticijo, katere najčistejša oblika je kolektivna akcija. Če nadalje člani skupin z nizkim statusom zaznavajo status skupine kot nelegitimen in nestabilen, se bodo znatneje identificirali z lastno skupino in s tem se bo povečala verjetnost kolektivne akcije, s katero bi spremenili status skupine. ³⁴

Wright podobno ob predpostavki neprepustnih mej socialnih skupin in kombinaciji ocene legitimnosti in stabilnosti razgrajuje štiri možnosti glede delovanja članov prikrajšane skupine. Če gre za prepoznavanje pozicije lastne skupine kot legitimne ali nelegitimne in stabilne, bo v obeh primerih najverjetnejša strategija skupine neakcija. V primeru legitimne in stabilne pozicije bo najverjetnejša strategija kolektivna normativna akcija in v primeru nelegitimne in nestabilne pozicije nenormativna kolektivna akcija. ³⁵

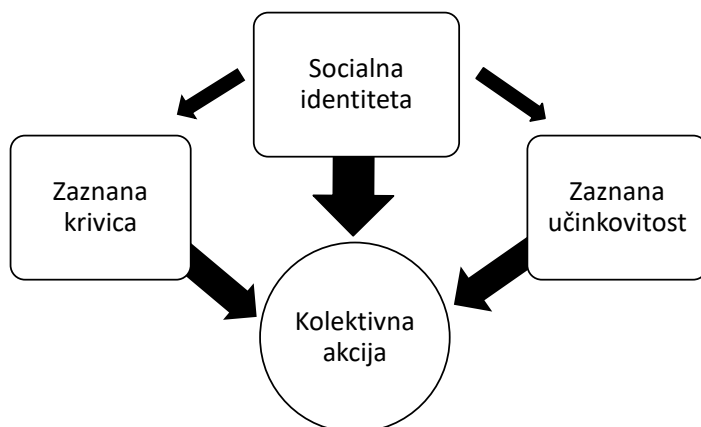
Še izrazitejšo moč v generiranju kolektivne akcije ima po modelu SIMCA identifikacija z organiziranim družbenim gibanjem, saj gre v tem primeru za politizirano identiteto, ki ima večji aktivistični potencial.

³³ Henri Tajfel, *Differentiation Between Social Groups* (London: Academic Press, 1978), 63.

³⁴ Van Zomeren, Postmes in Russell Spears, »Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives«, 507.

³⁵ Wright, »Strategic Collective Action: Social Psychology and Social Change«, 410.

Po van Zomerenu in sodelavcih je socialna identiteta v konstalaciji omejenih treh dejavnikov modela SIMCA centralni prediktor kolektivne akcije, zaznana krivica in učinkovitost pa predstavljata primerjalno distalnejša dejavnika, pri čemer pa ima socialna identiteta tudi funkcijo psihološke povezave med njima. Integrirani SIMCA model je predstavljen na sliki 1.

Slika 1: Model kolektivne akcije SIMCA³⁶

Avtorji SIMCA modela pa nadalje predpostavljajo dvostopenjskost procesa, kjer na prvi stopnji socialna identiteta, skupinske negativne emocije in skupinska učinkovitost skupno determinirajo, ali se bodo ljudje aktivirali v kolektivni akciji, na drugi stopnji pa dejanska participacija v kolektivni akciji (in interakcija z drugimi aktivisti) politizira socialno identiteto ljudi, da se le-ti začnejo zavedati svoje vključenosti v delovanje širše družbe.

Dvostopenjskost SIMCA modela pa ima uporabno vrednost v razlagi naključno sproženega ali strukturnega pomanjkanja. Pri prvem naključno sproženi dogodki in situacija aktivirajo socialno identiteto, ki nadalje aktivira skupinske emocije in akcijo in je skupna moč vseh treh dejavnikov pri tem odločilna, saj ne obstaja predhodna strukturirana oblika ali že uveljavljena socialna identiteta. Kolektivna akcija v primeru strukturnega pomanjkanja pa je bolj vezana na drugo stopnjo, kjer se že uveljavljena socialna identiteta preoblikuje v politizirano obliko in prevzame odločilno vlogo pri generiranju kolektivne akcije.

Ob pojasnjevanju dinamike prve stopnje je zanimiv pristop Smithove in sodelavcev, in sicer model nastajajoče povezave identitete in norm (v originalu

³⁶ Prirejeno po van Zomerem, Postmes in Russell Spears, »Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives«.

Identity–Norm Nexus (INN) Formation Model).³⁷ Po omenjenem modelu se nova gibanja ne določajo iz predhodnih skupin, ideologij, kategorij ali identitet, ampak je vezno vodilo skupna želja po socialni spremembi. Namesto da bi ta gibanja prevzela norme, vedenja in stališča obstoječih skupin, se kolektivno odločijo o novem načinu delovanja in prav udeležba v kolektivni akciji predstavlja vidik nove socialne identitete, katere osnovno vodilo je socialna sprememba. Identiteta predstavlja motivacijsko osnovo za delovanje, norme pa okvir razumevanja, kakšne so primerne akcije. Pri tem lahko dodatno kot pomemben člen nastajanja socialne identitete proces simbolizacije, skozi katerega dogodki, pogoji, artefakti in ljudje dobijo določen pomen in postanejo objekt kognitivnih in afektivnih usmeritev.³⁸ Proces poteka po razpršeni neformalni komunikacijski mreži, skupine pa v njem konstruirajo svoj pogled na svet in akcijske usmeritve.

Če prenesemo stopenjskost kolektivne akcije po modelu SIMCA v konkretni kontekst, lahko prav v tem vidimo tudi razliko med rusko vstajo leta 1905 in revolucionarnimi dogodki v letu 1917. Februarska in oktobrska revolucija sta prav zaradi zatrtja vstaje leta 1905 še znatneje politizirali družbena gibanja in stranke, ki so skozi jasnejšo politizirano identiteto izrisovali lastno zapostavljenost in s tem generirali kolektivne (negativne) emocije svojim pripadnikom. Proces simbolizacije in uokvirjanja revolucionarne identitete so med drugim podkrepile govorice, revolucionarna glasba, jezik in ostala simbolika.³⁹ Še izrazitejša v tem prepletu politizirane socialne identitete, intenzivnih občutenj krivice in hkrati zaznave lastne učinkovitosti je bila stranka boljševikov.

Na mikro ravni socialno psiholoških eksperimentalnih študij lahko kot zanimivost ob tem navedemo nedavno raziskavo Bocchiara in Zimbarda (2017), v kateri sta avtorja obravnavala dinamiko neposlušnosti nepravilni avtoriteti.⁴⁰ Neposlušnost je bila prisotna pri udeležencih z nižje izraženo de-

³⁷ Glej npr.: Laura G. E. Smith, Jeffrey Gavin in Elise Sharp, »Social Identity Formation during the Emergence of the Occupy Movement: Social Identity Formation during Occupy Wall Street«, *European Journal of Social Psychology* 45, št. 7 (2015); Laura G. E. Smith, Emma F. Thomas in Craig McGarty, »We Must Be the Change We Want to See in the World: Integrating Norms and Identities through Social Interaction: The Identity–Norm Nexus«, *Political Psychology* 36, št. 5 (2015).

³⁸ Deana A. Rohlinger in David A. Snow, »Social Psychological Perspectives on Crowds and Social Movements«, v: *Handbook of Social Psychology*, ur. John Delameter (New York: Springer, 2006), 516.

³⁹ Glej npr.: Orlando Figes in Boris Kolonitskii, *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917* (New Haven, CT: Yale University, 1999).

⁴⁰ Piero Bocchiaro in Philip Zimbardo, »On the Dynamics of Disobedience: Experimental Investigations of Defying Unjust Authority«, *Psychology Research and Behavior Management* 10 (2017).

sno avtoritarnostjo in se je prej pojavljala v fizični bližini drugih upornikov, če je avtoriteta podala več zahtev in če je obstajala evidenca predhodnega nasprotovanja krivici.

SIMCA model je vsekakor eden izmed najnovejših razlagalnih modelov kolektivne akcije na socialno psihološki ravni, konkretnije na nivojih medskupinske, skupinske in medosebne interakcije. Njegovi avtorji ne zanikajo pomena širših sistemskih vplivov, izpostavljajo pa, da naj bi bili širši strukturni dejavniki, ki vključujejo tudi zgodovino in ideologijo, medirani preko psiholoških procesov. Ob tem pa po prepričanju avtorjev kolektivne akcije nikakor ne smemo razumeti v socialnem vakuumu, ampak je treba ob (socialno) psiholoških procesih upoštevati socialni kontekst, ki ga opredeljujejo historični, socialni in politični dejavniki.⁴¹

NAMESTO ZAKLJUČKA: ZAKAJ JE RUSKA REVOLUCIJA POSEBNA IN KAKŠNA JE SPLOH BILA?

Rusko dogajanje zgodnjega dvajsetega stoletja je vsekakor imelo bistven pomen za svetovno zgodovino preteklega stoletja. In kolikor objektivne in subjektivne perspektive v razumevanju kolektivne akcije prispevajo k dodatni osvetlitvi in razumevanju takratnega dogajanja, je pravzaprav bolj bistveno obratno – kolikor je sama ruska revolucija prispevala k izgradnji različnih širših, strukturnih modelov, in ožjih, socialno psiholoških modelov kolektivne akcije.

Če povzamemo po Wrightu, je pot kolektivne akcije precej kompleksna, saj se morajo posamezniki najprej prepoznati kot pripadniki skupine, nato morajo v procesu medskupinske primerjave občutiti deprivacijo ali krivico, nadalje spoznati, da ni možna individualna mobilnost med skupinami, da je položaj skupine, ki ji pripadajo, nelegitimen, nazadnje, da se status hierarhije med skupinami lahko spremeni in da ima skupina, ki ji pripadajo, sposobnost doseči to spremembo.⁴² Iz vsega tega je verjetno razumljivo, da so kolektivne akcije nasploh relativno redke, vsekakor pa to še posebej velja za revolucijo kot najcelovitejšo obliko kolektivne akcije. In zato lahko tudi za rusko revolucijo potrdimo, da je seveda nekaj posebnega.

Ob tem pa je treba priznati, da obstaja določena zadrega, kako rusko dogajanje v začetku dvajsetega stoletja razmejiti na določene sekvence in v tej

⁴¹ Van Zomeren, Postmes in Russell Spears, »Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives«, 525.

⁴² Wright, »Strategic Collective Action: Social Psychology and Social Change«, 425.

maniri govoriti o vstaji leta 1905, februarški in oktobrski revoluciji v letu 1917. Če ima, poenostavljeno, prvo dogajanje vse attribute neuspele revolucije, je demarkacija pri ostalih dveh mnogo manj jasna. Kdaj se je februarska revolucija zaključila, ali se je, ali je bila neuspešna, ali predstavlja oktobrska povsem drugo revolucijo, ali zgolj stopnjevanje februarskega dogajanja, so samo neka-tera izmed potencialnih vprašanj, ki pravzaprav posredno ponujajo eleganten izgovor, da moramo leto 1917 resnično obravnavati kot sicer fazni, a vendarle proces. In če bi nas v logiki vprašanja o uspešnosti revolucije zanimalo, kakšni so rezultati revolucije iz današnje perspektive, to najbolje ponazarja uradna drža ruske države ob 100-letnici revolucije, ki se od kakršne koli obeležitve distancira. Ameriški zgodovinar Corney je leta 1998 zapisal, da se oktobrska revolucija ni najprej zgodila, da bi bila kasneje napisana, ampak se je zgodila skozi proces pisanja. Kot pravi, je doživeta in razumljena skozi proces spominjanja.⁴³ Zatorej lahko brez zadrege verjamemo Eisensteinovemu filmu *Oktobar* iz leta 1928.

VIRI IN LITERATURA

Monografije

Orlando Figes, *Tragedija ljudstva. Ruska revolucija 1891–1924*. Ljubljana: Modrijan, 2013. (original: *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891–1924*. London: Jonathan Cape, 1996).

Orlando Figes, Boris Kolonitskii, *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917*. New Haven, CT: Yale University, 1999.

Gustave Le Bon, *Psihologija množic: Študija vsakdanjega mišljenja*. Ljubljana: UMco, 2016. (original: *The Crowd: A Study of the Popular Mind / Psychologie des Foules*. 1895).

David A. Locher, *Collective Behavior*. Upper Saddle River, N. J.: Prentice Hall, 2002.

Neil J. Smelser, *Theory of Collective Behavior*. Glencoe, Ill.: Free Press, 1962.

Henri Tajfel, *Differentiation Between Social Groups*. London: Academic Press, 1978.

Ralph H. Turner, in Lewis M. Killian. *Collective Behavior*. Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall, 1957.

Victor E. Wolfenstein, *The Revolutionary Personality: Lenin, Trotsky, Gandhi*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1967.

⁴³ Frederick C. Corney, »Rethinking a Great Event: The October Revolution as Memory Project«. *Social Science History* 22, št. 4 (1998): 407–408.

Članki

Piero Bocchiaro, Phillip Zimbardo. »On the Dynamics of Disobedience: Experimental Investigations of Defying Unjust Authority«. *Psychology Research and Behavior Management* 10 (2017): 219–229.

Frederick C. Corney, »Rethinking a Great Event: The October Revolution as Memory Project«. *Social Science History* 22, št. 4 (1998): 389–414.

James C. Davies, »Toward a Theory of Revolution«. *American Sociological Review* 27, št. 1 (1962): 5–19.

Ted R. Gurr, »Psychological Factors in Civil Violence«. *World Politics* 20 (1968): 245–279.

Isaac Kraminick, »Reflections on Revolution: Definition and Explanation in Recent Scholarship«. *History and Theory* 11, št. 1 (1972): 26–63.

William E. Lipsky, »Comparative Approaches to the Study of Revolution: A Historiographic Essay«. *The Review of Politics* 38, št. 4 (1976): 494–509.

Deana A. Rohlinger, David A. Snow, »Social Psychological Perspectives on Crowds and Social Movements«. V: *Handbook of Social Psychology*, ur. John Delameter, 503–527. New York: Springer, 2006.

Laura G. E. Smith, Jeffrey Gavin, Elise Sharp, »Social Identity Formation during the Emergence of the Occupy Movement: Social Identity Formation during Occupy Wall Street«. *European Journal of Social Psychology* 45, št. 7 (2015): 818–832.

Laura G. E. Smith, Emma F. Thomas, Craig McGarty, »We Must Be the Change We Want to See in the World': Integrating Norms and Identities through Social Interaction: The Identity-Norm Nexus«. *Political Psychology* 36, št. 5 (2015): 543–557.

Mark Snyder, Allen M. Omoto, »Social Action«. V: *Social Psychology: Handbook of Basic Principles*, ur. Arie W. Kruglanski, E. Tory Higgins, 940–961. New York: Guilford Press, 2007.

Gizachew Tiruneh, »Social Revolutions: Their Causes, Patterns, and Phases«. *SAGE Open* 4, št. 3 (2014): 1–12.

Martijn van Zomeren, Tom Postmes, Russell Spears, »Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives«. *Psychological Bulletin* 134, št. 4 (2008): 504–535.

Stephen C. Wright, Donald M. Taylor, Fathali M. Moghaddam, »Responding to Membership in a Disadvantaged Group: From Acceptance to Collective Protest«. *Journal of Personality and Social Psychology* 58, št. 6 (1990): 994–1003.

Stephen C. Wright, »Strategic Collective Action: Social Psychology and Social Change«. V: *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intergroup Processes*, ur. Rupert Brown in Sam Gaertner, 409–430. Malden, MA.: Blackwell Publishing, 2003.

THINKING THE RUSSIAN REVOLUTION THROUGH THE PERSPECTIVE OF A COLLECTIVE ACTION

Summary

The year 1917, which also influenced the whole last century, definitely is one of the most important years in Russia at the beginning of the 20th century. As with all attention-grabbing events that shaped the world history, there is one key question: what motivated individuals to activate in such a high number and to use numerous activities to create a collective action that caused drastic social and political changes in the then Russian society. The historical sequence distinguishes different points of view on the year 1917, which are consistent with differences between scientific disciplines. The early descriptive-narrative point of view is bound to history; the aspect of comprehensive structural-systematic factors of social changes and their consequences mostly to the tradition of sociology and political science; and the most recent perspective tries to deal with the collective action in the context of the most direct social interactions and socio-psychological mechanisms, which are also highlighting the then events in Russia.

DIE RUSSISCHE REVOLUTION DURCH DIE PERSPEKTIVE DES KOLLEKTIVEN HANDELNS DENKEN

Zusammenfassung

Das Jahr 1917 war in Russland eines der bedeutendsten Jahre am Anfang des 20. Jahrhunderts und dieses Jahr hatte auch Einfluss auf das ganze Weltgeschehen in vorigem Jahrhundert. Wie bei allen viel beachteten Ereignissen, die die Weltgeschichte prägten, stellt sich auch hier die Frage, was Einzelpersonen dazu führte, sich so zahlreich zu engagieren und die Welle des kollektiven Handelns, das so drastische soziale und politische Veränderungen in damaligen Russland verursachten, schlugen. In der historischen Sequenz unterscheidet man verschiedenen Behandlungsaspekte des Jahres 1917, die mit den Unterschieden zwischen den wissenschaftlichen Disziplinen übereinstimmen. Der frühe deskriptiv-narrative Aspekt ist sehr an die Geschichte gebunden; der Aspekt der ganzheitlichen struktural-systematischen Faktoren der gesellschaftlichen Veränderungen und deren Folgen an die Tradition der Soziologie und Politologie; und der neuste Aspekt versucht das kollektive Handeln im Kontext der direktesten sozialen Interaktion in sozial-psychologischen Mechanismen zu verstehen und darüber hinaus noch das damalige Geschehen in Russland zusätzlich zu erklären.

Vsebina erodiranega napisa na rimskem nagrobniku v Jakobskem Dolu

Leon Senčič*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 904:726.825(497.4Jakobski Dol)"652"

Leon Senčič: Vsebina erodiranega napisa na rimskem nagrobniku v Jakobskem Dolu.
Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 90=55(2019), 1, str. 84–87

Kopija, dobljena s prekritjem napisa s papirjem in drgnjenjem po njem s črno voščeno kredo, je omogočila branje do sedaj nečitljivega dela napisa in korekcijo dela, ki je že bil objavljen.

Ključne besede: Slovenija, Jakobski Dol, rimski nagrobnik, epigrafika, erodiran napis, metoda drgnjenja, razbranje

1.01 Original Scientific Article
UDC 904:726.825(497.4Jakobski Dol)"652"

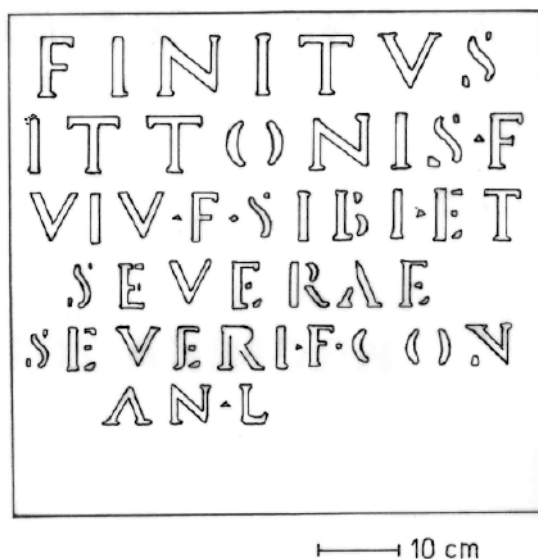
Leon Senčič: Contents of Eroded Inscription on a Roman Tombstone in Jakobski Dol.
Review for History and Ethnography, Maribor 90=55(2019), 1, pp. 84–87

The copy, obtained by covering the inscription with paper and rubbing it with black pastel, enabled reading of the up to today unreadable part of inscription and the correction of the part that has already been published.

Key words: Slovenia, Jakobski Dol, Roman tombstone, epigraphy, eroded inscription, rubbing method, discerning

* Leon Senčič, dr. biol. znanosti, Kulturno-umetniško društvo Jakobski Dol, Oddelek za zgodovino, Zg. Jakobski Dol št. 6, SI – 2222 Jakobski Dol

Rimski nagrobnik, ki je vžidan v južno steno cerkve v Jakobskem Dolu, je zgrajen iz grobozrnatega belega pohorskega marmorja. Ima napis v velikosti 65 × 62 cm, ki ni bil v celoti čitljiv: FINITUS / TITIONIS F / VIV FEC SIBI / ET ...^{1 2 3} S ciljem, da bo prebran celoten napis, je bila najprej narejena kopija z metodo drgnjenja s črno voščeno kreda po papirju, s katerim je bil napis pokrit.⁴ Na kopiji so bile vidne svetle črke na pikčasti podlagi, saj je površina kamna hrapava z velikostjo zrn 1–2 mm. Fotografija celotnega napisa bi bila zelo nejasna, zato je bila narejena risba, ki je prikazana na sliki 1. Tudi drugi avtorji predstavljajo slabo ohranjene antične napise v obliki risbe.⁵

Slika 1: Risba napisa na rimskem nagrobniku v Jakobskem Dolu (risba: Leon Senčič).

Z izpeljavo okrajšav, ki so v oklepajih, se besedilo napisa glasi:

Finitus

Ittonis f(ilius)

viv(us) f(ecit) sibi et

Severae

5 Severi f(iliae) con(iugi)

an(norum) L.

¹ CIL III 5316.

² AIJ 119.

³ Stanko Pahič, *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah*.

⁴ Arthur Ernest Gordon, *Illustrated introduction to latin epigraphy*.

⁵ Danilo Breščak and Milan Lovenjak, The tombstone of two town magistrates of Celeia in the region of Neviodunum.

Predhodno objavljena vsebina napisa⁶ ima naslednje razlike:

- 2. vrstica: na začetku manjka črka I, za prvo črko T je črka I, za drugo črko T je črka I (namesto Ittonis je Titonis).
- 3. vrstica: za črko F sta črki E in C (namesto F je FEC), manjka beseda ET.
- 4. vrstica: na začetku je beseda ET, nadaljnje besedilo manjka.

Prevod: Finit, Ittonisov sin, je za življenja dal narediti (spomenik) sebi in ženi Severi, Severovi hčerki, stari 50 let.

Na območju Slovenije najdemo ime Finitus na nagrobniku lapidarija v Celju.⁷ Priimek Ittonis je prisoten na spomeniku, ki je vzidan v antična vrata v Celju. Med šestimi družinskimi člani je tudi hči Finita Ittonis, osvobojenka, stara 40 let.⁸ Ime Severa se nahaja na spomeniku, ki je vzidan v semenišču v Ljubljani.⁹ Priimek Severus (2. sklon: Severi) se nahaja na dveh spomenikih v Narodnem muzeju v Ljubljani.¹⁰

Ker pri imenu Finita Ittonisa manjka prenamen, lahko napis okvirno datiramo v konec 2. stoletja ali prvo polovico 3. stoletja.

VIRI IN LITERATURA

AIJ = Viktor Hoffiler, Balduin Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien 1: Noricum und Panonia Superior*. Zagreb, 1938.

Danilo Breščak and Milan Lovenjak, The tombstone of two town magistrates of Celeia in the region of Neviodunum. *Arheološki vestnik*, letnik 61, 2010, str. 295–310.

CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum*.

Arthur Ernest Gordon, *Illustrated introduction to latin epigraphy*. University of California Press, Berkeley, 1983, str. 30.

Vera Kolšek, *Celeia – kamniti spomeniki*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1967, slika 4, str. 10.

Stanko Pahič, *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah*. Pokrajinski muzej Maribor, 1995, str. 168.

RINMS = Marjeta Šašel Kos, *The Roman inscriptions in the National museum of Slovenia / Lapidarij narodnega muzeja Slovenije* (Situla 35). Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 1997.

⁶ CIL III 5316; AIJ 119; Stanko Pahič, *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah*.

⁷ CIL III 5265; AIJ 57; Vera Kolšek, *Celeia – kamniti spomeniki*.

⁸ CIL III 5242; AIJ 51.

⁹ CIL III 3866; AIJ 192.

¹⁰ CIL III 3790; AIJ 129; RINMS 82; CIL III 3791; AIJ 130; RINMS 83.

CONTENTS OF ERODED INSCRIPTION ON A ROMAN TOMBSTONE IN JAKOBSKI DOL

Summary

The Roman tombstone on the wall in the church in Jakobski dol has an inscription that has already been dealt with in other papers, even though a part of it was unreadable: FINITUS / TITIONIS F / VIV FEC SIBI / ET ... With the method of covering the inscription with paper and rubbing it with black pastel, the whole inscription can now be read: FINITUS / ITTONIS F / VIV F SIBI ET / SEVERAE / SEVERI F CON / AN L.

DER INHALT DER INSCHRIFT DES ERODIERTEN RÖMISCHEN GRABSTEINS IN JAKOBSKI DOL/JAKOBSTAL

Zusammenfassung

Der römische Grabstein an der Wand in der Kirche in Jakobski Dol/Jakobstal enthält eine Inschrift, die schon in vorigen Berichten behandelt wurde und nur teilweise lesbar war: FINITUS / TITIONIS F / VIV FEC SIBI / ET ... Mit der Methode der Bedeckung der Inschrift mit Papier und das Reiben mit schwarzem Pastellstift ermöglichte das Lesen der ganzen Inschrift, die lautet: FINITUS / ITTONIS F / VIV F SIBI ET / SEVERAE / SEVERI F CON / AN L.

Stilizacija oglasnih sloganov v medijskem oglaševanju

Drago Unuk*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 811.163.6'38:659.1

Drago Unuk: Stilizacija oglasnih sloganov v medijskem oglaševanju. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 90=55(2019), 1, str. 88–108

Oglasni slogani predstavljajo oglaševalski žanr publicističnega funkcijskega stila sporočanja. Jezikovno-stilna oblikovanost je usmerjena na senzorno-emocionalno kognitivno odzivanje naslovnikov. Imajo kratko in jedrno obliko, jedrnato in jasno misel, privlačno stilizirano zvočno podobo, pripadajo kolektivnemu spominu. Osnovna zasnovanost je v ponavljanju in variiranju. Namen je, da si naslovniki oglasni slogan zapomnijo v zvezi slogan – blagovna znamka. Oglasni slogani odražajo banalnost vsakdanjosti potrošniške družbe in jo obenem soustvarjajo.

Ključne besede: oglaševanje, televizijsko oglaševanje, oglasni slogan, stilizacija oglaševanja.

1.01 Original Scientific Article
UDC 811.163.6'38:659.1

Drago Unuk: Stylistisation of Advertisement Slogans in Media Advertising. Review for History and Ethnography, Maribor 90=55(2019), 1, pp. 88–108

Advertisement slogans represent the advertising genre of journalistic functional style communication. The linguistic-stylistic form concentrates on the addressees' sensory and emotional response. The slogans have a short and concise form, concise and clear idea, attractively stylised sensory image and they are part of collective memory. The basic design is repetition and variation. Their goal is that the addressees remember the

* Izr. prof. dr. Drago Unuk, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Oddelek za slovenske jezike in književnosti, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, dragounuk@gmail.com

advertisement slogan in the relation between the slogan and the trademark. Advertisement slogans reflect the banality of the everyday consumer society and are at the same time also co-creating it.

Key words: advertising, television advertising, advertisement slogans, advertising stylisation

UVOD

Pojav industrijske revolucije je ustvaril množičnost proizvodnje, istovrstnih izdelkov, proizvajalcev, ponudbe, kupcev in potrošnje. Zaradi naraščajoče konkurence se je oblikovalo še množično oglaševanje s posredniki – množičnimi mediji kot nosilci prodajnega sporazumevanja, tj. predvsem oglaševanja. Spreminjala se je tudi zasnova oglaševanja: od nevtralnega obveščanja o izdelku prek predstavljanja njegovih lastnosti in značilnosti glede na druge podobne ter konkurenčne izdelke do sodobnejše zasnove, ki pa temelji na umeščanju izdelka v na videz resnični svet vsakdanjega življenja posameznika, torej na konec poti izdelka od proizvodnje do posameznega kupca v neposredni resničnosti posameznikov. Z namenom ustvariti videz individualizirane naslovnosti potrošnje se je zgodil obrat; v množini izdelkov izpostaviti posamezni izdelek in v množici mogočih kupcev poiskati pot do posameznega stvarnega kupca. Zakriva se množičnost vseh oblik oglaševanja, saj se ustvarja videz načina življenja, ne pa oglaševanja, ki je odraz prodajanja in nakupovanja izdelka.

Množični mediji so posredniki povezanosti proizvajalec – kupec, to je tiskani (časopisi, plakati, brošure ipd.), avditivni (radio), avdiovizualni (televizija) in večpredstavnostni elektronski mediji (prenosni telefon, splet, tudi *interaktivna oz. pametna televizija* v sodobnosti). V sočasnosti je izrazita usmerjenost po večpredstavnosti (*multimedialnosti*) in dostopnosti enake vsebine prek različnih medijskih kanalov, torej prepletanje več medijev (*kombinirani mediji*, angl. *crossmedia*). Spremenjeno je tudi oblikovanje oglasa – le jezikovno podobo nadomesti združevanje jezikovnega in grafičnega ter slikovnega sporočila, v sočasnosti pa zlasti večpredstavnost sporočila, v kateri se besedilne, grafične, slikovne in avditivne sestavine povežejo v celoto. Izdelek ali storitev tako dobi še sporazumevalno razsežnost.

Prav televizija kot množični medij je spremenila množične medije z načinom stika z gledalci, tako da informacije posreduje v zasebni prostor množice posameznikov, da doseže večji krog naslovnikov, ima nanje obsežnejši in intenzivnejši vpliv. Tako se relativizira meja zasebno – javno. Oglaševanje obenem sooblikuje gospodarstvo, javno sporazumevanje, kulturo in jezik družbe. Po dostopnih podatkih raziskovalnega projekta *Mediana IBO*

je skupna vrednost oglaševalskega prostora v Republiki Sloveniji leta 2016 znašala milijardo evrov; delež tujih izdajateljev oglaševanja je bil 20 %. Prav televizija je dosegla največjo rast oglaševanja (skoraj 20 %), njen delež je kar 80 % (tj. 800 milijonov evrov). Očitna prevlada televizije v oglaševanju Slovenijo razlikuje od stanja v svetu, kjer sicer televizija še prevladuje, a je njen oglaševalski delež manjši (manj kot 40 %). Na vseh slovenskih spremljanih televizijskih programih je bilo leta 2016 predvajanih skupaj kar 63 milijonov oglasnih sekund oziroma v povprečju več kot 9.250 oglasov na dan. Povprečni časovni obseg spremljanja televizije je bil v povprečju 3 ure in 30 minut. (Agencija za komunikacijska omrežja in storitve RS [AKOS], 2018: 8–10) V zadnjem obdobju (2014–2018) pa se je zaradi spremembe v uporabi digitalne tehnologije spremenila medijska potrošnja v Sloveniji: televizija je sicer ostala medij z največjim dosegom, toda gledanost se je zmanjšala na 47 % leta 2018 (leta 2014 je bil delež 60 %), in to pri vseh generacijah, pri najmlajši generaciji najbolj. Vendar televizija z oglaševanjem spodbuja uporabo spletne trgovine in spletnih strani o izdelkih pri 41 % uporabnikov (2014 – 28 %). V sodobnosti je oglaševanje predvsem oglaševanje blagovnih znamk, potrošnik pa je z oglaševanjem povezan prek različnih medijev, tako oglaševanje poteka integrirano. (IPROM, Valicon, 2018)

Raziskava podaja fenomen oglasnih sloganov v avdiovizualnem množičnem mediju kot pogled vzajemnosti stilistike oglaševanja in pogovornosti. Gradivo za raziskavo – zbir 400 oglasnih sloganov je pridobljeno v obdobju od začetka leta 2016 do konca leta 2018 iz televizijskih oglasov televizijskih programov slovenske javne televizije oz. nacionalne televizije in programov slovenskih komercialnih televizijskih postaj glede na kriterij področja pokrivanja celotne Republike Slovenije (Gl. seznam v poglavju Viri in literatura, Drugi viri).

ČUSTVENO TRŽENJE

Namen oglaševanja je vplivanje na naslovnika in je seveda usmerjeno k spoznanevalnemu cilju, tj. k odločitvi o nakupu izdelka ali storitve. Nanjo vplivajo dejavniki neposredno, in to priklic blagovne znamke, prepoznavnost izdelka in zaznavanje kakovosti. Drugi dejavniki delujejo posredno, to so vrsta medija, mišljenje in kulturni simboli. Tržna zasnovanost temelji na družbenih vrednotah sodobne skupnosti, te pa – tudi v okviru množične kulture – omogočajo posameznikovo resničnost. V sodobnosti oglaševanje izhaja ob intelektualnih sestavinah oglaševanja še iz *čustvenega trženja*, ki usmerja odločanje o nakupu. Tovrstni oglasi pri ciljnem posamezniku vzbujajo odzive – osredotočenost na čustvene povezave v oglasu in prvine

njegove samozaznave, zlasti v povezanosti z vidnimi sestavinami oglasa. Sočasni oglasi imajo opazno več čustvene vsebine, z njimi izraziteje pritegujejo pozornost in usmerjajo prevladujoče motivacije nakupovalnih navad posameznikov. Čustvene sestavine vsebujejo dražljaje, ki ustvarjajo sorazmerno močna čustva (razpoloženja). Ta so zasnova za stvaritve vodenih odnosov in učinkovitosti oglasa. Čustvene sestavine oglasa zajemajo subjektivne občutke, vedénjske in duševnostne odzive ter pričakovane rezultate. Izhodišče je v tem, da so čustva pomembna posameznikova izkušnja. Usmerjenost oglasa na čustva prejemnikov se opira na spoznanja, da je potrošnik povezan s širšo družbo, ta pa je zaznamovana z vrednotami in potrebami potrošnikov. Potrošniška družba ima zase potrebne simbole, na katere pa je mogoče vplivati prek znakov, med njimi so tudi jezikovni znaki. Prav čustva so drugačna percepcija jezika in tako tudi razumevanje oglasa. Pravzaprav je zavest potrošnikov pod vplivom ustvarjanja predstav o izkušnjah, torej osmišljanje in razlaganje čustvenih dražljajev kot posameznikov pogled na svet. Posameznik v množičnosti enakih ali vsaj podobnih izdelkov na trgu ne izbira posameznega izdelka po potrebi ali intelektualni presoji, pač pa glede na povezanost s simbolnimi pomeni, ki so povezani s kulturnimi odnosi, čustvi in občutki. Postmodernistična družba je povezala izdelek z blagovno znamko na temelju čustvenega odnosa: tako tudi izdelek ali storitev potrošnik poveže z blagovno znamko. Ta vez je sorazmerno trdna. (Mai in Vu, 2015) Pri njej ima ključno vlogo pomnjenje.

Tradicionalni koncept spomina zajema senzorni, kratkoročni in dolgoročni spomin. Pozornost prenese senzorični dražljaj v delovni spomin, ponavljanje pa v trajnejši spomin. Štirikomponentni model kratkoročnega oz. delovnega spomina kaže, da vidna semantika tvori vidno-prostorsko predstavo, epizodni spomin z dolgoročnim spominom tvori povezanost različnih informacij, jezik pa ustvarja *fonološko zanko*. *Fonološka zanka* kaže nevrolško in psihološko povezanost verbalnega spomina glede na fonološko (slušno) in ortografsko (vidno) kodiranje. Pomembna je povezanost z glasovno (fonološko) shrambo govornih informacij, ki zajame 5–8 prvin in temelji na povezanosti z artikulacijo. (Baddeley, 2010)

Pomnjenje se opira predvsem na že znane besedno-glasovne enote in visoko pogostost ponavljanja le-teh. Gre zlasti za naše jezikovne izkušnje, omejitve količine enot in asociativno pomnjenje. (Jones in Macken, 2015) Videti je, da so sodobni večpredstavnostni oglasi večplastni in delujejo po načelu spominske asociativnosti: vzbuditi pozornost, aktivirati čustva, povezati izdelek z blagovno znamko. Pri tem se vzpostavi prenos (v oglasu pač le videza) izkušnje: prvi pojav je s pridruženimi vrednotami in čustvi v vsakdanjem življenju in asociativno podaja uporabno vrednost izdelka, drugi pojav ima pridružene informacije o kakovostni strani izdelka. Težišče predstavlja jezik,

ki na temelju pozitivnih sestavin obeh pojavov prek slogana poveže potrošnika z glasovnim in/ali grafičnim znakom, tj. z blagovno znamko.

Razlaganje kognitivnega dogajanja poteka prek kognitivne strukture oz. z *modelom kognitivnega odziva* (angl. *cognitive structure, cognitive response model* – CS/CRM), ki je zasnovan na dveh teoretičnih prvinah. Prva prvina se povezuje s teorijo stališč: kupci se odzivajo na prepričevalna sporočila tako, da si v mislih ustvarjajo konceptualne predstave in mnenja o določenem izdelku, nato pa vzpostavijo povezavo s svojimi drugimi mnenji in prepričanji. Model opredeljuje ta prepričanja kot kognitivne strukture, te imajo močan vpliv in so spremenljivke z visoko napovedljivo vrednostjo za stališča, nakupne namene in vplivajo na vedênje, saj vodijo k nakupu. Druga prvina je navezana na *model kognitivnega odziva*, ki proučuje kognitivne odzive kot odzivanje na sporočila, npr. spontano razmišljanje o nakupnih izkušnjah ipd. (Jerman in Završnik, 2018: 73).

OGLAŠEVANJE

Televizijski medij je množični medij, ki združuje tako vidno kot slušno dinamično posredovanje informacij ter se tako približuje adekvatnemu medčloveškemu sporazumevanju. Oboje je razvil v izjemno sugestivni množični medij ne samo za namen posredovanja objektivnih informacij in interpretiranja le-teh, pač pa tudi v oglaševalski medij. Z množičnim oglaševanjem je televizija tudi nosilec pomembnega prodajnega sporazumevanja z izjemno veliko količino oglaševalskih sporočil, ob tem pa še s stopnjevano intenziteto in izrazitostjo kakovosti oglasnih sporočil večja sporazumevalni medijski učinek predvsem prodajnih oglasov na množične uporabnike.

Zakon o avdiovizualnih medijskih storitvah določa, da »/a/vdiovizualno komercialno sporočanje oziroma razširjanje avdiovizualnih komercialnih sporočil pomeni objavlanje slikovnih podob z zvokom ali brez njega, ki so namenjene neposredni ali posredni promociji oziroma pospeševanju pravnega prometa blaga, storitev« idr. »Oblike avdiovizualnih komercialnih sporočil med drugim vključujejo televizijsko oglaševanje, sponzoriranje, televizijsko prodajo in promocijsko umeščanje izdelkov« (»Zakon o avdiovizualnih medijskih storitvah«, 2011: člen št. 3). »Televizijsko oglaševanje in televizijska prodaja morata biti jasno razpoznavna, tako da ju je mogoče razločiti od uredniško oblikovanih vsebin. Zato morata biti objavljena v posebnih blokih, tako da sta optično in zvočno jasno ločena od drugih programskih vsebin.« ([AKOS], 2018: 8–10)

Videti je mogoče uresničevanje hotenja, da so v zavesti uporabnikov prisotni samo tisti proizvajalci ali njihovi izdelki, ki so oglaševani. Velika in

deloma prevelika proizvodnost izdelkov daje na tržišče nove in nove izdelke, kar pa stopnjuje tudi dinamizem oglaševanja. V spremenjenih tržnih razmerah – tehnološki zmožnosti proizvodnje, prodajni strategiji in globalnosti trženja – prodajni izdelek pridobi še sporazumevalno sestavino: oglaševalsko sporazumevanje povezuje proizvajalca, izdelek/storitev, medij in uporabnika. V tehnološkem obdobju samo besedilo z informacijami o izdelku ni dovolj, aktivirajo se še avditivne in vizualne zmožnosti, ki z besedilom ustvarjajo večpredstavnostno sporočilo – oglas. V potrošniški družbi s potrošniško kulturo, tj. množično kulturo (*popkulturo*), ki je posredovana prav prek medijev, se razumske sestavine sporazumevanja združujejo s čustvenimi sestavinami in tako ustvarjajo večji sporazumevalni učinek. Čeprav se oglaševanje uresničuje prek množičnega medija, je usmerjeno na niz posameznikov – končnih uporabnikov izdelka/storitve. Poteka po obrazcu: pritegniti pozornost posameznikov; vplivati nanje, tako da pri njih vzbudi čustveni odziv; motivirati jih k odločanju o nakupu.

Oglaševanje je sodobna oblika in način sprejete ter uveljavljene sporazumevalne prakse v javni in zasebni praksi. Rezultat oglaševalske dejavnosti je oglas. Oglas je sporočilo kot oblika dejavnosti, ki prek množičnih medijev pridobiva prebivalstvo za potrošnjo stvari/storitev. Označuje ga ponavljalnost (*repetitivnost*). Oglas izrecno temelji na načelu spominske družljivosti dvojega: na izkušnji pozitivne vrednosti in čustvovanja, vezani na posamezni pojav, tj. oglaševalske vsebine, te pa se posredno združuje s kakovostjo drugega pojava, ki je izdelek ali storitev. Pri tem je posrednost besedilo ob drugih nejezikovnih sestavinah oglasa. Oglas je trenutno pomembno in zanimivo (aktualno) sporočilo. Oglas združuje značilnosti več sporočanjskih stilov (pogovornega, uradovnega, publicističnega, umetnostnega stila), tako da ne najdemo ne tipičnih ne prevladujočih sredstev funkcijskega stila oglasov (Zimny, 2014: 168–169). Ob nevtralnih jezikovnih sredstvih izstopajo izrazna (*ekspresivna*) sredstva vplivanja in sugeriranja ter sredstva pogovornosti, zaradi pogostosti ponavljanja oglaševanja pa zlasti *šablonizacija*, *stereotipija* in *klišejkost*. Zasnova oglasa je fikcija dogajanja, stanja in odnosov v njegovi vsebini. Celota je koherentna in zaključena. Namen je, da deluje kot *metonim* za vizijo sveta v predstavitvi izseka relativno resničnega sveta naslovnikov, saj je upodabljanje resničnosti metonimizacija tipa *del za celoto*. Oglas je seveda *metaforiziranje*, ki je umišljeno upodabljanje resničnosti sveta.

Oglaševanje je nasledek hiperprodukcije, zato je pomembna stilizacija oglasa, še zlasti oglaševalskega slogana, saj televizijsko posredovanega oglasa brez slogana v sočasnosti ni. V sodobnih oglasih oglaševalski slogan naslovnika povezuje z blagovno znamko proizvajalca/storitve izdelka ali posrednika (trgovca).

OGLASNI SLOGAN

Slogan je besedilo, ki je sporazumevalno še zadostno kot minimalno besedilo. Lahko je ali povezovalni in dopolnilni del/izsek oglasnega ali kakega drugega besedila in je vanj neposredno inkorporiran, vendar pa z njim ni slovnično povezan. Včasih govorimo o sloganu in *telesu besedila oglasa* (Vaičenonienė, 2006: 44) oz. o sloganu, ki je osamosvojena stavčna/nestavčna poved – ali samostojna ali na koncu besedila, torej *sovisni* in *prosti slogan* (Korošec, 2005: 134, 141–142).

Oglasni slogan je posebna oblika besedila, ki tvori zaprto sporočilno celoto. Zaznamuje ga zlasti minimalistični stil preprostosti, torej zmanjšanosti do najmanjše mogoče mere, tako obsega in oblike kot obvestilnosti (*informativnosti*). Namenskost oglasnega slogana je prodajalna, tako ima slogan uporabno naravnost: jedro predstavlja oglasna misel, ki je del oglaševanja blagovne znamke ali izdelka ali storitve. Slogan deluje povezovalno, torej v oglaševanju lahko kako misel povezuje z vsebino oglasa, katerega del je slogan, predvsem pa naslovnika povezuje s proizvajalcem/posrednikom, tj. z njegovo blagovno znamko ali izdelkom ali s storitvijo. Poleg tega je oglaševalski slogan lahko tudi dopolnjevalen – vsebinsko in funkcijsko dopolnjuje sporočilo oglasa. Oglasni slogan predstavlja oglaševalski žanr publicističnega stila sporočanja in je odraz časa, družbe in vrednot. Značilno je reproduciranje posameznega slogana v medijih, saj je njegova vloga zapomnitev in vzpostavljanje povezanosti predvsem z blagovno znamko. Oglasni slogan je nosilec blagovne znamke pri naslovniki oglaševanja.

Atributi slogana so: kratkost, naslovnost, jasnost, razumljivost, izvirnost, aktualnost in opaznost. Atributi delujejo na jezikovno-stilno oblikovanost, tako da je ta primerna in sprejemljiva za množično medijsko posredovanje in pri naslovniki oz. uporabniki. Kratkost je relativna lastnost oglasnega slogana, tj. pribl. od 4 do 10 (polno)pomenskih besed. Vidna je naslovnost ciljnega občinstva oglasa, ki je posredovan običajno prek množičnega medija. Stilizacija poteka na ravni *aktualizacije* jezikovnih sredstev: aktivirajo se razna zvočna, vidna, besedna, slovnična, pomenska, zgradbena in druga sredstva. Ker je dolžina oglasnega slogana omejena na nekaj besed oz. običajno na eno poved, je pozornost ustvarjanja oglasnega slogana usmerjena na učinkovitost sredstev na senzorno-emocionalno kognitivno odzivanje. Osnovna koncepta oglasnega slogana sta ponavljanje in variiranje (Mustéa, Stuart in Botella, 2015: 355). Poskuša se doseči izvirna ustvarjalnost, trenutna pomembnost in privlačnost slogana. Tako si naslovniki slogan lahko zapomnijo, in to prav v navezanosti slogan – blagovna znamka, torej tudi izdelek/storitev. Prav to pa je sporazumevalni namen slogana. Glede na prenosnik so slogani govorjeni ali pisani (v televizijskih oglasih nastopa oboje).

Naslovnost je lahko izražena eksplicitno z jezikovnimi sredstvi (ogovor, zaimek) ali je na videz odsotna, torej implicitna glede na delovanje oglaševanja, ki pa je vedno naslovno.

STILIZACIJA

Jezikovno so slogani s popolno jezikovno obliko (imajo popolno stavčno zgradbo in jezikovno urejenost) in drugi z okrnjeno oz. zaznamovano obliko (z nepopolno ali okrnjeno stavčno zgradbo, preoblikovano jezikovno urejenostjo ipd.). Stilizacija je ali eksplicitna z opaznimi (ekspresivnimi) stilističnimi sredstvi in učinki ali redko odsotna, tako da so slogani stvarni in z videzom objektivne obvestilnosti. Prvi so izrazito stilno zaznamovani, pri drugih je stiliziranost zakrita, a glede na stil sporočanja in vplivajsko vlogo niso nezaznamovani. Oglasni slogani so namreč avtorska besedila, narejena z namenom pritegovati pozornost že z zunanjo podobo.

Slogani tudi opazno spominjajo na frazeme v stavčni obliki. Vsebujejo jedrnatost in jasno misel, imajo kratko obliko in največkrat vpadljivo zvočno ali zgradbeno zasnovo. Namen je vplivanje: stilnost sloganov deluje tako, da posamezni slogani pritegujejo pozornost, pri vsakem pa si je celoto s ponavljanjem oglaševanja lahko zapomniti. Oglasni slogani kot frazemi pripadajo *kolektivnemu spominu*. Vendar ponavljajnost oglasnih sloganov povezuje uporabnike z blagovno znamko. V množičnem mediju, kot je televizija, nastopa množina oglasov in oglasnih sloganov, ki oglašujejo bodisi razne bodisi (še zlasti tržno tekmovalne) enakovrstne izdelke/storitve oz. blagovne znamke. Razumljivo je, da to spodbuja inovativnost ustvarjanja oglasnih sloganov, saj ti morajo v preobilju oglaševanja izstopati, da pritegnejo pozornost. Slogan kot oglaševalski pojav mora biti tako kratek, nasloven, jasen, razumljiv kot hkrati še izviren, aktualen in opazen. To zahteva posebno stilizacijo. Stilizacija zajema več različnih stilotvornih postopkov na raznih ravneh (Unuk, 2013). Videti je, da se v oglasnem sloganu združujejo prvine retoričnega in umetnostnega stila sporočanja (figure, tropi), torej jezikovna sredstva vplivanja, kar je sicer značilnost tudi publicističnega stila sporočanja.

Fonetična stilizacija

Gre za povezanost jezikovnih pojavov (fonemov, zlogov, besed, pomenov) in prijezikovnih ali nadosnovnih (*suprasegmentalnih*) pojavov (ton, naglas, ritem, evfonija). Videti je, da oglasni slogan zaznamuje predvsem zvočno figuriranje. Zvočni pojavi delujejo na emotivnost prejemnikov, torej na percepcijo,

pomensko dojemanje in asociativno zapomnitev slogana. Prav ritem omogoča, da si naslovnik lažje zapomni slogan (Smirnova, 2016: 127).

Glasovna raven zajema opazno ritmično organiziranost slogana. Vključuje fonetične, retorične in stilistične figure, predvsem zvočno ponavljanje ritmičnih enot, kar ustvarja zvočni ritmični in optični oz. grafični učinek: paronomazija, eholalija, asonanca, aliteracija, evfonija, konzonanca, rima idr. Ritem v osnovi tvorijo vsaj 3–4 izohrone ponovitve enakega ali podobnega pojava. Ker imajo samoglasniki več zvočne energije, zvočno ponavljanje temelji predvsem na ujemanju samoglasnikov ali celih zlogov. Ponovi se cela beseda ali njen del: *Zrcalce, zrcalce, povej ...; Novo omrežje. Novi podatki. Novo doživetje; Ustavite bolečino, preden bolečina ustavi vas; Največji in najboljši; Začuti mir, začuti Glade; Vedno sveže, vedno pri roki; Moj stil. Moj dom.* Pogosto gre za več raznih vrst ponavljanja: opazno je ponavljanje zlogov z enakim začetnim soglasnikom (aliteracija), a pogosto nastopa s ponavljanjem še kakega glasu: *Kdor prvi pride, prvi melje; Kdor prej pride, prej pomaga; Ponudba, ki prepriča; Bolj belo ne gre, V življenju se splača pustiti sledi, Sledi svoji poti.* Zapornika/odpornika oz. okluziva/eksplozivna [p] in [b] se izgovarjata s postavljanjem kratkočasne zapore, sledi akustična tišina (implozija), nato pa sunkovita odprava zapore in eksplozivna razširitev izdišnega zraka navzven (eksplozija): glas oz. besedo z začetnim *p*-jem ali *b*-jem asociativno povezujemo s kratkostjo, trenutno spremembo in energijo. Izgovarjava pripornika oz. obstruenta [s] je s postavljanjem pripore, ob katero se tare tok izdišnega zraka, turbulenco pa slišimo kot sorazmerno daljši šum: glas povezujemo z dolžino in trajanjem. Ponavljanje enakih ali podobnih zlogov (eholalija) deluje na pomenskost: *Moč za spoje kot nove, Dobro doma, Samo za polnoletne.* Posebnost je posnemanje zvokov (onomatopeja) kot zvočno ali vidno sredstvo (*Red Bull ti dá kriiila*: glas [i] je artikulacijsko in tonsko visok samoglasnik, povezujemo ga z majhnostjo pojavov, tu asociira manjše zamahe s krili in višino v prostoru). Ujemanje glasov od naglašene zloga dalje – rima je redko sredstvo; videti je, da ima majhno vrednost in deluje kot banaliziranje slogana: *Največ dobite, če Ciciban zdaj naročite; Naše nam paše, Ne objavi, ker te lahko gnjavi; Nič mečkat, številke izbrat; Bolje. Za ljudi. Za okolje; Delite vse, kar želite; S praznično toplino ustvarjamo bližino; Močnejši od bolečine in vročine.* Poenostavljeni ritem nima informativne vrednosti, kar je najopaznejše pri izštevankah (*Eden zame, eden zate.*), kjer pa se tako tvori način približevanja ciljni skupini otrok. Retorična besedna igra s kopičenjem zvočno podobnih besed nastane s ponovitvami in paralelizmom enake ali podobne glasovne (ali le grafične) sestave (paronomazija), ki je lahko variacija. Izpostavi se besedni koren ali ključna beseda: *Dobra ponudba, dobro počutje; Živjo, življenje; Dobrodošli doma; Nori na Poli; Žoga je okrogla; Janez ve, kaj dela, vi veste, kaj jeste; Od tod. Od povsod; Motion & Emotion; Moje*

znamke *zbiraj* in med leti po Evropi *izbiraj*; *Oda – le voda*. Ustvarja se zvočni, optični in ritmični učinek simetričnosti oz. paralelnosti, ki deluje privlačno kot zvočna in tudi pomenska igra.

Nekatere homonimne vrste ponavljanja so osamljeni pojavi. Ujemanje soglasnikov na koncu zloga deluje kot glasovna igra (konzonanca: *Vlĳeš, podrĳneš, opĳeš*). Besedna igra lahko temelji na številu in večpomenskosti: prvi besedi sledi glasovno povsem enaka druga beseda, vendar pa z različnim pomenom; rezultat sta izvirni duhovitost in igrivost združevanja (antana-klaža ali diafora): *Od narave dana Dana; Moški, diši kot moški; Od ljudi za ljudi; Kras, kjer dozori okus* (*Kras*: zemljepisno lastno ime, *Kras*: lastno ime proizvajalca, *kras*: kamniti svet). Okazionalizem (priložnostnica kot stilistični enkratni neologizem ali hapaks; Štumberger, 2015: 154) je enkratni leksem, ki temelji na sicer znani in uveljavljeni glasovni oz. morfemski sestavi ter besedotvorni obliki, a izraža enkratno pomensko vsebino kot aktualnost poimenovanja; velja samo za en slogan (*Divjastičen vonj, Bolj vonjastičen moški si; Neogenialno; mimovrste*). Teži k aktualiziranju besednih sredstev, enkratnemu individualnemu in ustvarjalnemu odnosu do jezikovnih sredstev, da se pritegne pozornost.

Enaki glasovni nizi se uporabljajo v besedah s podobnim pomenom, opazno je *glasovno simboliziranje* (tudi: *fonetični simbolizem, fonosemantika*), kjer je mogoče govoriti o simbolnem predstavljanju (ikoničnosti) glasov kot povezanosti fonetični pojav – besedni pomen (Crystal, 1995; Kanero, Imai, Okuda, Okada in Matsuda, 2014). Glede na velikost čeljustnega kota in sorazmerno odprtost govorne cevi se kaže tako: zaporniki/odporniki ([p], [b], [t], [d], [k], [g]) in zadnji samoglasniki ([u], [o], [ɔ]) delujejo na predstavo o velikosti; priporniki ([s], [z], [ʃ], [ʒ], [f], [x]) in prednji samoglasniki ([i], [e], [ɛ]) pa na predstavo o majhnosti v večini jezikov. Zvočna igra je pomembna pri asociativnem spominu. Zvoki sprožajo senzorične občutke velikosti in delujejo na pomnjenje (izdelka ali blagovne znamke). Zvočni simboli sprožajo aktiviranje nevroloških mehanizmov, še posebno, če so povezani s pomenom gibanja. (Preziosi in Coane, 2017) Pogostost glasov na začetku prvih besed v obravnavanih oglasnih sloganih pokaže zanimivo disperzijo (prvih 10 po pogostnosti): [z] (40), [n] (38), [v] (32), [p] (30), [d] (26), [m] (24), [s] (23), [b] (13), [k] (12), [t] (9); samoglasnikov (prvih 5): [ɔ] (14), [i] (12), [u] (10), [ɛ] (6), [a] (2).

Nekateri oglasni slogani vsebujejo zgradbo skladenjsko-pomenskih enot z nizi po značilnostih enakih in tipičnih zvočnih prvin. Ti nizi se izražajo s shemo stalnega števila zlogov, shemo lastnosti [$\pm$ naglašen] in [$\pm$ dolg] zlog ter shemo ritma. Tako shematičnost opredeljujemo za verzificiranost. Ker ima slovenski jezik prosti besedni naglas, je seveda možnosti naglasnega verza veliko, a v obravnavanem gradivu se potrjujejo le določeni tipi metrične sheme oz. kombinacije teh, ki so uresničevane z besednim naglasom, ta pa je

zasnova posameznega ritmičnega člena. Prozodija je redundanten pojav, zato metrične sestave slogana intelektualno ne razčlenjujemo, pač pa na percepcijo deluje kot ritmična zvočna usklajenost: celoto tvori shema zvočnih prvin, ki se kot vzorec vzporedno ponavljajo v enakomernem zaporedju menjavanja naglašanih in nenaglašanih zlogov, to pa ustvarja enakomeren ritem. Večina oglasnih sloganov z obliko verzificiranosti sestoji iz dvoizločnih in triizločnih besed, tako umišljen verz pa največkrat iz dveh oz. štirih stopic. Verzificiranost sloganov tvori dvodelnost – verzna oblika deli posamezni slogan na sorazmerna dela, kar je še zlasti opazno pri večbesednih sloganih. Deluje načelo ritmičnega in pomenskega členjenja oz. izpostavljanja informacijskega odnosa tema – rema v tematsko-rematski funkcionalni zgradbi slogana. Trohej: *Mímo* | *v́rste* (xx|xx|), *Slédi* | *svòji póti* (xx|xx|xx|), *Dôbro* | *záme* (xx|xx|), *Súper* | *sréda* (xx|xx|), *Náše súper mléko,* | *náša súper hrána* (xx|xx|xx|xx|xx|xx|); trohej in amfibrah: *Znána vòda.* | *Nôvi okúsi* (xx|xx|xx|xx|), *Môje známke,* | *Najbóljše známke* (xx|xx|xx|xx|xx|), *Védno svéže,* | *védno pri rôki* (xx|xx|xx|xx|xx|), *Nikóli* | *sámi* (xxx|xx|); trohej in jamb: *Dôbro* | *domá* (xx|x|), *Môjih* | *desét* (xx|x|), *Dóber rázlog* | *za vsák nakùp* (xx|xx|x|x|), *Ráda drsím* | *samó na smučéh* (xx|x|x|x|xx|); trohej in anapest: *Od ljudí* | *za ljudí* (xxx|xx|), *Dvójna velikóst,* | *dvójni rezultát* (xx|xxx|xx|xx|); amfibrah in daktil: *Odličén Občútek* | *svežíne* (xxx|xxx|xxx|), *Najlépši trenútki* | *nášega življénja* (xxx|xxx|xxx|xxx|).

Grafostilizacija zajema aktualiziranje grafičnih sredstev v novo grafično podobo. Grafostilemi so grafična izraznost tipa, velikosti, oblike in barve pisave; združevanje abecednih znakov (grafemov) ter pomožnih znakov (interpunkcije, števk, grafičnih simbolov), kapitalizacija. Delujejo kot dopolnilne (sinsemantične) sestavine: *Vi ste potrdili KAKOVOST, FRUCIFIKS!, 100.000 razlogov za srečo, 100 % zate, 48 ur besnih cen, I ♥ my country, Kjer je 2 + 2 = 4; Čista 5ka, XXL-teden pri Lidlu, SPA[R]KIRAJ GA DOMOV!, mimovrste.* Med hibridnimi pojavi je najpogostejše mešanje ali vnašanje črkopisov različnih jezikov: *mömax in takoj je videti bolje, Go furte, Technology to enjoy, Simply clever, This is your time. *To je tvoj čas.;* s tem se poskušata predstaviti kakovost in globalizacijski pomen blagovne znamke. Gre za odstopanja od običajne rabe in deluje kot grafična izrazitev, ki je ključna prvina vsakega pisnega oglaševanja (Kochan, 2003: 75–78). Oblikovna igra in jezikovno-pomenska igra sta pogosti značilnosti oglasov, sloganov, grafitov in publicističnih naslovov (Guz, 2001: 9–21). Oglasni slogani so s tem privlačni, zanimivi in zabavni.

Besedna stilizacija

Slogane tvori predvsem domače besedišče – tako, ki je splošno znano in razumljivo, in tako, ki je vezano na segment družbenega in družabnega življenja,

stroko, tržišče, izdelek/storitev. Oglasni slogani poleg tega zajemajo še zaznamovano besedišče glede na nevtralnno osnovno besedišče, ki je stilno nezaznamovano, tako da je vse, kar ni nevtralnno besedišče (*in, za, pri, nov, dom, okus, življenje* itd.), zaznamovano besedišče, in sicer: a) citatno lastnoimensko: *Ford, Mercedes, Peugeot, Audi, Lidl, Hofer, Spar, Suzuki*; b) citatno občnoimensko: *Ready when you are, technology, go furte, the best or nothing, ready, simply*; c) prevzeto adaptirano: *akcija, asistenca, energija, stil, vikend*; č) (po)govorno: *super, zadetek v polno, akcija, besna cena, okus po domu, tvojih 5 minut, štumfi za srečo, paše, moj trenutek*; d) profesionalizmi: *sveže meso, domska asistenca, trdna naložba, akcija znižanih, mojih 10, mesni teden, s piko, storitev, nakup*; e) okazionalizmi: *frucifiks, fruc, XXXL-popusti, bum vikend, neogenialno, prožabice, idearija, chipsos, dobros, modri maraton, hudobra cena, njami*; f) evfemizmi: *madeži 'umazanija', za moške 'potenca', čistoča – svežina – suhost 'menstruacija', za boljše spanje 'nespečnost'*; g) poetizmi: *kraljevski spanec, doživetje oblačenja, pustiti sledi, jutro naredi dan, ponese srce; čas, ki združuje; najlepši trenutki našega življenja*; h) ekskluzivni izrazi, tudi prevzeti: *kakovost, vrhunsko, odličen, lahkoten, mogočni, podvojeno, najboljšo, najlepši, najpametnejše, največ, največji, bolj uporaben, močnejši, bolj belo, najhitreje; bombastičen, fantastično, garantirano, ekspert, super, super bum, ready, simply, garantirano, suvereno, neogenialno*.

Pomen besed variira glede na: a) sinonimijo: *danes – sedanost, jutri – prihodnost, doma v Sloveniji – slovenski, vredna objema – sprejemljiva, okus po domu – domače*; b) antonimijo: *Velik dan – kratek odmor, Znana voda. Novi okusi; Za male in velike mojstre, Za moške. Ne za fante; Za ženske. Ne za dekleta*; c) homonimijo s homomorfi: *Oda – le voda, Okusna Rama – poskusite jo; Dobra cena – še boljša scena*; č) polisemijo: *Dvojna velikost, dvojni rezultat; Tako malo je treba, da dobite veliko; Prava izbira!*; d) kontrast ali polarno nasprotje: *Prijazen za kožo, nepopustljiv za potenje, Ena čokolada, trije okusi; Majhen grižljaj, velik užitek*.

Med pomenskimi sredstvi so opazni tropi; z njimi se káko pojavnost individualizira, tako da se poimenuje posredno ali preimenuje. V proučevanem gradivu je največ: a) metaforičnih prenosov: *Kraljevski spanec, Mortadela – kraljica mortadel, Spet je čas za Kraljico!, Matični mleček – naravni ščit pred virusi, Dubrovnik – biser Jadrana, Odkrijte svoj osebni in nepozabni premium biser, Kraljevski tretma, Morje bogate arome, Umetnost gladke kože, Zvezde tedna*; b) metonimičnih preimenovanj: *Svet spi na Dormeu, Kia – največ avta za vaš denar, V življenju se spleča pustiti sledi, Kamorkoli vas ponese srce, Tvoje grlo je tvoja moč, Mali koraki za velik cilj, Radi imamo Hofer, Oči vašega doma*; c) prenašanja človekovih lastnosti na stvari oz. personificiranja: *Najboljše igrače za najboljše praznike čakajo na vas, Najbolj prijazna šola, Vaš trenutek kliče, Naj jutro naredi dan, Košarka je doma na Kanalu A, Lahko*

noč, skrbi. Metafore predstavljajo koncepte v oglaševanju – od abstraktnega do konkretnega: več časa je potrebne za interpretacijo, večja je ponotranjenost (Mustéa, Stuart in Botella, 2015: 354). Epitetoni tvorijo zaprto zgradbo in govorijo o lastnostnih in značilnostih vrednosti pojava z vidika kakovosti: *lahkoten dan, boljša storitev, boljši nakup, hitra rešitev, ekspres kredit, okusna Rama, slastna* (margarina), *drobne stvari, modro srce, brezhlibno čist*. Nekateri slogani vsebujejo niz besed, kjer je vsaka naslednja beseda pomensko močnejša (klimaks ali amplifikacija): *Od tod, od povsod; Drzni poskusijo, junaki gredo dlje; Jej, pij, žveči Orbit; Nehaj opazovati, začni živeti; Govorim. Razumem. Živim; Odličen okus, odlična vsebina, odlično!*. S paradoksom se teži po duhovitosti in zabavnosti (oksimoron) ter pritegnitvi pozornosti: *Vaš novi stari avto; Trenutek, ki traja; Prihodnost je že tu; Globoko nad vsemi; Prehitevamo vaše želje; Veliki mali trenutki, Suzuki Vitara – vse in še več, Odpelji Dacio za ceno štruklja na dan*. Lahko gre za izrazitev hiperboličnosti: *Bolj slovenski kot dvojina, Bolj slovenski kot narodno-zabavna glasba, Bolj uporaben kot dvonoga stonoga, Bolj uporaben kot pojoča riba, Red Bull ti da kriila*. Primerjava deluje po načelu vzporejanja dveh pojavov: *Ekspres kredit je lahko vaš hitreje, kot mislite; Ščetakajte kot profesionallec, Podvojeno je boljše kot eno*. Parafraziranje fragmentov in aktualiziranje znanih frazemov ali pregovorov vnaša v celoto slogana znane medbesedilne sestavine, tj. prenovitve in variante modificirane rabe (Kržišnik, 2006: 264; Tvrdoň, 2007: 270–276). V tem gre za neenakost pomena reproduciranega idioma in dobesednega pomena jezikovnih sredstev slogana: *Ko se s srcem kuha, se kuha Podravka juha; Kolikor jezikov znaš, toliko veljaš; Ne moti tigra med spanjem, Pozor, delo na ceni; Žoga je okrogla; Kdor prvi pride, prvi melje; Kdor prej pride, prej pomaga; Ljubezen na prvi pogled*. Podobno kot frazemi imajo stalno sestavinsko jedro in obnovljeni del. Glede na podobnost oblike, razširjenost rabe in variantnost je pri nekaterih oglasnih sloganih mogoče govoriti o osamosvajanju sloganov: *Lačen si ful drugačen, X vaše in naše mladosti, X ti da krila; poln samega sebe* idr. (Polajnar, 2013: 3–19; Korošec, 2006: 255).

Slovnična stilizacija

Stilistiko besednih in slovničnih izraznih sredstev zanima zlasti razmerje med procesualnim, substantivnim in slovničnim besednim fondom, saj to tvori ali dinamični ali statični stil sporočila. V zgrajenosti oglasnih sloganov smo proučevali 413 besed na prvem mestu posameznega oglasnega slogana, saj je to mesto najopaznejše. Pokazala se je pogostnost izražanja: lastnosti in značilnosti entitet – pridevnik (86), dejanja/dogajanja, stanja – glagol (81), kategorije substantivnih entitet in pojmovnih pojavov – samostalnik (72),

označevanja – zaimek (45), situacijskih okoliščin – prislov (33), odnosov – predlog (31); druge besedne vrste se pojavljajo sporadično, in to za izražanje: vrednotenja – členek (11), količine – števniki (9), določila – povedkovnik (7), odnosov – veznik (5). Prevladujeta kvalifikacijsko besedišče in procesualno besedišče. V besedišču, ki kvalificira, je najpogostejši lastnostni pridevnik (*najboljše* – 8, *dober* – 6, *nov* – 3, *super* – 3, *čista* – 2, *odličen* – 2, *vrhunska* – 2, *močnejši* – 2), med prislovi pa vrednotenje glagolskega dejanja, tj. načinovni (*dobro* – 4, *bolje* – 2, *hitro* – 2, *najhitreje*; *suvereno*, *garantirano*, *neogenialno*) in merni prislovi (*več* – 3, *največ* – 2, *popolnoma*, *neskončno*). V deiktičnem besedišču so opazna jezikovna sredstva, ki kažejo na relativne osebne, časovne in prostorske situacijske okoliščine dejanja/dogodka: zaimki (svojilni in osebni: *moj* – 8, *vaš* – 3, *naš* – 2, *tvoj* – 2, *vi* – 2; celostni *vse* – 6, *vsi*, *vsak*), časovni prislovi (*vedno* – 3, *zdaj* – 3). Med slovničnim besediščem izstopa pogostnost predlogov, ki kažejo na odnose med pojavi (*za* – 10, *s/z* – 5, *od* – 4, *brez* – 3, *v* – 3).

Procesualno besedišče tvori dinamičen verbalni stil oglasnih sloganov, ki je blizu (po)govornemu stilu sporočanja. V izražanju dinamičnih sestavin sloganov je pri glagolih opazno podajanje obsega, trajanja in poteka glagolskega dejanja/dogodka. Polovica glagolov na prvem mestu sloganov (tj. 40 in v vsem gradivu 90) je vidsko dovršenih. Poimenujejo omejenost trajanja dejanja/dogajanja, tako da gre za slovnično stilistično sredstvo, ki predstavlja časovni izsek ali fazo dejanja/dogajanja, kar pa časovno ni merljivo (*izberi*, *doživite*, *podarimo*, *uporabi*, *zgrabi*); značilna je tvorjenost s predpono (*izkoristite*, *občutite*, *obrnite*, *odkrij*, *opremite*, *osvobodite*, *pokaži*, *pregrizni*, *preizkusite*, *prepustite*). V celotnem gradivu so stilno zaznamovane oz. ekspresivne tudi zveze z glagoli z oslavljenim pomenom (66 pojavitev), tj. *biti*, *imeti*, *ostati*, *omogočiti* idr. (Godec Soršak, 2013: 512): *Eden je Smoki*, *Vsak dan ima boljši okus z Lay'som*, *Najboljše ne potrebuje omejitev*, *Tako malo je treba, da dobite veliko*, *Tako, kot mora biti*, *Vse mora ven*, *mömax in takoj je videti bolje*. Prav glagoli z oslavljenim slovarskim pomenom so v sloganih z nepopolno zgradbo tipično izpuščeni, saj izražajo malo glagolskega dejanja/dogodka in so za uporabnika predvidljivi (273 primerov): *Hipni kredit*, *Dobro zame*, *Denar namesto pik*, *Trdna naložba*. V oglasnih sloganih so vsi glagoli v sedanjem času, ki je aktualni čas sporočanja in slogan povezuje z naslovnikom v aktualnosti percepcije.

Naslovnost ustvarja videz dvogovornosti oz. videz stvarnega neposrednega sporazumevanja, kar pa je le sredstvo okrepljenega stika z naslovnikom. Intenzivira se s kategorijo osebe, saj je vsaka osebna oblika tudi večja moč vplivanja in oblikuje ciljno skupino, tj. s 1. in 2. os. mn. Vzpostavlja se videz dvogovora: 1. os. mn. predstavlja skupnost uporabnikov, največkrat pa proizvajalca ali posrednika, 2. os. mn. kaže na skupino, ki ji je oglasni slogan

namenjen (kupci, mlade ženske, gospodinje ipd.): *Se vidimo v optiki Clarus; Naš navdih ste vi; Vaš slovenski trgovec; Imejte radi svoj pralni stroj; Ker se cenim*. 1. in 2. os. ed. predstavljata zasebnost, posameznost: *Moj. Najboljši; Dobro zame; Moje znamke so najboljše znamke; In to mi je všeč; Novi Citroën C3 – edinstven, kot si ti; Ti. Na prvem mestu; Čas, da zablestiš*. Brezosebno se podajajo značilnosti izdelka/storitve in tako tvorijo videz objektivnosti ali popredmetenosti posebnega izseka, individualiziranega dela in sloga življenja: *Trdna naložba, Kras, kjer dozori okus; Zdaj še močnejši; Dober razlog za vsak nakup; Užitek v vožnji*. Modalnost je opazna, namenjena je sugeriranju in videzu dvogovora; imperativnost kaže okrepjeni stik z naslovnikom, deluje kot ogovorno sredstvo: *Vzemite mobilno telefonijo v svoje roke; Obrnite poletje na modro; Zapoj z najbolj zadovoljnimi zavarovanci; Čvekaj mobi, Izberite svojo pot do banke*. Med glagoli na prvem mestu sloganov (81) je največ oblik ravno velelnega naklona dovršnih glagolov (56): *izberi, podarimo, uporabi, zgrabi, začni, izkoristite, odkrij, opremite*.

Odgovor na retorično vprašanje slogana je vsebovan v delu oglasa pred njim ali ga izrazi govoreči: *Kaj sploh še ostane velikim?, Kaj še čakaš!, Ali ima ...? Ja, ima!; Hotel? trivago; Bi radi živeli dlje? Razstrupite se*. Dialoško vprašanje je ali odločevalno ali dopolnjevalno in neposredno nagovarja naslovnika: *Želite spoznati skrivnost dobrega trenutka?, Ste pripravljeni na nekaj nepričakovanega?, Zakaj bi čakali?, Kaj pa imate radi vi? Kateri je tvoj okus sreče?*

Kategorija stopnjevanja služi intenziteti vplivanja, kar se izraža z vrednotenjem s pridevnikom, prislovom: a) s primernikom: *Za boljše spanje; Bolje. Za bolj bele zobe; Dvakrat hitrejši pri bolečini, Močnejši od bolečine in vročine*; b) s presežnikom: *V Lesnini dobite več, največ; Največji in najboljši; Najboljši Persil Gel; Najboljše ne potrebuje omejitev*; c) z dodajanjem člena še: *Vse, kar potrebujem, in še več, Zdaj še močnejši*; č) s preoblikovanjem stopnje z dodajanjem prislova: *Popolnoma odporen na zimo, Brezhibno čist izgled, Več kot le pecivo, Več kot fer*; d) z besednim preoblikovanjem: *Modri maraton, Modro je imeti modri kasko – modro ‘preudarno, najbolje’*; e) z združevanjem z drugimi besedami: *Brez zrnice dvoma – ‘najmanjšega’, Razvijanje potenciala otrok – ‘mogočega’, Tehnika za življenje – ‘potrebna, uporabna’*; f) s simetrijo in stopnjevanjem (perisologijo): *Od ustne nege do tvoje nege – ‘pripadajoče’, Vedno sveže, vedno pri roki – ‘najbliž(j)e’, Boljša storitev – boljši nakup, Dobra ponudba, dobro počutje, Naše super mleko, naša super hrana*. Besedno intenziviranje lastnosti/značilnosti: *Počuti se fantastično, Možati gel za tuširanje, Bombastična rešitev, Vrhunsko vznemirljivo, Biti ženska je čudovito*. Pridevniki v oglasnih sloganih podajajo informacije o izdelku, in sicer z višjo ali najvišjo stopnjo kakovosti glede na druge izdelke in prestižnost blagovne znamke/proizvajalca (Ke in Wang, 2013: 275–284).

V skladnji so najopaznejše defektne zgradbe, ker z ekspresivno obliko pritegujejo in usmerjajo pozornost. Oglasni slogani sledijo oblikam pogovornosti, kjer je malo slovničnosti. Skladenjsko-pomensko imajo obliko gesla in delujejo kot gesla; v informacijski zgradbi ni ničesar, kar ni nujno potrebno, tako da se tvorijo zaporedni nizi pojmov z oslABLJENO slovnično povezanostjo oz. okrnjeno skladenjsko obliko. Zgradbeno gre za enodelne in večdelne slogane (v proučevanem gradivu: 349 primerov enodelnega, 55 dvodelnega, 8 tridelnega, 1 štiridelnega slogana). Posebnost v oglasih je izpostavljeni stavčni člen – ime blagovne znamke, s čimer se ta izpostavlja in poudarja (*Dipo. Moj stil. Moj dom*), kar pa smo v obravnavi izpustili, saj ne tvori samega slogana, ampak se slogan nanj navezuje oz. z njim povezuje. Izpustnost (eliptičnost) je tipična pojavnost v sloganih. Asociira vsakdanjo pogovornost; izpusti se to, kar je jasno iz sobesedila ali situacije in ima nizko informativno vrednost: *Nikoli sami, Za Laško!, Dobro počutje, Na pravem mestu*. Večina sloganov ima prav tako nepopolno zgradbo. Brezvezje je namenjeno stopnjevanju in intenziviranju; informacije se podajajo kot niz na videz enakovrednih prvin, učinek je najpogostejše stopnjevanost pomena in vplivanja: *Moj. Najboljši. Mercator; Dobro. Boljše. Göser*. V paralelizmu je skrito primerjanje: *100 madežev testirano, 100 madežev odstranjeno; Čistoča – svežina – suhost*. Ponavljajo se to, kar je v kulturi (potrošništva) ocenjeno kot pozitivno. Ponavljanje besed in zgradbe je poleg fonetičnih ponovitev ritmotvorno, stopnjuje pomen in deluje sugestivno na naslovnika: *Najboljši lešniki in najbolj kremasta čokolada; Bolje slišati, bolje živeti; Zgrabi priložnost, zgrabi telefon*.

V modalnem označevanju ob velelnosti izstopa še vprašalnost, kjer je namen pozitiven odziv naslovnika: *Kaj imate pa vi radi?, Kateri je tvoj okus sreče?, Zakaj bi čakali?* Pogojnost je obrobni pojav: *Zakaj bi čakali?, Naj jutro naredi dan*. Zanikanje v logičnem vrednotenju sporoča: a) negativna stališča: *Nikoli sami; Neskončno zapeljiv, Nič ga ne ustavi, Okus še nikoli ni bil tako zabaven*; b) modalnost: *Najboljše ne potrebuje omejitev, So stvari, ki jih ne moreš kupiti, za vse drugo je tu Master Card*; inherentno zanikanje: *Brez skrbi, vozite ga lahko tudi vi; Brez vezave, Kaj še čakaš! – 'ne čakaj', Samo glejte me!, Več kot le pecivo*. Zanikanje je redko, oglaševanje podaja v osnovi pozitivno vsebino (Žurowski, 2006: 250–252).

POGOVORNOST

Kategorija pogovornosti je način konceptualizacije sveta, mišljenja, interpretiranja sveta, izražanja bivanja; način medosebne povezovanja v sedanjosti in vsakdanjosti (Warchala, 2003: 30–39). Taka zasnovanost oglaševanja in oglasnih sloganov zahteva pri prejemnikih minimalni kognitivni napor.

Oglasni slogani z videzom pogovornosti pri naslovniku vzbudijo spomin na naslovniku poznano situacijo, kar pa ne zakrije glavnega namena (misli), saj pogovornost vsebuje ustaljeno povezanost ista situacija – ista jezikovna sredstva: *Radi imamo domače, Z vami na poti, Podarimo si čas, Hitro in enostavno, Super sreda, Ugodnost, vredna objema; Izberi svojo pot, Prepusti se užitku, Ulovi ritem svojega jutra, Mesni teden*. Pogovornost ne izhaja iz pisanega jezika (njegove slovničnosti), ampak iz govorjenja, zato obstajajo nizka stopnja slovničnosti in številne oblike nepopolne zgradbe, še zlasti izpustne: *Za življenje, To je čaj, To je ta občutek, Naprej k zdravju, Hvala je Merci, Doma v Sloveniji, Pravi prijatelj, Tvojih 5 minut, Čista 5ka*. Pogovorno besedišče ustvarja videz stvarne situacije: *štumfi, bum, paše, ful, njami, hudobra cena, besne cene, zmigati se, šparati, zadetek v polno*.

SKLEP

Slogan je posebna oblika kratkega in simplificiranega besedila, ki tvori zaprto sporočilno celoto z mislijo. Oglasni slogan predstavlja oglaševalski žanr publicističnega funkcijskega stila sporočanja in je odraz časa, družbe in vrednot. Značilno je njegovo reproduciranje v medijih, saj je njegova vloga zapomnitev. Slogani v medijih so fiktivni asimetrični enosmerni dvogovor prejemniku oz. množici teh; lahko je dvogovor nastopajočih z videzom vsakdanjosti. Gre za omejeni organizirani način kodiranja informacije z visoko stopnjo sobesedilnosti pomenov iz situacijskosti in prikrievanja namenov. Površinski odnosi so kot v vsakdanji pogovornosti (primeri, posploševanje, asociativnost); mešata se abstraktno in konkretno, ki je predvsem sprejemanje s čutili. Usmerjenost je na krog ciljnih naslovnikov, tvorec uporablja njihov jezikovni stil, zato so slogani razumljivi in sprejemljivi. Upodabljanje sveta je izraz situacijskosti in enkratnosti z videzom stvarnosti, a pogosto tudi nelogičnosti in aluzije. Vsebinsko je javnosti skriti svet, ki sicer ni objavljen (zasebnost, družina, družabnost, telesnost, bolezen, intima). V oglasnih sloganih je vedno izražena prevlada pozitivnih čustev in čutov. Interpretacija slogana izhaja iz ali prenosa ali preimenovanja. Oglasni slogani so inkorporirani v oglaševanje in temeljijo na govorništvo prepričevanja. Figurativnost sloganov je zasnovana na predstavljanju oz. ikonskosti jezika in prijezikovnih prvin. Deluje na razum, čustva, čutila, vrednote, želje, pričakovanja (sreča, sprostitve, brezskrbnost, narava, prestižnost življenjskega sloga ipd.). Oglasni slogani so zasnovani na stilizaciji spektakularnosti in ceremonialnosti s figurami dikcije, strukture, tropov in figur. Ponavljanje je privlačno, deluje na čustva in čutila ter tako omogoča pomnjenje na blagovno znamko, izdelek ali proizvajalca.

Oglasni slogan je nosilec blagovne znamke pri naslovniki oglaševanja. Ustvarjanje oglasnih sloganov je hoteno in hiperproduktivno oz. serijsko. Oglasni slogani tvorijo predvsem skupino sporočil s skupnimi lastnostmi in značilnostmi, narejenih v določenem obdobju in ponavljalno medijsko reproduciranih v omejenem časovnem zaporedju. V tem so enaki potrošniškim izdelkom, storitvam in blagovnim znamkam. Oglasni slogani tako odražajo banalnost vsakdanjosti potrošniške družbe in jo obenem soustvarjajo.

VIRI IN LITERATURA

Agencija za komunikacijska omrežja in storitve RS [AKOS]. *Poročilo o trgu elektronskih medijev in delu Agencije za četrto četrtletje 2017*. Pridobljeno na https://www.akos-rs.si/files/Elektronski_mediji/Novice/2018/Porocilo-em-4-20173.pdf

Baddeley, A. (2010). Working Memory. *Current Biology* 20(4), 136–140. doi: <https://doi.org/10.1016/j.cub.2009.12.014>

Crystal, D. (1995). Phonaesthetically Speaking. *English Today* 11(2), 8–12. Pridobljeno na <https://www.davidcrystal.com/?fileid=-4009>

Godec Soršak, L. (2013). Glagoli z oslabljenim pomenom v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 61(3), 507–522.

Guz, B. (2001). Język wchodzi w grę – o grach językowych na przykładzie sloganów reklamowych, nagłówków prasowych i tekstów graffiti. *Poradnik Językowy* 10, 9–21. Pridobljeno na <https://poradnik-jezykowy.uw.edu.pl/actions/download.../10?type=text>

IPROM, Valicon. *Medijska potrošnja 2018*. (2018). Pridobljeno na <https://iprom.si/blog/raziskava-iproma-in-valicon-a-medijska-potrosnja-2018/>

Jerman, D. in Završnik, B. (2018). *Management marketinškega komuniciranja na medorganizacijskih trgih*. Ljubljana: IBS Mednarodna poslovna šola. Pridobljeno na <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-BE KUOHTN>

Jones, G. in Macken, B. (2015). Questioning Short-term Memory and its Measurement: Why Digit Span Measures Long-term associative Learning. *Cognition* 144, 1–13. Pridobljeno na <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0010027715300354>

Kanero, J., Imai, M., Okuda, J., Okada, H. in Matsuda, T. (2014). How Sound Symbolism is Processed in the Brain: A Study on Japanese Mimetic Words. *PLoS One* 9(5). Pridobljeno na <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0097905>

Ke, Q. in Wang, W. (2013). The Adjective Frequency in Advertising English Slogans. *Theory and Practice in Language Studies* 3(2), 275–284. Pridobljeno na <https://www.academypublication.com/issues/past/tpls/vol03/02/09.pdf>

Kochan, M. (2003). *Slogany w reklamie i polityce*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.

Korošec, T. (2005). *Jezik in stil oglaševanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Korošec, T. (2006). O besediloslovnih prvinah v slovenskem jeziku. *Slavistična revija: Slovensko jezikoslovje danes* (posebna številka), 239–258.

Kržišnik, E. (2006). Izraba semantične potence frazemov. *Slavistična revija: Slovensko jezikoslovje danes* (posebna številka), 259–279.

Mai, N. K. in Vu, N. B. T. (2015). The Effects of Emotional Marketing on Consumer Product Perception, Brand Awareness and Purchase Decision - A Study in Ho Chi Minh City, Vietnam. *Journal of Economics, Business and Management* 3(5), 524–530. doi: 10.7763/JOEBM.2015.V3.240

Mustéa, P., Stuart, K. in Botella, A. (2015). Linguistic Choice in a Corpus of Brand Slogans: Repetition or Variation. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 198, 350–358. Pridobljeno na <https://cyberleninka.org/article/n/1067891>

Polajnar, J. (2013). Neprodani in trdni. Ja, seveda, potem pa svizec ... Osamosvajanje oglasnih sloganov v slovenskem jeziku. *Jezik in slovstvo* 58(3), 3–19.

Preziosi, M. A. in Coane, J. H. (2017). Remembering that Big Things Sound Big: Sound Symbolism and Associative Memory. *Cognitive Research: Principles and Implications* 2(10), 2–21. Pridobljeno na <https://cognitiveresearchjournal.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s41235-016-0047-y>

Smirnova, T. (2016). Sound of a Slogan: Appealing to Audiences in the Global Market. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 236, 125–130. Pridobljeno na <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042816316822>

Štumberger, S. (2015). Slovaropisna obravnava novejšje leksike. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 10, 153–166.

Tvrdoň, E. (2007). Reklamná aktualizácia frazémy v slogane. *Slovenská reč* 72(5), 270–276.

Unuk, D. (2013). Stilizacija. *Revija za elementarno izobraževanje* 6(2–3), 115–139.

Zakon o avdiovizualnih medijskih storitvah (ZAvMS). (2011). *Uradni list RS* (87/11). Pridobljeno na <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO6225>

Vaičenonienė, J. (2006). The Language of Advertising: Analysis of English and Lithuanian Advertising Texts. *Studies about language* 9, 43–55. Pridobljeno na <https://pdfs.semanticscholar.org/3874/ddc067b22a4069222f3d8f141e52a3591651.pdf>.

Warchala, J. (2003). *Kategoria potoczności w języku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Zimny, R. (2014). Styl reklamowy w perspektywie trzech paradygmatów współczesnej stylistyki. *Język a Kultura* 24, 165–177. Pridobljeno na <http://jk.sjol.eu/download.php?id=42d34ee9990c0b4b49368e5ff1ac1e793a6135a8a>

Żurowski, S. (2006). Negacja w sloganach reklamowych. *Media – Kultura – Komunikacja społeczna* 2, 238–252. Pridobljeno na http://Media_Kultura_Komunikacja_Spoleczna-r2006-t2-s238-252.pdf/16

Drugi viri

Televizijski programi slovenske javne televizije oz. nacionalne televizije: *Televizija Slovenija 1* [TV SLO 1] in *Televizija Slovenija 2* [TV SLO 2]. Ljubljana: Radiotelevizija Slovenija javni zavod.

Televizijski programi slovenskih komercialnih televizijskih postaj: *POP TV*, *Kanal A*, *OTO*, *BRIO* in *KINO*. Ljubljana: PRO PLUS d. o. o.

Planet TV. Ljubljana: Antenna TV SL, televizijska dejavnost d. o. o.

Sportklub televizija 1 [SK 1], *Sportklub televizija 2* [SK 2], *Sportklub televizija 3* [SK 3], *Sportklub televizija 4* [SK 4], *Sportklub televizija 5* [SK 5], *Sportklub televizija 6* [SK 6]. Ljubljana: United Media Production.si, d. o. o.

STYLISATION OF ADVERTISEMENT SLOGANS IN MEDIA ADVERTISING

Summary

The research presents four hundred television advertisement slogans from the Slovene National Television and Slovene commercial TV stations. It illustrates the phenomenon of advertisement slogans of this audio-visual mass medium as an outline of reciprocity between advertising stylistics and colloquiality.

A slogan is a special form of a short and simplified text with a final message and a concise thought. The advertisement slogan represents the advertising genre of journalistic functional style communication. Its attributes are shortness, addressability, understandability, originality, relevance, attractiveness and noticeability. The shortness is relative, i.e. from four to ten words. The basic concepts are repetition and variation. Their goal is that the addressees remember the advertisement slogan in the relation between the slogan and the trademark.

The linguistic-stylistic form concentrates on the addressees' sensory and emotional cognitive response. The stylisation is explicit with noticeable expressive stylistic means and effects and it includes numerous stylistic procedures on different levels. Elements of the rhetoric style, the artistic style with figures and tropes, as well as linguistic means of journalistic style influence are merged together. Advertisement slogans are therefore attractive, interesting and fun. They are similar to phrasemes in sentence forms. They have a short and concise form, concise and clear idea, attractively stylised sensory image and they are part of collective memory. Advertisement slogans are labelled with colloquiality and cause the addressee's memory of a specific situation, for the colloquiality includes the classic connotation between the same situation and the same linguistic means. Because it derives from speaking, its grammaticality is low and includes a lot of defect structure elements. Such structure demands a minimal cognitive effort.

There can be no television advertisement without a simultaneous advertisement slogan. The advertisement slogan is the trademark carrier for the population that the advertisement addresses. Creation of advertisement slogans is intentional and hyperactive in series. In this way, they are similar to the merchandise goods, services and trademarks. Advertisement slogans reflect the banality of the everyday consumer society and are at the same time also co-creating it.

STILISIERUNG DER WERBESLOGANS IN DER MEDIENWERBUNG

Zusammenfassung

In der vorliegenden Abhandlung werden 400 TV-Werbeslogans aus dem Slowenischen Nationalen Fernsehen und aus dem slowenischen kommerziellen Fernsehen vorgestellt. Sie stellt das Phänomen der Werbeslogans in dem audiovisuellen Massenmedium aus dem Blickwinkel der Reziprozität zwischen der Werbung und der Umgangssprachlichkeit.

Der Slogan ist eine besondere Form eines kurzen und vereinfachten Textes mit abgeschlossener, kurzer Pointe. Werbeslogans sind Werbegenre der publizistischen funktionellen Kommunikation. Ihre Attribute sind Kürze, Verständlichkeit, Originalität, Aktualität, Attraktivität und Sichtbarkeit. Die Kürze ist relativ, d. h. von 4 bis 10 Wörter. Die Grundkonzepte sind Wiederholung und Variation. Der Zweck der Werbeslogans ist, dass man sich das Werbeslogan in Verbindung mit einem Warenzeichen merkt.

Die linguistisch-stilistische Form ist an die sensorisch-emotionale kognitive Reaktionen des Empfängers gerichtet. Die Stilisierung ist explizit und mit markanten expressiven stilistischen Mitteln und Effekten und umfasst mehrere stilformende Prozesse auf verschiedenen Ebenen. Verbunden werden Elemente des rhetorischen Stils, der Kunst mit Figuren und Tropen, sowie linguistische Mittel des publizistischen Stils. Werbeslogans sind auf diese Weise attraktiv, interessant und amüsant. Sie sind den Phrasemen in der Satzform ähnlich, sie haben eine kurze und wesentliche Form, wesentlichen und klaren Gedanken, attraktiv stilisiertes Klangbild und –form und sind Teil der kollektiven Erinnerung. Umgangssprachlichkeit zeichnet sie auch und so wecken sie bei den Angesprochenen die Erinnerung an eine gewisse Situation, denn die Umgangssprachlichkeit enthält die fixe Verbindung zwischen gleicher Situation und gleichen linguistischen Mitteln. Da die Werbeslogans aus dem Sprechen stammen, ist die Grammatikalität niedrig und mit vielen Formen einer defekten Struktur. Solcher Entwurf verlangt eine minimale kognitive Anstrengung.

Es gibt keine TV-Werbung ohne eines gleichzeitigen Werbeslogans. Ein Werbeslogan ist Träger eines Warenzeichens. Die Schaffung der Werbeslogans in Serien ist eine gewollte und hyperaktive Tätigkeit. In diesem Sinne sind sie den Produkten, Dienstleistungen und Warenzeichen gleich. Werbeslogans spiegeln die Banalität der alltäglichen Konsumgesellschaft, die sie gleichzeitig mitgestalten, wieder.

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

PETRA SVOLJŠAK – GREGOR
ANTOLIČIČ: *LETA STRAHOTE.
SLOVENCİ IN PRVA SVETOVNA
VOJNA*. Cankarjeva založba,
Ljubljana 2018, 432 str.

Sto let po koncu prve svetovne vojne smo dobili obširno in izčrpno zgodovino prve svetovne vojne, ki obravnava Slovence v tej moriji, imenuje jo leta strahote. Da je moralo miniti sto let do tega prikaza, dokazuje, da slovenska historiografija dolga desetletja tem dogajanjem ni namenjala veliko raziskav. Vzroki so različni, opravičevanja pa so komaj zadostna. Šele zadnjih trideset let je to proučevanje večje in bolj sistematično in za njegov začetek bi lahko šteli razstavni katalog mariborskega muzeja z naslovom Svetovna vojna 1914–1918 iz leta 1988. Od takrat je bilo opravljenih in izdanih več disertacij in magistrskih del ter številne razprave in članki o tem dogajanju tako v znanstvenih revijah kot tudi v bolj poljudnih publikacijah in tisku.

Seveda pa je velika razlika v količini raziskovanja druge svetovne vojne v primerjavi s prvo, kjer gre velikokrat za multum in ne za multa. Predvsem vojaška zgodovina je bila za tisto obdobje obravnavana zelo sistematično in pod enotnim vodstvom. Prav tega pa za zdaj o zgodovini prve svetovne vojne še ne moremo govoriti. Za knjigo *Leta strahote* lahko rečemo, da je rezultat in odraz dosedanjih raziskav, in le upa-

ti je, da se bodo raziskave nadaljevale tudi po stoti obletnici prve svetovne vojne.

Knjiga *Leta strahote* se začenja vsaj zame za zgodovinsko monografijo nenavadno, in to s Cankarjevo črtico Gospod stotnik in tudi končuje se z njegovo drugo črtico Kostanj posebne sorte, moto vsakega poglavja pa je prav tako stavek iz Cankarjevih črtic. Za kaj več kot hommage pisateljevi stoletnici smrti ne vidim vzroka in smisla. Temu sledi zelo informativen in poučen tekst Toneta Partljiča: Ivan Cankar – včeraj in danes.

V uvodu sta avtorja predstavila svoj koncept, kakšnega večjega sodelovanja med zgodovinarji na to tematiko ne zaznavam. Res je, da prihaja do povezovanja in priključitve k sodobnim trendom v zgodovinopisju, pri čemer je treba vendarle opozoriti, da se je začelo raziskovati tiste vidike, ki se jim več desetletij ni posvečalo nobene pozornosti, in da so nosilci novih trendov te začeli na podlagi tistih prejšnjih, ki so pri nas bolj ali manj izostali, to pa je vojaška zgodovina v ožjem smislu. To se v tej knjigi seveda pozna.

Za uvodom se začenja prvo poglavje, ki je med vsemi tremi poglavji najbolj obsežnejše in pod naslovom Vojna se prebuja obsega 213 str. Razdeljeno je na 12 podpoglavij, ki se začno s Slovenci na predvečer prve svetovne vojne in konča s Posledicami prve svetovne vojne. Čemu tak naslov, če sega do

konca vojne? Poglavje govori o položaju Slovencev v zadnjih desetletjih pred vojno, o stanju v Evropi, nasploh o monarhiji, o atentatu na prestolonaslednika, vstopu Italije v vojno, največ o soškem bojišču, pa vendar manj kot v Slovenski enciklopediji, mnogo manj o vzhodnem in balkanskem bojišču, nič o vojni na Jadranu. Marsikaj je prepodrobno, marsičesa pa bi lahko bilo več.

Drugo poglavje z naslovom Notranja fronta ima pet podpoglavij in 117 strani, obravnava pa vojni absolutizem, begunce, okupacijo, ženske v tem času, slovensko ozemlje med vojno, boj za preživetje in začetek konca.

Tretje poglavje nam z naslovom Sto let kasneje na 40 straneh prikaže koristno kronologijo vojnih let, dediščino prve svetovne vojne, ki govori o odmevih vojne v slovenski umetnosti in literaturi, spominih udeležencev. Na koncu je skoraj 900 opomb, 15 strani virov in literature ter imensko kazalo. Pri seznamu imen je prišlo do nekaterih netočnosti in zamenjav. Naj nekatere naštejemo: Aarenau je predikat, priimek je Brosch, goriški škof je Sedej in ne Borgia, pri Rusih je nekajkrat občinstvo zamenjano s priimkom (Sazonov ne Dimitrijevič, Benckendorf ne Konstantinovič, Izvolški ne Petrovič), angleški politik je bil Lloyd George ne George, tudi Lexa je predikat Aehrenthala, ali Gieslingen Giesla. Mislim, da bo knjiga vzbudila precejšnje zanimanje pri bralcih, ne rečem, da ne bodo izvedeli doslej neznanega, zlasti iz diplomatske zgodovine in vsakdanjega življenja. Vse to je

res in pohvalno. Vendar pa: zakaj ni zemljevidov, razen humoristične karte Evrope? Zakaj ni nič ali skoraj nič zapisano o bojiščih na Bližnjem vzhodu, na zahodni fronti ali v tirolskih Alpah, kjer so se tudi bojevali naši vojaki? Avstro-ogrski mornarici je vse do svoje smrti poveljeval veliki admiral Anton Haus iz Tolmina, čin je dobil leto dni po vstopu Italije v vojno in to za zasluge na Jadranu. Ta čin je dobil kot edini mornariški oficir. Lahko bi bil vsaj omenjen spopad na morju, ko je že 16. avgusta 1914 francoska eskadra pri Baru potopila avstro-ogrsko lahko križarko Zenta, ki ji je poveljeval Mariborčan, kapetan korvete in kasnejši kontraadmiral Paul Kajetan Pachner. Rešeni mornarji s poveljnikom vred so prišli v črnogorsko ujetništvo in tam ostali do 22. januarja 1916. Med njimi je bilo tudi nekaj Slovencev. Domovinska občina feldmaršala Aleksandra von Kroatina je bila Stražišče pri Kranju, kjer je bil doma njegov oče. Torej ga imamo lahko za prvega in edinega slovenskega maršala. Mar nam je nerodno?

Ta poskus sinteze dogajanj v prvi svetovni vojni je pokazal, česa smo ta hip zmožni in na katerih področjih nam preostaja še veliko dela. Torej je to tudi napotek za naprej in upam, da bomo kmalu vedeli, koliko je padlo naših sinov in očetov, podobno kot že imamo število žrtev za drugo svetovno vojno, ki so bila še večja leta strahote kot pred sto in nekaj leti.

Franc Rozman

DRAGO BOŽAC: PONOSNI NASE (*Razvoj TO in njen prispevek pri osamosvojitvi Slovenije na Krasu in v Brkinih*). Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo Krasa in Brkinov Sežana, 2018, 518 str.

V letu 2018, ko smo v Sloveniji zaznamovali in praznovali 50-letnico ustanovitve Teritorialne obrambe Slovenije (TO), je izšlo veliko zbornikov in monografij na to temo. Skoraj vse nove knjižne izdaje so hkrati tesno navezane za čas slovenskega osamosvajanja v letih 1990–1991 in še posebej na vojno za Slovenijo 1991. V njej je prišla do izraza TO kot dobro usposobljena vojaška sila, ki se je skupaj s pripadniki tedanje Milice in drugih komponent odpora uprla agresorski JLA. Eno takšnih knjig z naslovom *Ponosni nase* je napisal **Drago Božac**, sicer upokojeni podpolkovnik Slovenske vojske (SV). Avtor je gradivo zbiral dolga leta in pri tem uporabil množico virov in literature, pa tudi izjav in ocen udeležencev vojne 1991 na območju Krasa in Brkinov. To mu je bilo toliko lažje, saj je bil v času osamosvajanja Slovenije poveljnik Občinskega štaba TO Sežana. Nastajanje knjige je prekinilo županovanje divjaški občini, ki jo je Drago Božac vodil od leta 2010 do leta 2014. Po koncu mandata je z vso vnemo nadaljeval z zbiranjem in pregledovanjem gradiva in ob 50. obletnici Teritorialne obrambe Slovenije, v kateri je tudi sam aktivno sodeloval od njenega nastanka dalje, poskrbel za izid zajetnega knjižnega dela, ki je dragocen prispevek v zakladnico slovenskega zgodovinopisja. Predvsem pa je njegova knjiga, ki obsega preko 500 strani in jo bogatijo številni izbrani dokumenti in fotogra-

fije, zakladnica podatkov za vse, ki se bodo lotevali znanstvenega raziskovanja in proučevanja tega dela slovenske novejše zgodovine.

V uvodnem delu avtor opisuje zgodovinska izhodišča, ki so botrovala nastanku TO v Sloveniji, del knjige pa namenja tudi opisu sežanske občine (ki je tedaj zajemala štiri sedanje) z vidika vojaškega delovanja. Težišče vsebine sega v čas pred osamosvojitvenimi dogodki in seveda samega osamosvajanja Slovenije, ponuja pa tudi odgovore na vprašanja, kaj se je dogajalo na prvi dan uradno nikoli priznane agresije JLA 26. junija 1991, torej na »dan prej«. Ob tem se Božac ne omejuje zgolj na vlogo teritorialcev, temveč poudarja vlogo vseh, ki so, zlasti na Krasu in v Brkinih, v osamosvojitvenih procesih sodelovali v različnih vlogah. Kot je v recenziji napisal polkovnik dr. **Boris Rutar**, je tako v tuji kot domači javnosti pogosto zaslediti očitek, da vojna za Slovenijo ni bila prava vojna, ker je trajala zelo kratek čas. »Takšna ocena, seveda s časovne distance, je povsem neprimerna, saj nihče prvi dan vojne ni vedel, koliko časa bo trajala,« dodaja. Kot je ob izidu knjige zapisal podpolkovnik in prof. zgodovine **Karlo Nanut**, odličen poznavalec slovenske vojaške zgodovine in pronicljivi analitik, je knjiga res obsežna, zato »zasluži pozornost vse tja do Generalštaba Slovenske vojske in vseh vojaških šol v Sloveniji. Povsem razumljivo je, da se morajo upoštevati vsa dokazana dejstva, predvsem zaradi naše še vedno nedorečene vojaške zgodovine. Avtor Drago Božac se je potrudil, da je oblikoval obširno delo, zato ne smemo spregledati, da je bilo tako v Sloveniji kot v Južnoprimorski pokrajini prodiranje različnih oklepni vozil opravljeno

na diletantski način. Čadovi tanki so res prišli na določene mejne prehode, saj so uporabljali praviloma ugodne smeri na asfaltiranih cestih. Kljub občasnim preprekam in protestom oklepniki zasidujejo mejne prehode na zahodni meji. In kaj se je zgodilo za tem? Ko dosežejo končni cilje, so spregledali, da ne razpolagajo z manevrskim prostorom. Osvojili so le točke, na katerih so bili odlična tarča pripadnikom TO, kar pri mnogih častnikih JLA povzroča agresivne nastope in grožnje z uničevalnim orožjem.

Vsekakor je knjiga Ponosni nase z obilico dokumentarnega gradiva, opisi dogajanja in imeni ljudi, ki so sodelovali v dogodkih, pomembnih ne le za Primorsko, temveč za vso Slovenijo, dragocen dokument časa in prostora. Ne le za tiste, ki so tisti čas doživljali, pač pa tudi za prihodnje rodove. Kot je zapisal **prof. dr. Božo Repe**, so o TO v zadnjih letih nastali številni teksti različne kakovosti. »Prihaja, kot je znano, tudi do dveh temeljno različnih pogledov, povezanih z osamosvojitvijo oziroma nastankom teritorialne obrambe, ki je brez dvoma nastala kot posledica napada sil Varšavskega pakta na Češkoslovaško in postopoma postala osnova za slovensko vojsko. Prav tako ni mogoče zanikati dejstva, da je bilo organizacijsko jedro teritorialne obrambe okrog 5000 rezervnih oficirjev, ki so končali šolo za rezervne oficirje v Bileči, Ljubljani ali v specialnih rodovih JLA. Ti so nosili tudi težo odločitev med osamosvojitveno vojno in bili sposobni zavrtniti tudi zgrešene ukaze z verjetnimi katastrofalnimi posledicami za civilno prebivalstvo (npr. ukaz za napad na vojašnice v Ljubljani), ki so prihajali z vrha TO in z ministrstva za obrambo. Pri opisovanju vloge TO med osamo-

svojitveno vojno je bila mnogokrat (še posebej v mitoloških in ideoloških interpretacijah osamosvojitve) spregledana ali premalo poudarjena vloga milice«.

Število študij, ki prikazujejo nastanek in razvoj TO v posameznih lokalnih okoljih, narašča. K temu moramo prišteti še razne spominske sobe, občasne razstave in druge dogodke, povezane z obletnico nastanka. Gre za izdelke različne kakovosti, večkrat ob sicer hvalevrednih namenih tudi za pretiravanja ali iskanje »odpora« tam, kjer ga v resnici ni bilo, saj je bila vojna za osamosvojitve časovno in teritorialno omejena. Na neki način se ponavlja sindrom, značilen za partizanske pisce. Tega za knjigo Draga Božca ne bi mogli reči, narobe, to je tehtno napisano delo, ki nas dobesedno sili k branju. In to kljub temu, da knjiga prinaša vsebine iz lokalno sicer omejenega dela Slovenije (Kras in Brkini), a s sporočilnostjo nagovarja tudi bralce iz ostalih delov Slovenije. Mnoge teme in poglavja so namreč zastavljeni in predstavljene tudi širše, v kontekstu časa in prostora. Kljub temu, da Drago Božac ni imel namena pisati znanstvene monografije, saj za kaj takega ni imel ne dovolj zgodovinopisnega znanja in tudi ne drugih pogojev, ki so za takšno delo nujno potrebni, je nastalo uporabno, razumljivo napisano delo, ki bo dragocen pripomoček zgodovinarjem in vsem drugim raziskovalcem novejših slovenske zgodovine. Knjiga ima ravno dovolj elementov in primesi, da jo bodo vsi z veseljem jemali v roke, saj bodo razumeli njeno vsebino in predvsem – namen. In prav v tem je njena dodana vrednost.

Marjan Toš

DVOREC BETNAVA (ur. Franci Lazarini, Miha Preinfalk). Zbirka Castellologica Slovenica 1. Založba ZRC, Ljubljana 2018, 526 str.

Raziskovanje grajskih stavb na Slovenskem nima posebno dolge zgodovine; razlogov je veliko, slabša raziskanost pa je tudi eden od razlogov, da je slovenska grajska dediščina bolj ogrožena kot druge vrste arhitekture. Med starejšimi raziskovalci naj omenimo Avgušтина Stegenška, ki je v svojo drugo topografijo *Konjiška dekanija* (1909) vključil tudi grajske objekte, čeprav je bila načrtovana serija publikacij sprva namenjena topografiji zgolj cerkvenih objektov v Lavantinski škofiji. Hvaležni smo Francetu Steletu, da je vestno dokumentiral dražbe grajskih inventarjev, ki so se vrstile med obema vojnoma. Po drugi svetovni vojni se je raziskovanja gradov lotil Ivan Komelj, ki se je osredotočil na območje Dolenjske, medtem ko je več objektov na Štajerskem obravnaval Jože Curk. Sistematično in celovito je grajsko arhitekturo raziskoval Ivan Stopar, ki ga je SUZD za njegov pionirski prispevek k slovenski kastelologiji nagradilo s Cankarjevo nagrado v letu 2013. Stopar je zastavil in skoraj do konca izpeljal serijo topografskih publikacij, ki obravnavajo grajske stavbe na celotnem slovenskem ozemlju. Stoparjevo delo zavzeto nadaljuje Igor Sapač, k raziskovalcem grajske zgodovine pa je treba prišteti vedno večje število mlajših umetnostnih zgodovinarjev, ki proučujejo grajsko opremo; naše razumevanje grajske preteklosti tako postaja bolj celovito.

Očitno pa se na področju raziskovanja grajskih stavb na Slovenskem obeta novo poglavje. Na Zgodovinskem inšti-

tutu Milka Kosa in na Umetnostnozgodovinskem inštitutu Franceta Steleta, ki delujeta v okviru Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, so v skrbi za usodo grajskih stavb zasnovali novo serijo monografij z naslovom *Castellologica Slovenica*. Prva v seriji je leta 2018 izšla monografija *Dvorec Betnava*. Uredila sta jo Franci Lazarini in Miha Preinfalk, pri tem pa sta k sodelovanju povabila dvanajst strokovnjakov iz vrst arheologov, zgodovinarjev in umetnostnih zgodovinarjev. Nastala je zgodba o dvorcu Betnava, razpeta v dolgem časovnem loku od mlajše kamene dobe do najnovejših let. Monografija obsega 526 strani, ima izčrpen strokovni aparat in je bogato slikovno opremljena. Oblikovali so jo Andrej Furlan, Žiga Okorn in Barbara Filipčič, izdajatelj pa je Založba ZRC SAZU.

Andrej Magdič (Oris historične krajine severnega Dravskega polja od prazgodovine in srednjega veka) je predstavil širše okolje dvorca Betnava od najstarejših dokazov poselitve v mlajši kameni dobi do vključno naselitve Slovanov v 7. stoletju, posamezne interpretacije pa je pomaknil še za nekaj stoletij v srednji vek. Odlika njegovega prispevka je razumevanje konfiguracije terena, v katerem je tudi po več stoletjih še vedno mogoče prepoznavati sledi človekovega delovanja. Ugotavlja, da so bile agrarne tehnike na obravnavanem območju naprednejše, kot je to veljalo doslej. Tako je na primer v rezilu, ki so ga arheologi doslej interpretirali kot del keltskega noža, prepoznal črtalo zgodnjersrednjeveškega pluga in dokazal, da sta bila plug in triletno kolobarjenje v rabi na obravnavanem ozemlju že v 9. stoletju, kar utemeljuje z dejavnostjo salzburške nadškofije. Magdič prispevek

zaključuje z razlago namakalno-izsuševalnega sistema na desnem bregu Drave, ki ga je Franjo Baš imenoval »izgonska pokrajina« – značilno brazdato konfiguracijo je ponekod še mogoče prepoznati. Mihaela Kajzer Cafnik in Primož Predan (Izsledki arheoloških raziskav ožjega prostora betnavskega dvorca) sta Magdičevo razpravo dopolnila s predstavitvijo arheoloških najdb iz ožjega prostora dvorca, odkritih v razponu od sredine 19. stoletja do leta 2010. Najdišče je bilo leta 1988 razglašeno za arheološki spomenik. Starejše raziskave so bile osredotočene zlasti na sledi rimskega obdobja, novejša pa so arheologi usmerili na sam dvorec, da so podprli načrtovanje obnove in rekonstrukcij. Avtorja prispevek zaključujeta z navedbo rezultatov raziskav v zvezi z umeščanjem južne oziroma zahodne mariborske obvoznice, ki utegneta poseči v areal dvorca.

Dvema arheološkima prispevkoma sledi sklop zgodovinskih razprav. Žiga Oman (Cerkveno in šolsko središče Dravsko-poljskega okraja augsburške izpovedi), izvrsten poznavalec zgodovine evangeličanske cerkve na Slovenskem, je orisal zapletene procese pri vzpostavljanju in delovanju protestantskega verskega središča v Betnavi (1589–1600) in podrobno obdelal tudi njegovo zrušenje. V prispevku so nanašani številni podatki o podpornikih, dobrotnikih, inšpektorjih, predikantih in učiteljih. Avtor je podrobno predstavil ureditev pokopališča, gradnjo predikantove hiše, molilnice in šole, opisal pa je tudi napade na središče. Matjaž Grahornik je nadaljeval z zgodovinskim orisom dvorca in njegovih lastnikov v obdobju od začetka 17. do konca prve četrtine 18. stoletja; osre-

dotočil se je na rodbini Herberstein in Khisl. Poglobil se je v dva ohranjena inventarja, prvega so spisali po smrti Janeza Jakoba Khisla leta 1690 in drugega leta 1725 po smrti Eleonore Khisl, potem pa poročene Ursini in Rosenberg; oba dokumenta sta dragocena zlasti za prepoznavanje gospodarskega stanja posesti, ki je bila konec 17. stoletja občutno boljša kot leta 1725. Obdobju 18. in prve polovice 19. stoletja, ko je Betnava posedovala rodbina Brandis, se je posvetil Andrej Hozjan, ki se je soočil z več nasprotujočimi si arhivskimi dokumenti, za katere je skušal najti ustrezne razlage; nekaj vprašanj je moral pustiti odprtih. Zanimalo ga je zlasti stanje podložnih posesti in hiš, za kar mu je uspelo pridobiti nekaj novih arhivskih virov. Zadnji od zgodovinskih orisov zajema obdobje, ko je bil dvorec v lasti Lavantinske škofije (1863–1950); napisala ga je Lilijana Urlep. Izpostavila je delovanje Družbe katehistinj evharističnega križarstva, ki jo je na dvorec Betnava povabil škof Tomažič leta 1936; po drugi svetovni vojni je delovanje društva povsem zamrlo. Katehistinje so delovale karitativno in pastoralno, njihova osrednja skrb pa je bila vzgoja in zaščita deklet, zaposlenih v tovarnah. Cerkvene oblasti so se v času med obema vojnama odzivale na aktualne razmere v industrijskem Mariboru. Avtorica je arhivske vire iskala največ v Nadškofijskem arhivu Maribor, kjer so shranjeni tudi inventarni popisi; slednji razkrivajo, da je škofija vzorno skrbela za gospodarstvo, manj pa so se ukvarjali z opremo dvorca.

Osrednji (in tudi po obsegu najdaljši) prispevek v monografiji je razprava Igorja Sapača (Arhitekturno-zgodovinski oris dvorca Betnava). Poznamo

Sapačeve študije o grajskih stavbah, ki gradbeno zgodovino obravnavajo celovito: avtorja zanimajo praktični razlogi za odločitve naročnikov in izvajalcev, terenski pogoji, lastnosti gradbenih materialov in njihov izvor ipd. Razpravo o dvorcu Betnava je avtor razdelil na štiri poglavja: srednjeveški dvor, renesančno obdobje, baročna preobrazba ter pozno 18., 19. in prva polovica 20. stoletja. Prav vsako od naštetih poglavij prinaša nova spoznanja, ki so jih nakazovale že starejše raziskave, a jih niso prepoznale v njihovi celovitosti. Sapačeva razprava o dvorcu Betnava pa predstavlja tudi nadgradnjo njegove dosedanje metodologije v proučevanju grajskih stavb. Za vse faze gradenj je iskal primerjave v celotnem štajerskem prostoru, v srednjeevropskem prostoru in v Italiji. Za čas zgodnjega srednjega veka je na osnovi arheoloških izkopavanj in analogij presodil, da je imel prednik sedanjega dvorca značaj mote in da je bil nekoliko kasneje stolpast grad z gospodarskim predgradjem. Za renesančno in baročno fazo je ugotovil, da nista bili zaključeni, za obe pa je našel vzore in tudi določil arhitekture. Zlasti je privlačna ugotovitev, da je v 16. stoletju razgledani lastnik Volf Engelbert Auersperg vzore za gradnjo dvorca s pravilno tlorisno zasnovo in pravokotnimi stolpi v vogalih našel v arhitekturi Sebastiana Serlia (dvorec Ancy-le-Franc v Burgundiji), gradnje pa sta izvedla Domenico dell'Allio in Peter Anton Pigrato. Renesnančna Betnava je torej sledila najodličnejši sočasni italijanski arhitekturi. Baročne prezidave, ki jih je naročil Henrik Franc Adam Brandis, sta po Sapačevih ugotovitvah izvedla mariborska gradbena mojstra Jožef Hofer in Janez

Nepomuk Fuchs. Renesnančno utrdbo in rezidenco sta preoblikovala v razkošno plemiško domovanje. Skozi čas je dvorec, ki nikoli ni bil do kraja sezidan, izgubil veliko svojega sijaja. Sapačeva študija razkriva, kako velikopotezno so gradnje na sedanjem slovenskem ozemlju v preteklosti snovali grajski lastniki, izobraženi na najbolj cenjenih evropskih univerzah in dobro seznanjeni z umetnostnimi in arhitekturnimi novostmi.

O slikarski zbirki, ki jo je sredi 19. stoletja popisal Gustav Rudolf Puff, je pisala Tina Košak (Slikarska zbirka v dvorcu Betnava). Puff je v zbirki, ki so jo sestavili Brandisi, naštel kar 130 slikarskih del, Košakova pa je analizirala značaj obsežne in vredne zbirke glede na avtorstvo del in glede na njihovo motiviko. Betnavsko zbirko je primerjala z zbirko v mariborskem gradu (prav tako v lasti rodbine Brandisi) in opazila, da je bila slednja poudarjeno reprezentančna, medtem ko je bila v Betnavi, ki je služila za letno rezidenco, motivika bolj sproščena. Košakova je ob skrbnem branju različnih arhivskih dokumentov sledila usodi več del, ki so jih Brandisi pred predajo dvorca lavantinski škofiji odpeljali na druge lokacije. Korigirala je nekatere trditve o proveniencah znanih del in nekaj slik v škofijski palači v Mariboru na novo prepoznala kot del nekdanje opreme dvorca v Betnavi. Polona Vidmar je obravnavala protestantske nagrobnike z betnavskega pokopališča, in sicer so bili shranjeni v pokopališki grobni kapei. Nagrobnikov je pet, s pokopališča pa sta še dva fragmenta z upodobitvijo puttov. Nagrobniki in oba navedena fragmenta so bili v 18. stoletju vzdani v vežo dvorca, od leta 1966 pa so shra-

njeni v mariborskem muzeju. Dva od nagrobnikov pripadata članom rodbin Dotting in Sarchko, drugi trije so bili izdelani za člane rodbine Herberstein. Vidmarjeva je nadgradila atribucije in interpretacijo Emilijana Cevca, najodličnejši nagrobnik Janeza Friderika Herbersteina (umrl je leta 1615), ki je bil izvirno postavljen v horizontalni legi, pa je obravnavala v širšem štajerskem kontekstu. Glede na vrsto detajlov ga je pripisala kamnoseku, ki se je izšolal v delavnici Martina Pacobella, posebej pa se je posvetila funkciji reprezentacije in ohranjanja spomina na zaslužne člane plemiških rodbin in njihove politične ambicije. V Pokrajinskem muzeju Maribor je shranjenih 50 predmetov, ki izvirajo iz dvorca Betnava ali njegove neposredne bližine; njim se posveča prispevek Valentine Bevc Varl (Premična dediščina iz dvorca Betnava in njegove neposredne bližine v Pokrajinskem muzeju Maribor). Predmete je obravnavala kataloško, pri interpretacijah pa ji je bila v pomoč doslej še neuporabljena medvojna korespondenca med muzejskim ravnateljem Franjem Bašem in štajerskim konservatorjem Walterjem Semetkowskim. Med predmeti izstopa grobni inventar, pridobljen z arheološkimi izkopavanji na protestantskem pokopališču v letu 1939. Gre za fragmente oblačil, obutve in nakita iz krst Anne Schiffer in baronice Helene Herberstein, prva je umrla leta 1629 in druga leta 1636; v Sloveniji so tovrstne najdbe redkost. Ohranilo se je tudi večje število predmetov iz kapele v dvorcu, med njimi je baročna omara (1734), ki je služila kot hišni oltar.

Posebej kaže izpostaviti prispevek Eve Sapač (Konservatorski posegi na dvorcu Betnava), ki ga smemo opre-

deliti kot poglobljen vpogled v konservatorske procese novejšega časa – tako problemske in poznavalske pristope na področju konservatorstva v Sloveniji zares pogrešamo. Bilo bi samo po sebi razumljivo, da se konservatorji lotijo odgovornih nalog s tehtno analizo starejših posegov, a v Sloveniji je to žal redka praksa. Avtorica, ki je v letih 2007–2008 izdelala najnovejši konservatorski načrt za dvorec, je proučila konservatorske načrte in posege v stavbno tkivo v razdobju od leta 1950, ko je bil dvorec nacionaliziran, pa do leta 2011, ko je mariborska nadškofija zašla v finančne težave in so bili ambiciozni načrti za celovito obnovo in delno rekonstrukcijo ustavljeni. Dvorec je bil razglašen za spomenik v letu 1964, s čimer so bila preprečena najusodnejša gradbena dela in rušitve; vse do leta 1986 je bil dvorec namreč središče kmetijskega posestva, katerega vodstvo se ni zanimalo za njegovo spomeniško vrednost. Kljub temu je Nataša Štupar Šumi leta 1975 izdelala konservatorski načrt, ki ga je Eva Sapač ovrednotila kot do takrat najbolj poglobljen dokument te vrste in ga uporabila kot izhodišče za lastno delo, čeprav je kritično ocenila, da je Štuparjeva preveč razlikovala med reprezentančnim severnim in drugimi tremi gospodarskimi trakti. Slednje je povzročilo radikalne posege v gospodarski del dvorca. Naravnost alarmantna je ugotovitev Eve Sapač, da se načrtovalci posegov v dvorcu niso naslanjali na načrte predhodnikov, zato je prihajalo do eskalacije napak; konservatorski programi za Betnavo ne predstavljajo kontinuitete in tudi zato mlajši posegi praviloma rušijo dosežke predhodnih. Tudi po letu 1986, ko je dvorec prevzelo podjetje Lipa, je objekt

med urejevalnimi deli po nepotrebnem utrpel precej škode. Z letom 2000 je bil dvorec v skladu z denacionalizacijskim postopkom vrnjen Nadškofiji Maribor, zastavljeni so bili velikopotezni načrti, ki so poleg obnove predvidevali tudi rekonstrukcijo južnega trakta. Sapačeva je v prilogi k članku povzela svoj konservatorski načrt, v katerem se je naslonila na načrt Štupar Šumijeve iz leta 1975 in na odkritja s sondiranj ter na interpretacije o stavbni zgodovini dvorca Igorja Sapača. Konservatorski načrt Eve Sapač je tehten dokument, v nekaterih pogledih, zlasti zaradi predvidene rekonstrukcije v preteklosti porušениh delov, tudi dokaj drzen, a v vseh elementih strokovno argumentiran.

Monografijo odlikuje stroga zavezanost znanstvenim načelom; prav vsak prispevek prinaša nova spoznanja in širi naše poznavanje dvorca. Uredniško delo je bilo opravljeno nadvse skrbno, avtorji so sledili drug drugemu in spoznanja sodelavcev vgrajevali v lastne prispevke. Dvanajst prispevkov je dvanajst pogledov na dvorec in življenje v (in ob) njem v različnih časovnih obdobjih. Kljub obsežnosti monografije je nekaj vprašanj ostalo odprtih. Zlasti pogrešamo razpravi o poslikavah v slavnostni dvorani in o oblikovanju vrta; tudi o grajskih prebivalcih v srednjem veku bi si želeli izvedeti več. Vendar monografija ponuja znanstveno odlične in preverjene iztočnice za nadaljnje študije, ki zanesljivo ne bodo izostale. Želimo si, da bi uredništvo velikopotezno zasnovane serije vztrajalo pri začetnih načrtih in zavezah in da bomo v kratkem lahko prebirali razprave o še drugih slovenskih grajskih stavbah.

Marjeta Ciglencečki

UROŠ LIPUŠČEK: PREKMURJE V VRTINCU PARIŠKE MIROVNE KONFERENCE 1919. Vloga ZDA in kartografa Douglasa W. Johnsona pri določanju slovenskih (prekmurskih) mej. Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Petanjci 2019, 149 str.

Najnovejša knjiga plodovitega pisca, novinarja, publicista, raziskovalca in zgodovinarja **dr. Uroša Lipuščka** je del programa Ustanove dr. Šiftarjeve fundacije ob praznovanju 100. obletnice priključitve Prekmurja k matični domovini. Avtor je delo posvetil tudi pokojnemu prijatelju in uglednemu raziskovalcu prekmurske zgodovine, mag. Francu Kuzmiču. Knjigo je uredila **dr. Klaudija Sedar**, spremno besedo pa je napisal pisatelj **Dušan Šarotar** v zanj značilnem stilu z duhovno-simbolnim bogatim sporočilom. Za oblikovanje in prelom je poskrbel Tomaž Ebenšpanger, v nakladi 500 izvodov je knjigo natisnila tiskarna Januš iz Ljubljane.

V krajšem predgovoru je dr. Klaudija Sedar med drugim izpostavila, da je »*priključitev Prekmurja k matični domovini zagotovo eden izmed najbolj svetlih trenutkov v zgodovini slovenskega naroda. Prav zato in tudi zato naj bosta ta pogum in odločnost izpred 100 let vrednoti in popotnica za vnaprej vsem Prekmurcem in Prekmurkam, vsem Slovencem in Slovenkam pri vseh odločitvah, najsi bo to ob ključnih mejnikih življenja ali ohranjanja slovenske narodnosti in identitete*«. Po njenem prepričanju je delo dr. Uroša Lipuščka poleg velike zgodovinske vrednosti tudi lep primer premisleka o preteklosti in obenem opomin za sedanjí in prihodnjí

čas, da bomo pridobljeno ozemlje rešnično spoštovali, se zavzemali zanj in ga negovali kot svojevrsten biser.

Avtor, ki ga odlikuje lep, tekoč in prijetno berljiv slog pisanja, nas uvo- doma seznanja z odločilno vlogo ZDA pri določanju mej po končani prvi svetovni vojni v Evropi. Gradi na versajski mirovni pogodbi in opozarja na dominantno vlogo takratnega ameriškega predsednika Wilsona, ki naj bi na pariški mirovni konferenci leta 1919 nastopil kot »vrhovni razsodnik«. A pokazalo se je drugače in po njegovem mnenju je Wilson kljub dobrim namenom postal žrtev stare diplomacije in tajnih sporazumov, ki so jih med seboj sklenile najmočnejše članice antante. O tem je podrobneje spregovoril tudi na predstavitvi knjige v prepolni avli Pokrajinske in študijske knjižnice v Murski Soboti. Še enkrat je izpostavil zgodovinsko resnico, da Slovenci na tej mirovni konferenci nismo izgubili samo Trsta in Gorice, temveč celo več ozemlja, kot ga je Italija dobila na osnovi tajnega londonskega pakta iz leta 1915. Po plebiscitu leta 1920 smo izgubili še Koroško, in le zahvaljujoč nekaterim ameriškim ekspertom, predvsem majorju in univerzitetnemu profesorju Douglasu Johnsonu, predsedniku teritorialne komisije in francoskemu diplomatu Tardieuju ter prizadevnosti nekaterih slovenskih delegatov v delu južne Koroške, ki je ostala v Sloveniji in na južnem Štajerskem skupaj z Mariborom, ni bil razpisan plebiscit. Omenjeni ameriški ekspert je imel največ zaslug, da so mejo med Kraljevino SHS in Madžarsko določili severno od reke Mure, kjer poteka še danes. Povsem prav ima v trditvi, da vloga ZDA na pariški mirovni konferenci leta 1919 in njihov

vpliv pri določanju mej po koncu prve svetovne vojne v Evropi še vedno nista povsem znana in tudi ne pojasnjena. Njegova knjiga se v nadaljevanju bere kot napet roman, saj zelo slikovito opisuje nekatere dogodke na konferenci, pa tudi prizadevanja jugoslovanske delegacije s slovenskimi člani, zlasti še z dr. Matijo Slavičem in dr. Francem Kovarčičem. V opombah pod črto dodatno naniza vire in osvetljuje manj znana zgodovinska dejstva, tako da verodostojnost njegovih trditev ni vprašljiva.

Lipušček podrobneje predstavi ameriški pogled na Slovence in predvsem različne poglede ameriških diplomatov na probleme in udeležence pariške mirovne konference. Ta del knjige je še posebej zanimiv tudi zaradi pojasnil o vzrokih za delitev ameriške delegacije na dva dela oz. na dve antagonistični skupini. Ena od njih, Housova, je bila zelo naklonjena italijanskim ozemeljskim zahtevam. Predstavljeno je delo jugoslovanske (slovenske) delegacije na mirovni konferenci, delegati se pred prihodom v Pariz sploh niso poznali in so se v tej vlogi srečali prvič. Tam so se srečali tudi z ameriškimi diplomati in njihovimi pogledi na novo ureditev Evrope. Lipušček ob tem navaja dejstvo, da na konferenci ni imela svoje vloge Rusija oz. Sovjetska zveza, ki je niso povabili v Pariz. *»Če bi sodelovala na mirovni konferenci, bi morda zgodovina potekala drugače«*, razmišlja Lipušček. Osrednji del knjige je namenjen prekmurskim Slovincem v času prevrata, vplivu madžarske boljševiške politike na določanje madžarskih in jugoslovanskih meja ter vplivu ameriških ekspertov na določitev meja v Prekmurju. Njegova sklepna misel je povzeta po Stanislavu Raščanu in pra-

vi, da je bila »priključitev Prekmurja k matični domovini eden od največjih uspehov slovenske diplomacije na pariški mirovni konferenci, ki ga upravičeno lahko primerjamo samo s ponovno priključitvijo Primorske k Jugoslaviji po drugi svetovni vojni. Pomembnejši dogodek v zgodovini Slovenije je bila samo še njena osamosvojitev.«

Knjigi sta dodana bogata bibliografija in imensko kazalo, bogatijo pa jo številne dokumentarne fotografije iz različnih arhivov in javno dostopnih virov. Zaključuje jo esej pesnika in pisatelja Dušana Šarotarja, prekmurskega rojaka iz Ljubljane z naslovom *Pesniki, vojaki, kartografi*. Njegov esej sloni na sicer geografsko zamajani, a duhovo prepišni krajini, ki je bila vedno večetnična, večverska, večjezična in posledično resnično večkulturna. In zaključi, da »je bil obmurski svet že od nekdaj postmoderen, še preden je postal zares moderen.«

Marjan Toš

SLO ČASI, KRAJI, LJUDJE.
Slovenski zgodovinski magazin.
Februar 2019/1 – št. 21.

Izhajanje poljudnoznanstvene zgodovinske revije SLO, ki jo štirikrat na leto izdaja založba Družina, je z 21. redno številko vstopilo v šesto leto. Dejansko gre za 22. številko, saj je junija lani izšla prva tematska in zelo odmevna številka, posvečena prvi svetovni vojni.

Bogato ilustrirana barvna revija, v kateri sta slikovni in besedilni del za-

stopana skoraj enako, lahko nagovori strokovnjaka in laika ter vse generacije od osnovnošolskih dalje. Urednik in trije področni uredniki, strokovnjaki s področja zgodovine, literarne in umetnostne zgodovine ter arheologije, si skupaj z oblikovalcem prizadevajo približati slovensko preteklost kar najširšemu krogu bralcev. Uspešnost njihovega dela potrjujeta za naše razmere zelo visoka naklada in število naročnikov, revija pa je dostopna tudi v prosti prodaji na številnih prodajnih mestih.

Število prispevkov je stalno; na 76 straneh jih bomo tudi tokrat našli 11 z obsegom 6–8 strani. Tokratni uvodnik, posvečen dvestoletnici smrti Valentina Vodnika, je prispeval področni urednik Luka Vidmar, ki poudarja, kako težko si danes predstavljamo razmere, v katerih se je »prvi slovenski pesnik« s sodelavci zavzemal za izdajanje prvega slovenskega časnika, učbenikov in strokovnih knjig ter za šolski pouk v maternem jeziku.

Teme prve letošnje številke SLO so kot običajno zelo različne in pokrivajo časovni razpon od prazgodovine do tako rekoč včerajšnjega dne. Še več, prvi prispevek posega v najbolj oddaljeno preteklost in govori hkrati o sodobnosti. Marjeta Mafreda Vakar v članku z naslovom »V nas je spomin na daljne rodove« obravnava preučevanje genske informacije, ki jo nosi deoksiribonukleinska kislina (DNK). Arheogenetika je veda, ki išče povezavo določenih genetskih skupin z različnimi obdobji, območji, ljudstvi in človeškimi migracijami. Slovenci smo po genetskih raziskavah tako potomci romaniziranih staroselcev kot slovanskih prišlekov. Prva študija o avtosomski DNK v Sloveniji, objavljena novembra 2018,

ugotavlja, da vsi slovenski vzorci sodijo v t. i. centralno-vzhodnoevropsko skupino, v kateri so tudi madžarski, češki in nekaj hrvaških. O začetkih krščanstva v prostoru današnje Slovenije piše arheolog Milan Sagadin v prvem delu svojega prispevka, v katerem se v znatni meri opira na študije akademika Rajka Bratoža. Sagadin popelje bralca od potencialne pojavitve krščanske skupnosti v bližnjem rimskem vele mestu Ogleju (Akvileja) že v 1. stoletju po Kr. prek najzgodnejših zanesljivih pričevanj s preloma 2. in 3. stoletja do prihoda Avarov in Slovanov, ki so za ostanke poznoantične družbe in zgodnjekrščanske Cerkve pomenili katastrofo. Vendar podpis celejskega škofa leta 680 očitno kaže, da so se posamezne enklave staroselskega krščanskega prebivalstva sredi novega poganskega življa vendarle obdržale. O tem, kdaj bomo Slovenci dobili sodoben življenjepis Primoža Trubarja, se v drugem delu svojega prispevka sprašuje Vinko Rajšp, ki nas seznanja s prvim temeljnim delom o Luthrovi reformaciji, izdanim leta 2016 v Münchnu. Avtor Volker Reinhard izhaja iz stališča, da je dosedanje raziskovanje reformacije, v katerem je dominirala protestantska stran, omejilo katoliško stran na silno zoženo ozadje. Luthrovega pomena ne postavlja pod vprašaj, poudarja pa, da se zgodovinska dimenzija njegovega delovanja ustrezno pokaže šele, ko so primerno priznani tudi viri nasprotne strani. Na področje reformacije se neposredno navezuje članek mlajše zgodovinarke Anje Paulič o vzponu ljudskih jezikov na zgodnjenovoveškem jezikovnem parketu. Ljudski jeziki so postajali deležni širšega zanimanja nekako od srede 15. stoletja. Fokus se

je od latinščine postopno premikal k jezikom, ki so jih razumeli in govorili prebivalci zgodnjenovoveške Evrope. K prepoznavanju jezikov množic kot tistih, v katerih je mogoče sporočati in se izražati z enako ali še večjo močjo kot v mrtvi latinščini, pa so odločilno pripomogli novi idejni tokovi, kot sta bila humanizem in reformacija, ter tehnološke inovacije, začenši z iznajdbo tiska. Z neutrudnim delom slovenskih reformatorjev je slovenščina sicer deloma ujela srednjeevropski vlak, a se ji na njem ni uspelo povsem obdržati. Prvo polovico revije, posvečeno starejši zgodovini, sklene prispevek druge mlajše zgodovinarke Monike Deželak Trojar, ki prinaša prvi del orisa življenjske poti vsestranskega Ljubljanačana Janeza Ludvika Schönleba (1618–1681), Valvasorjevega predhodnika in sodobnika. Njegov ohranjeni opus priča, da je v eni osebi uspešno združeval zgodovinarja, polihistorja, govornika, pridi garja in teologa, natančneje mariologa.

Sklop novejše in sodobne zgodovine, če ga smemo tako poimenovati, odpira Anja Dular s prispevkom o ljubljanski tiskarki, knjigarnarici in založnici Rozaliji Eger, katere tiskarna je med letoma 1829 in 1872 dala več kot 350 tiskov v treh jezikih – nemščini, slovenščini in za cerkvene potrebe tudi v latinščini. Zelo dejavna vdova je kot prva v Ljubljani začela uporabljati postopek litografije, kar ji je med konkurenti zagotavljalo pomembno prednost. V njenem času se je v mondeno zdravišče habsburške monarhije razvila Rogaška Slatina, katere razvoj predstavlja Mitja Cimperšek. Uradno rojstvo zdravišča je povezano z letom 1803, ko so štajerski deželni stanovi v okolici izvirov mineralne vode začeli graditi stavbe za

goste in zasilno polnilnico vode. Cim-peršek popelje bralca prek zlate dobe zdravilišča in razkroja njegove arhitekturne harmonije v drugi polovici 20. stoletja vse do težav, s katerimi se Rogaška Slatina ubada po osamosvojitvi Slovenije. V današnje zamejstvo, ki je to šele zadnjih sto let, v svetovljanski Trst, pa odvede bralca Metka Pekle s predstavitvijo tržaške družine Piščanec v stoletju 1865–1967. Prispevek temelji predvsem na avtobiografiji narodnjaka in uradnika Justa Piščanca, napisani v dvajsetih letih 20. stoletja v avtorjevem »ljubljsko-štajerskem eksilu«. Piščančevi – Justova hči je bila priznana akademska slikarka Elda Piščanec – so primer slovenskega tržaškega meščanstva, ki mu niso prizanašale narodne in družinske tragedije. Če je Just Piščanec izgubil dom v Trstu in v Maistrovi dobi zgradil obmejno carinsko organizacijo na severni meji, je to mejo na pariški mirovni konferenci leta 1919 branil diplomat dr. Bogumil Vošnjak iz znane šoštanjsko-celjske rodbine Vošnjakov. O Vošnjaku, njegovi ženi Nadi in družinskem prijatelju, antropologu, narodopiscu in politiku dr. Niku Županiču, piše v prvem delu svojega prispevka slovenist Milan Dolgan, ki zanimiv preplet življenjskih zgodb uvaja s pomenljivim stavkom: »To najbrž ni bil ljubezenski trikotnik.« V veliko bolj vedre vode, stran od politike zaplava

bralca ob prebiranju zgodbe Marka Kumra o nastanku pomembne slovenske jazzovske zasedbe »Ad hoc«, katere umetniško pot je začrtal France Kapus. Orkester Ad Hoc je v šestdesetih letih 20. stoletja redno koncertiral na blejskem in nato ljubljanskem festivalu in dobival zaradi svežih idej in sodobne usmeritve številna vabila na evropska koncertna prizorišča. Medtem ko je Ad hoc obstal le eno desetletje, je njegov vrstnik, leta 1957 ustanovljeni kolesarski klub iz Kranja, svojo pot zaznamoval z različnimi imeni do danes, ko vstopa v sedmo desetletje svojega zelo uspešnega delovanja. Iz prispevka Alenke Pipan o prvem kolesarskem klubu na Gorenjskem med drugim izvedemo, da v Sloveniji vsako leto kupi novo kolo 120 ljudi na 1000 prebivalcev, kar nas uvršča v evropski vrh.

Klasičnim prispevkom se tokrat pridružuje še kratka predstavitev aktualnih dogodkov v petih slovenskih muzejih od Kobarida do Murske Sobote izpod peresa Barbare Kastelec. Tudi zadnja številka revije SLO skratka uspešno stremi po tematski raznolikosti, čim bolj uravnoteženi zastopanosti celotnega slovenskega prostora in vseh zgodovinskih obdobj, po atraktivnosti in zmožnosti nagovoriti zelo široko bralstvo.

Boris Golec

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsisi v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Dato-teke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (Review for History and Ethnography)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškov trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60,000 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.

The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.

8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.

Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.

References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.

References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.

9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Mateja Pongrac

Lektoriranje – *Proofreading*
Bojana Samarin

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
500 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d.o.o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne številke – *Single issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966

Cena: 6,30 €